Această carte a fost editată cu sprijinul ^MINISTERULUI FRANCEZ al AFACERILOR EXTERNE şi al AMBASADEI FRANŢEI în ROMÂNIA (programul „Nicolae Iorga")
Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale
MORAND, PAUL
Bucureşti / Paul Morand:
trad.: Marian Papahagi şi Ion Pop;
pref. şi note: Ion Pop. –
Cluj-Napoca: Echinox, 2000 258 p.; 20 cm.
Tit. orig. (fre); Bucharest.
Index.
ISBN 973-9114-86-5
I. Bucureşti
I. Papahagi, Marian (trad.)
II. Pop, Ion (trad.; pref.)
913(498 Bucureşti) /
821.133.1-94=135.1
Paul Morand, Bucarest

ISBN 973-9114-86-5
PAUL MORAND
membru al Academiei Franceze
<titlu>BUCUREŞTI
Traducere de MARIAN PAPAHAGI şi ION POP Prefaţă şi note de ION POP
Editura ECHINOX '±
Cluj, 2000
Lector: Liana Pop
Tehnoredactor: Horvath Sandor
Bun de tipar: 20.09.2000Apărut: 2000 Format: 54 x 84/16Hîrtie: Offset
Tehnoredactare computerizată: Horvath Sandor
<titlu>PREFAŢĂ
În 1935, cînd editura Pion din Paris îi publica volumul consacrat Bucureştiului, Paul Morand nu se afla la prima carte de acest fel. In 1929, îi apăruseră însemnările despre New York, iar în 1933 se tipărea Londra. Faptul că a ales să scrie şi despre capitala României nu se explică însă doar prin marea sa pasiune de călător, susţinută de o carieră diplomatică extrem de mobilă (după studii la Scoală de Ştiinţe Politice din Paris şi un an petrecut la Oxford, Paul Morand era numit, în 1913, la vîrsta de 25 de ani, ataşat la Ambasada franceză din Londra, apoi la Roma şi Madrid, iar calitatea sa de funcţionar al Ministerului Afacerilor Externe din perioada următoare îi va permite efectuarea unui foarte mare număr de călătorii în toată lumea): legăturile sale cu ţara noastră au şi motivaţii afective mai adînci, căci scriitorul se căsătorise în 1927 cu prinţesa Elena Suţu (născută Hnsoveloni), pe care o cunoscuse încă în 1916, iar printre prietenii săi era şi fostul său coleg de la ambasada din Londra, Emmanuel Bibescu, văr cu Martha Bibescu: în notele ediţiei de Nouvelles completes, publicate în 1992 în colecţia „Pleiade" a editurii Gallimard, Michel Collomb precizează că prin intermediul acestuia a cunoscut Morand şi

„societatea pitorească a aristocraţilor români din Paris", adică a poetei Anna de Noailles, a Marthei Bibescu, a
• <&. A'<
V.v^.
ti*
Elenei Văcărescu, a Ghiculeştilor şi, desigur, a viitoarei sale soţii. („Memoriei lui E.B." dispărut în 1917, îi va dedica prozatorul nuvela Clansse, ce deschide volumul său de debut Tandres stocks - 1921 -, prefaţat de Marcel Proust). Aceste relaţii vor continua, de altfel, şi mai tîrziu, căci, într-un moment de mare cumpănă pentruRomânia, Paul Morand va fi numit în 1943 de guvernul de la Vichy al generalului Petain ministru plenipotenţiar pe lîngă regele Mihai I, la Bucureşti, de unde se va retrage în iulie 1944, trecînd ca ambasador la Berna.

Numele scriitorului era de multă vreme familiar şi mediului intelectual din ţară. Revistele literare de la noi i-au semnalat şi recenzat mereu cărţile (cea mai atentă dintre ele fiind, în acest sens, Adevărul literar şi artistic, care a înregistrat cu deosebit interes între 1924-1937, aproape fiecare nouă apariţie), într-o vreme cînd librăriile bucureştene erau „la zi" cu tot ce se tipărea semnificativ la Paris. Despre cărţile imediat următoare debutului - Ouvert la nuit (Deschis noaptea - 1922) şi Ferme la nuit (închis pe timpul nopţii - 1923) Cezar Petrescu se exprima deja în numărul 5, in mai 1923, al revistei Gândirea, iar celelate vor face frecvent obiectul comentariilor, care atingeau un moment de vîrf în noiembrie 1930, cu ocazia primei sale vizite în România (30 septembrie-10 octombrie), cînd săptămînalul amintit, „Adevărul literar şi artistic", îi consacra trei pagini mari, sub semnături dintre cele mai prestigioase ale epocii, de la Martha Bibescu, Al. Philippide şi Paul Zarifopol, la Mihai Ralea şi D. I Suchianu. Se publicau tot atunci, în traducere, intervenţia prozatorului la Radio Bucureşti, cu Impresii din România, povestirea Nicu Petrescu, candidat la examenul de licenţă, extrasă din volumul L'Europe galante (1925), o altă proză, Spioana, un poem reprezentativ, Bussisness, precum şi o Bibliografie Paul Morand şi o notă referitoare la cariera sa diplomatică. Un prim ecou substanţial al acestei deplasări prin România va fi nuvela Fleche d'Orient (Săgeata Orientului), tipărită în 1932, unde apar fructificate impresiile despre Bucureşti şi este surprinsă ambianţa umană şi peisajul Deltei Dunării.

Dar de capitala României Paul Morand se apropia cu ochiul îndelung exersat al celui care se hotărîse, încă prin 1925, să facă ocolul lumii, şi mărturisea mai tîrziu că, dacă „fiecare îşi are drogul său", „stupefiantul" lui era călătoria (v. LEau sous Ies ponts - Apa de sub poduri, 1954, citat de îngrijitorul ediţiei din 1992). Acest „drog" era în aerul epocii, anii de formaţie ai scriitorului fiind dominaţi, în toată Europa, de pasiunea „reportajului" simultaneist, înregistrînd impresiile fugitive ale noilor exploratori, încurajaţi de avangardele cele mai active, începînd cu futuriştii italieni exprimaţi programatic, prin ET. Marinetti, la Paris, din 1909, avînd un mare exemplu de deschidere spre sensibilitatea nouă în Zona lui Apollinaire, în Poeziile lui A. O. Barnabooth, de Valery Larbaud, în Proza Transsiberianului de Blaise Cendrars, publicate, ambele, în 1913, şi urmate de culegerea de poeme Din toată lumea a acestuia din urmă (1914). Printre cele dintîi volume semnate de Paul Morand erau şi

două de poezie - Lampes a arc -Lămpi cu arc, din 1919 şi Feuilles de temperature (Foi de temperatură, 1920), pe deplin integrabile acestei atmosfere de vertigiu al modernităţii dinamice, „îmi conduc ziua cu viteza unei căi ferate aeriene,/ îmi invit prietenii prin megafon, / iau masa de prînz în picioare,/ valorile bursei se-nşiră pe podea: / metroul îmi tremură în gambe./ îmi place asta" -se declară, programatic, chiar în amintitul poem Bussiness. Iar ceea ce s-a spus despre poetul „beat de lumea în mers",
7
pentru care „poemul va deveni cameră de luat vederi, telescrip-tor pentru a exprima multiplele dimensiuni ale timpului şi spaţiului, într-o imagine vie, sincopată" (v. Robert Sabatier, LaPoesiedu vingtieme siecle, I, Ed. Albin Michel, Paris, 1981, p. 553) va fi valabil şi pentru prozatorul însetat mereu de imagini inedite, răsfrîngînd spaţii geografice dintre cele mai diverse, şi care se definise, într-un titlu de carte, drept Omul grăbit, pe cînd altul se chema Rien que la terre - Numai atît, pâmîntul.
„Impresiile din România" transcrise după emisiunea radiofonică din 1930 confirmau, de altminteri, prin chiar mărturisirile autorului, asemenea trăsături. „A călători - spunea Paul Morand în traducerea de atunci, - înseamnă să priveşti imagini. Geografia care nu este cuprinsă în hărţi este amuzantă. Am ajuns, în marea lecţiune care trebuie să fie universul, la capitolul României... (...) Am petrecut intervalul dintre aceste diferite regiuni în drum de fier, documentîndu-mă ca la cinematograf, unde citeşti titlurile între două imagini". Ele se vor verifica deplin şi în paginile consacrate Bucureştiului în cartea din 1935.
Cum se cuvenea după astfel de confesiuni, primele imagini despre capitală se oferă ochiului curios al călătorului de pe un aeroport, Băneasa, dintre hangare şi avioane. Viziunea redevine apoi panoramică, de mare cuprindere spaţială, evo-cîndu-se apropierea de Bucureşti, dinspre Constantinopol, pe deasupra Bulgariei, a Dunării şi a cîmpiei sale, cu deschideri pînă departe, către amfiteatrul carpatic. Tot „din zbor" este cumva parcursă şi istoria României, în prima mare secvenţă a cărţii - o panoramă istorică în care se concentrează de data aceasta timpul românesc, de la „părinţii" daco-romani pînă în actualitatea imediată, surprinsă pe viu de călător.
Sub raport strict documentar, această parte introductivă nu are cum să fie foarte originală. Scriitorul, ca „om grăbit",
e nevoit să facă apel la sursele cele mai autorizate şi substanţiale ca informaţie, şi ele se numesc A.D. Xenopol, cu a sa monumentală Istorie a Românilor din Dacia, Traiană, care apăruse, într-o formă concentrată şi în franceză în anul 1896, , apoi Nicolae lorga, îndeosebi cu Bizanţ după Bizanţ, cărora li se adaugă izvoare scrise sau comunicări orale ale unor muzeografi, documentarişti, posesori de arhive de familie etc.
Originalitatea stă însă aici în stil. Paul Morand citează frecvent, dar face cel mai adesea din document şi din comentariul celorlalţi mai degrabă nişte puncte de sprijin între care îşi construieşte, reformulînd şi sintetizînd, propriile puncte de vedere. II interesează, fireşte, în primul rînd datul particular, specificul locului, pitorescul unor situaţii, dramatismul altora, contrastele expresive dintre medii, - toate evocate în schiţe şi tuşe rapide, însă întotodeauna foarte vii. Omenirea amestecată

din spaţiul roman, perindarea neamurilor năvălitoare pe teritoriul românesc, succesiunea domniilor valahe prilejuind punerea în relief a unor momente neobişnuite, adesea şocante pentru ochiul unui occidental (prelungit în timp spre descrierile numeroşilor călători străini care au trecut prin Principatele române de-a lungul secolelor) apar înfăţişate cu virtuozitate de narator extrem de mobil, manevrînd cu dexteritate secvenţele narative, elementele de descriere, reconstituind din cîteva linii şi pete de culoare un portret. Evocatorul rezumă desigur mult, cu popasuri mai ales în fixarea unor situaţii definitorii pentru istoria românească, surprinzînd în emblemă figurile importante, cu accent pe latura neobişnuită, inedită, pitorească, reţinută şi în descrierea unor medii specifice (lumea palatului domnesc, ierarhiile şi costumele, ceremoniile, interioarele caselor boiereşti, aspectele cele mai surprinzătoare ale vechiului Bucureşti înregistrate de vizitatorii străini şi comentate cu o curiozitate vie dar şi cu o anume libertate şi detaşare).

Călător cu experienţă, prozatorul face frecvent asocieri insolite între oameni şi locuri, între epocile şi spaţiile geografice cele mai îndepărtate şi momentul în care scrie, realizînd ceva din echivalentul acelei viziuni „simultaneiste", caleidos-copice, cu multiple conjugări şi intersectări de perspective, în care se exersase şi poetul Paul Morand, format la şcoala începutului său de veac cosmopolit. Nu e de mirare, astfel, că excelează în evocarea, pe urmele textelor avute la dispoziţie, îndeosebi a epocii pline de contraste şi tensiuni, a fanarioţilor, care-i permite numeroase „salturi" spre mediile turceşti, balcanice în general, ruseşti. In final, rezultă un tablou care, dacă obligă la simplificări şi contrageri, rămîne totuşi, cele mai adesori foarte viu, aşa cum plină de vivacitate e privirea şi fantezia asociativă a celui care-l construieşte. In fond, autorul acestor evocări intermediate de alte evocări se adresează cititorului occidental şi orizontului său de aşteptare, pentru care pitorescul şi insolitul, „exotismul" contează în primul rînd, iar istoria, fie şi dramatică şi tragică a unor popoare mai puţin prezente în prim-planul atenţiei universale, e mai curînd primită ca un spectacol sui generis, interesant întîi de toate şi numai în al doilea rînd tulburător.

Recenzenţii, la apariţie, ai cărţii au putut găsi, de aceea, şi merite şi defecte unui asemenea mod de a privi trecutul românesc. Un caz tipic de receptare este, bunăoară, cel al Izabellei Sadoveanu care, sub titlul elocvent Bucureştii văzuţi de un străin (în „Adevărul literar şi artistic", nr. 796/ 8 martie 1936), îi recunoaşte, într-un prim moment, lui Paul Morand calităţile dobîndite prin îndelungata experienţă diplomatică, regăsibile şi la acest capitol al evocării istoriei româneşti. Scriitorul „a căpătat

- scrie recenzenta - uşurinţa de a subsuma lumi întregi, secole de istorie umană ce nu încap în multe tomuri, psihologia etnică, fizionomia popoarelor în cîteva trăsături de schiţă care, dacă nu sînt întotdeauna 'saisissantes de vente', sunt totuşi tratate cu un brio, cu o vervă de cel mai fin bun gust". Foarte repede trece însă la reproşuri, nu prea justificate, privind superficialitatea şi lipsa de vibraţie în faţa „tragediei" poporului român: „Tragedia acestui popor, care s-a străduit 2000 de ani ca să capete dreptul la viaţă, nu are simpatia, nici nu deşteaptă interesul

diplomatului subţire, salonardului 'â la page' din vremea noastră. Ce importă în ochii rafinatului apusean, un popor primitiv care nu serveşte decît drept cultură de experienţă pentru germenele bizantin timp de atîtea secole?" - Astfel formulate, într-un stil cam patetic ce n-a dispărut, din păcate nici astăzi din discursul unor „buni români", obiecţiile sînt excesive şi nedrepte.
Cititorul mai atent va reţine, dimpotrivă, destule semne de simpatie şi înţelegere tocmai faţă de drama naţiunii române care a străbătut cu mari dificultăţi spre limanul împlinirii care a fost Marea Unire. Ele nu-l împiedică însă pe autorul cărţii să guste, cum spuneam, ca orice călător curios în primul rînd de spectacolul lumii, îndeosebi înfăţişările mai colorate ale spaţiului şi timpului pe care încearcă să le resuscite, cu o anumită atitudine destinsă, „turistică", de „depeizare". Susţinerea „cauzei" româneşti e departe de a lipsi însă din aceste pagini (şi ea e marcată chiar de la respingerea tezei privitoare la părăsirea totală a Daciei de către romanii lui Aurehanus şi merge pînă la, să zicem, problema restituirii tezaurului românesc de către ruşi: ca să nu mai vorbim de mărcile permanente de înţelegere şi încredere în puterea regeneratoare a românilor, dincolo de toate obstacolele şi dificultăţile puse în cale de mersul istoriei foarte adesea brutale şi nedrepte.

Bucureştiul lui Paul Morand se dezvăluie însă cu adevărat în partea a doua a volumului, intitulată Album pitoresc - şi acest titlu acoperă exact ceea ce spune. Căci, şi mai mult decît în „prefaţa" istorică, scriitorul se arată acum interesat în mod evident tocmai de pitorescul mediului, al situaţiilor, al oamenilor întîlniţi în capitala noastră. „Reporterul" de foarte bună clasă îşi spune mai ales acum cuvîntul. Textul excelează în surprinderea instantaneelor semnificative, a detaliilor grăitoare, a panoramelor sintetizînd perspectiva spaţială, definind o atmosferă. Se „fotografiază" anotimpurile fundamentale ale oraşului, cu farmecul zilelor de iarnă purificate de zăpada lăsată în voia ei, verile ameţitoare de parfumuri şi exaltarea ce pare a cuprinde totul în acest ţinut unde se simte „sufletul dionisiac al Tracici vecine": sînt surprinse imagini caleidos-copice din universul mahalalei (cu spectacolul încărcat de culori pestriţe al „Moşilor", cu deschiderile către spaţiul în care „oraşul european dispare şi începe Asia", ori cu „poezia mîhnită" a peisajului): este înregistrată, aproape la tot pasul, „fermecătoarea anarhie a Bucureştiului", amestecul de civilizaţie modernă şi rusticitate, invazia cîmpului în plin centru urban. Nevoia de „depeizare" îşi spune cuvîntul, curiozitatea vizitatorului mergînd spre înfăţişările mai „primitive" ale locului, de la ţăranii ardeleni sau olteni ajunşi la oraş. la prezenţa alertă, de o prospeţime sălbatică, a ţiganilor. In mod firesc, occidentalul caută resturile de civilizaţie veche sau de natură rămasă încă proaspătă, notează elemente ale interioarelor de case vechi boiereşti, cu mobile, dacă nu foarte frumoase, emoţionante tocmai prin faptul că au ieşit din modă. Pe Calea Victoriei, „cea mai vestită arteră din Orientul apropiat", nu „zgîrie-norul" palatului telefoanelor îi reţine atenţia (dimpotrivă, l-ar dori chiar eliminat din peisaj), ci ultimele

case particulare, micile palate boiereşti păstrate ca şi intacte în grădinile lor năpădite de arbori şi flori, ori pitoreştii birjari ruşi din Piaţa Teatrului Naţional, aflaţi în concurenţă dură cu automobilele de ultimă oră: uşor anacronica, în eleganţa ei ceremonioasă de şcoală veche franceză, cofetărie Capsa îl încîntă, întorcînd descrierea spre evocarea istorică, a vremii întemeietorilor celebrului local...

Printre oameni, - acelaşi gust pentru supravieţuiri, personaje în care se prelungeşte un timp ce se îndepărtează: un capitol se intitulează Originali şi excentrici, altul evocă Paradisul bătrînilor burlaci ori „şcoala musafirilor". Cheful (care îi va plăcea mult, cu vreo cincisprezece ani mai tîrziu şi altui francez, tînărul Roland Barthes, aflat în misiune culturală la Bucureşti) adună în jurul oaspetelui o mică faună de petrecăreţi cam uşuratici şi superficiali, vorbăreţi şi adesea bîrfitori, gata să comenteze pe orice temă, nu lipsiţi de un anume mic cinism, ironici şi relativizanţi în toate privinţele, care confirmă cumva „mitul" constituit de prin veacul trecut al „mol-do-valahului" frivol şi hedonist, acomodant şi descurcăreţ, cu înclinaţii spre aventură.

Ocupînd numeroase pagini, asemenea prezenţe marchează nota de mondenitate a scrisului lui Paul Morand, reproşată, direct sau indirect, de unii cronicari la apariţia cărţii: mai voalat şi mai... diplomatic o reţine chiar şi Sandu Tzigara Samurcaş, în articolul dedicat volumului în „Covorbiri literare" (nr. 9-12, 1935), care scrie că, „în mare artist şi cunoscător fin al civilizaţiilor ce se manifestă prin artă, tradiţii, folclor, d-l Paul Morand nu a putut confunda pitorescul Căii Victoriei, al burlacilor bucureşteni, al chefurilor din cabaretele de noapte (...), cu înseşi caracterele etnice ale poporului român". (Tatăl recenzentului, criticul de artă Alexandru Tzigara Samurcaş

fusese de altfel ghidul oaspetelui francez la Muzeul Ţăranului Român, în care acesta admirase bogăţia şi frumuseţea artei populare româneşti). Un fel de scuză îi oferă însuşi autorul cărţii, citat cu aceste rînduri de explicaţie în care şi-o defineşte drept „o carte care ţinteşte să fie instantaneul unui oraş" şi în care, spune el mai departe, „trebuie să mă limitez la aspectele exterioare, la ceea ce frapează vederea, mai degrabă decît la ceea ce interesează spiritul". In schimb, deja citata Izabella Sadoveanu, mereu patetică şi scandalizată, vorbeşte despre „descrierea amănunţită a tuturor crîşmelor, cu mîncărurile lor noseabonde şi oribili cîntăreţi ţigani:", adăugind că „după etalarea unei animalităţi dintre cele mai vulgare, se dau (sic!) loc tipurilor celor mai reprezentative ale populaţiei noastre, paraziţii, o altă varietate, flăcăii bătrîni, maniacii"...

E de spus însă, încă o dată, că, dacă această latură mai lejeră şi de suprafaţă a „investigaţiei" călătorului caracterizează într-o oarecare măsură scrisul său, ea luminează totuşi o realitate existentă a unui anumit mediu social şi nu tocmai nespecifică. Ea e surprinsă, se cuvine recunoscut, cu aceeaşi vioiciune a privirii observatoare cu care călătorul se adresează aspectelor aşa-zicînd mai grave, mai de substanţă şi mai reprezentative ale lumii pe care o întîlneşte. Pe de altă parte, în acelaşi mediu al „cabaretelor" şi „cîrciumilor" a avut Morand ocazia întîlnirii cu folclorul românesc autentic, dezgropat - sub ghidajul expertului muzicolog Constantin Brăiloiu - de sub crusta contrafacerilor. „Somaţi"

de autoritarul folclorist, să renunţe la piesele de succes ieftin, lăutarii sînt departe de a fi „oribili", dezvăluindu-i, dimpotrivă, „străinului" cîteva dintre cele mai frumoase piese de poezie şi muzică populară românească. In fond, scriitorul francez procedează la fel ca orice „turist", căutînd - cum am mai remarcat - ceea ce e mai interesant,
14
mai inedit din punctul lui de vedere, mai pitoresc şi mai caracteristic. O face şi la acest mod direct, cum o face şi vizitînd muzeele de artă ori bisericile şi mănăstirile bucu-reştene, procedînd oarecum în maniera ghidurilor turistice, adică înregistrînd, semnalînd ceea ce merită să fie cu adevărat reţinut ca valoare şi semnificaţie. şi o face cu un talent descriptiv ce conturează imediat un spaţiu invidualizat pregnant, substanţa devenită ca şi palpabilă a obiectelor, haloul lor particular. Aceeaşi remarcabilă înzestrare se manifestă în descrierea unor ceremonii, precum „pescuirea", de Bobotează a crucii din apa Dîmboviţei, unele momente liturgice la care participă, inaugurarea palatului regal din Bucureşti. Nu ocoleşte nici lumea intelectualităţii româneşti, reprezentată prin cîteva personalităţi de marcă, - scriitori, filosofi, oameni de ştiinţă, ziarişti, comentată cu evident respect şi nu o dată cu admiraţie, dar la care nu se fereşte să noteze, între altele, o trăsătură frapantă şi foarte caracteristică - aceea a angajării politice, a pragmatismului, dar şi a lipsei de preocupare pentru idee, pentru un anume absolut al aspiraţiei spirituale: „Românii sînt realişti şi polemişti..., drumurile care duc către absolut (îi) atrag destul de puţin".... Un număr de portrete se impun şi aici prin expresivitate - şi e de reţinut în primul rînd cel al mult admiratului Nicolae lorga, conturat în cîteva linii şi dedus şi din opiniile înregistrate cu o subtilă regie a notaţiei în vila savantului de la Sinaia. Sau cele ale unor membri ai familiei regale (începînd cu evocarea reginei Elisabeta, apoi a reginei Măria - în cadrul exotic al Balcicului dobrogean - şi a fiului său proaspăt revenit la tron, regele Carol al II-lea la castelul Peleş).
Despre scrisul lui Paul Morand, critica românească ajunsese să-şi facă - cum spuneam mai sus - o imagine destul de exactă
15
pînă la venirea lui în Bucureşti şi în România. Pentru cei mai mulţi, scriitorul era, cum scria Al. Philippide în numărul citat din „Adevărul literar şi artistic" (Mirajul depărtării), „tipul călătorului care colindă lumea pentru simpla plăcere de a observa şi de a înregistra imagini inedite. Nimic romantic în atitudinea lui faţă de viaţă. O viziune realistă, un ager spirit de observaţie şi o vizibilă grijă de a fi precis şi exact". Tot atunci, Paul Zarifopol îl numea, încă în titlul intervenţiei sale, Călăuza elegantă, scrind că „Paul Morand e, fără îndoială, maistrul stilului de drum lung şi repede. Este o economie savantă şi genială în idei şi în imagini". La rîndul său, Mihai Ralea îl califica drept „primul Flaubert al călătoriilor dezinteresate, la care mijlocul a devenit scop" şi „cel mai inteligent şi mai visător dintre călătorii moderni", un „colecţionar de specifice locale" cultivînd „călătoria calitativă", alimentată de o „curiozitate complexă" (v. Paul Morand călător, în numărul citat). Comentîndu-i, mai tîrziu, cartea despre Bucureşti în revista „Gândirea", Vintilă Horia va reveni, însă cu mai multe rezerve, la ceea ce Ralea

numise „simpla plăcere de a observa". „Cetatea lui Bucur - scrie recenzentul din 1936 - e privită... prin prisma lucrurilor neînsufleţite, exterioare oarecum. Chiar oamenii sunt reduşi la contururi abia schiţate, străine, ca nişte imagini pe care le descrii din auzite. Ceea ce l-a interesat a fost mai puţin viaţa interioară, cît cadrul în care se desfăşoară". Unghiul de vedere al călătorului ar fi, aşadar, unilateral în „imaginea vieţii sociale", dat de prisma clasei care „ştie franţuzeşte şi nu face nimic", astfel încît imaginea oferită despre Capitală ar fi un „modest clişeu prins în vitrina de la Capsa", lipsind imaginilor înregistrate de „sensitiva placă fotografică,, a autorului „subtilul joc al semiobscurităţilor interioare", (v.

Paul Morand despre Bucureşti, în „Gândirea", nr.5, mai 1936, pp. 253-254). Iar peste un alt număr de ani, în 1944, una dintre cele mai dense şi exacte definiri a scrisului lui Paul Morand, datorată tînărului critic Adrian Marino, va întări aceste opinii ale cititorilor precedenţi ai scriitorului, rămase valabile şi pentru cartea dedicată Bucureştiului, ca pentru ansamblul operei: ea notează „aspectul documentar, de netăgăduit, ale acestei opere ce acumulează despre civilizaţia actuală tot felul de detalii (agitaţia marilor metropole, atmosfera de bal, gală, mare hotel, priveliştea unui transatlantic sau a unui expres internaţional, tipuri sociale tipice, categorii variate de femei, impresii turistice, aspecte din tulburările sociale de după trecutul război mondial etc.) care este aportul propriu-zis artistic, de creaţie". Şi încă; „Amestec mereu original, de snobism şi frivolitate, senzaţie cosmopolită şi satisfacţie mondenă de frecventator de saloane, superficialitate dar şi emoţie, repede însă strangulată, exotism şi ironie, maliţie" (v. Paul Morand şi o problemă modernă, în „Revista Fundaţiilor Regale", nr. 3, 1944, pp. 664-666). - Este, cum se vede, un repertoriu ca şi complet de trăsături oricînd recognoscibile în scrisul acestui prozator foarte reprezentativ pentru „spiritul epocii" sale febrile şi pentru categoria sa socială şi profesională. Bucureşti-ul văzut de scriitorul francez ilustrează, în liniile lor mari, foarte multe dintre aceste caracterizări mai cuprinzătoare, urmînd, de altfel, cum am menţionat, chiar „programul" autorului, mărturtisit în paginile sale. Cartea nu este, fără îndoială, o „monografie" exhaustivă, un studiu aprofundat asupra mentalităţilor, a vieţii spirituale, a culturii româneşti înscrise în emblema capitalei ţării. Este mai curînd carnetul de note şi reflecţii fugitive, înregistrate însă inteligent, cu un ascuţit simţ al observaţiei, cu economia reporterului

versat în exprimarea concentrată şi percutantă a primelor impresii, înscrise totuşi pe un amplu orizont cultural, al omului umblat prin lume şi prin Bibliotecă. Un om care are şi plăcerea de a observa, de a trăi pur şi simplu, cu o anumită nonşalanţă, lăsîndu-se în voia surprizelor momentului. Dar şi unul care, aflat la pînda „specificului" nu are cum să treacă cu vederea contrastele prea izbitoare uneori dintre lumea din care vine şi cea pe care o vizitează, diferenţele de grad al civilizaţiei materiale, cele de mentalitate, în spaţiul de frontieră şi de interferenţe dintre Apus şi Răsărit. Notaţiile sale nu pot evita, în acest sens, o anumită privire de sus, fin ironică, la adresa unor realităţi locale (pe care continuăm, de

altfel, să le considerăm şi noi cu destule rezerve, ca pe nişte date nu tocmai măgulitoare ale „specificului naţional" sau măcar regional), - însă călătorul e mai degrabă tentat să primească lucrurile aşa cum sînt, înţelegîndu-le în propriul lor context, căutîndu-le valoarea de umanitate, apreciindu-le autenticitatea, firescul, prospeţimea elementară, nesofisticată. E dispus, de aceea, să vadă în capitala din acea vreme a României „o minunată încrucişare de neamuri, de figuri, de moravuri şi de aventuri", un spaţiu unde se poate face „o cură de nepăsare", sub semnul unui relativism şi al unei universale înţelegeri şi îngăduinţe faţă de micile sau marile imperfecţiuni omeneşti. Pentru cititorul de azi, cartea despre Bucureşti a lui Paul Morand poate fi o lectură în acelaşi timp instructivă şi agreabilă. El va regăsi în paginile ei, precum în file de album cu fotografii uşor îngălbenite ori în imaginile cu lumină tremurătoare din proiecţia unui film de arhivă, fărîme din viaţa „micului Paris" care nu era tocmai un mic Paris, dar care nu rămîne mai puţin ataşant, aşa cum a fost, cu istoria lui tulburată, cu atmosfera lui inconfundabilă, cu frivolităţile sale de

„Belle Epoque" de la Porţile Orientului, cu mizeria şi luminile lui, cu o vitalitate niciodată înfrîntă de vitregiile vremurilor. Şi cu ceva din permanenţele, în bine şi în rău, ale unui mod de a fi şi de a simţi ale „ţăranului de la Dunăre". - Toate acestea, evocate inspirat de un prieten de odinioară al românilor, se cuveneau readuse, chiar şi cu o mare întîrziere, în spaţiul limbii lor: pentru valoarea lor de „arhivă sentimentală", dar poate şi pentru un fel de confruntare, edificatoare peste mode şi timp, cu o parte încă vie şi actuală a figurii noastre spirituale.

ION POP

a tu

Notă asmgra ediţiei

•mrro o'. u« lîp

ai:

13

suio ..

i 3 "re •ol

m

Ediţia de faţă a cărţii lui Paul Morand a fost iniţiată de regretatul profesor, critic literar, traducător, Marian Papahagi. Cu puţin timp înainte de neaşteptata şi prematura sa dispariţie, neuitatul nostru coleg şi prieten apucase să transpună în româneşte pnmele capitole ale volumului, mai exact, secvenţa introductivă, Intre Dunăre şi Carpaţi şi, din secţiunea Panoramă istorică, paginile cuprinse între Laptele lupoaicei şi Bucureştiul sub Carol I. Am continuat, aşadar, traducerea, cu emoţia tulburătoarei preluări de ştafetă, începînd cu acest din urmă capitol, intervenind foarte puţin în partea tradusă, la prima mînă, de Marian Papahagi.

Cum se poate uşor observa, Paul Morand foloseşte masiv, mai ales în „panorama istorică", informaţiile oferite de surse prestigioase, cu precădere A.D. Xenopol, cu a sa Istorie a Românilor din Dacia Traiană, şi Nicolae lorga, cel din Bizanţ după Bizanţ dar şi din alte lucrări, ambii

citaţi uneori, fără să se facă însă trimiterile exacte. Unele dintre ele le-am putut identifica, altele rămîn aproximate, fiind vorba frecvent de citate de dimensiuni reduse, dificil de descoperit în masa considerabilă a textelor de plecare.

Numărul foarte mare de referinţe din textul original (îndeosebi la nume călători şi cercetători străini ai spaţiului

românesc, dar şi la momente şi personalităţi mai mult sau mai puţin cunoscute de cititorul mediu) ne-a obligat, pe de altă parte, la investigaţii suplimentare, necesare pentru orientarea în teritoriul vast al istoriei şi culturii româneşti sau străine. şi la acest capitol, cîteva date n-au putut fi precizate. Intrucît cartea e deschisă unui public foarte larg, am considerat necesar, riscînd chiar un anumit exces, extinderea aparatului de note şi spre date şi figuri istorice mai cunoscute de către o mare parte a cititorilor ei virtuali. Ele pot servi în orice caz, pentru rememorarea unora dintre ele.

Semnalăm, de asemenea, că toate cuvintele româneşti tipărite cu litere cursive în textul francez au fost păstrate ca atare şi în ediţia de faţă, fără a mai menţiona în note această situaţie. In fine, să spunem că toate notele (marcate cu asterisc în subsolul paginii, pentru traducerea sau explicarea unor cuvinte şi expresii, şi cu cifre arabe la sfîrşitul cărţii) aparţin îngrijitorului acestei versiuni.

Imaginile din Bucureştiul de altă dată au fost puse la dispoziţia editurii prin străduinţele prieteneşti ale Domnului profesor Nicolae Lascu, de la Institutul de Arhitectură „Ion Mincu" din Bucureşti, iar desenul Mitei Kremnitz a fost reprodus după albumul original, ajuns în arhivele Bibliotecii Centrale Universitare din Cluj prin diligentele Domnului profesor universitar Octavian Schiau. Le mulţumim amîndurora pentru sprijinul preţios.

I.P.

ÎNTRE DUNĂRE ŞI CARPAŢI

>•'..» 4' l,J
v •<," x . Vi,(t •;
ţ
j -A i , i <
<? l ' '?('
. <
Kl"
'.r ;..•.,< •;L*••., ,*'•
. v-- 'ViV'.rţi v,1
'}"'
b,, ;;:>,:
O dai
i:
i f se

Dacă te găseşti pe cîmpul de aviaţie de la Băneasa, poţi zări, sub hangarele lor de ciment, aparatele de zbor a două mari linii ce leagă Bucureştiul de restul Europei: Air France spre Paris şi Lot, companie poloneză, spre Mediterana sau spre Baltica. Drumul de fier se

îndepărtase de acest traseu istoric, dar reţeaua aeriană a revenit la el şi Bucureştiul şi-a reluat locul pe care l-a ocupat de-a lungul veacurilor, la încrucişarea drumurilor Est-Vest, de la Viena la Constantinopol, şi Nord-Sud, de la Stockholm şi de la Varşovia către Atena.

Bucureştiul ar fi trebuit să se sprijine solid pe Dunăre, sau cel puţin să fie legat de acest rege al fluviilor prin vreo autostradă sau vreun canal drept ca bazinul de la Versailles şi lung de cinci leghe. Dar voievozii săi se temeau de situaţia unui oraş de frontieră şi de primejdiile la care este expus, de exemplu, Belgradul (dintre care nu este cea mai mică topirea zăpezilor ce dilată malurile pînă la aproape un kilometru); nu se gîndeau decît cum să pună între turci şi ei cel mai mare spaţiu posibil. Capitala nu cunoaşte decît un afluent slab al Dunării, Dîmboviţa, el însuşi tributar al Argeşului: o centură de lacuri şi mlaştini e singura care aminteşte de vecinătatea marii curgeri de apă.

Nu se vorbeşte niciodată de fluviul Dunărea la Bucureşti; nimeni nu face aluzie la el, decît pentru a celebra în vreun

25

cîntec lăutăresc „drumul fără pulbere", sau pentru a spune cîteodată despre un om că e „Dunăre de mînios":

Căci eu sînt Dunărea, cea mare Vai de cine-mi stă-n cărare...

Nimeni nu vorbeşte de el decît vreun negustor de grîne şi cîţiva vînători de raţe; acest părinte al vidrelor este lăsat singur să-şi urmeze, la ieşirea din Porţile de Fier, drumul autoritar către Deltă şi porturile cu grîu, şi dacă noaptea, la Hale, noctambulul întîrziat n-ar vedea debarcînd coşurile de răchită pline cu peşti uriaşi, cu lini miloşi, cu cegă solzoasă cu bot de ogar, cu moruni de caviar asemănători unor cadavre omeneşti sugrumate în hăţişul de scursori de la Vîlcov, ar continua să nu ştie că se află aproape de cea mai nobilă şi mai vitală dintre arterele Europei.

Nu voi uita niciodată prima mea întîlnire cu ea. Soseam de la Constantinopol pe calea cerului, după ce fusesem zgîlţîit cumsecade de golurile de aer de deasupra munţilor Bulgariei; soarele asfinţea; căutam apa, cu ochii osteniţi de ariditatea balcanică; şi dintr-o dată zărisem în depărtare o vatră de lumină atît de intensă, o atît de mare învăpăiere a orizontului încît rămăsesem orbit: Dunărea, asemeni unui copac al vieţii, motiv central al covoarelor româneşti, curgea sub roţile noastre imobile cu o asemenea amploare, umflînd herniile enorme ale lacurilor sale, scufundînd luncile, schimbîndu-şi albia, alcătuind în mijlocul lagunelor sale adormite insule pline de sălcii pentru a le inunda deîndată şi a reclădi altele cu pietrele rostogolite, croindu-şi, ca Hercule, drumul izbind cu stejarii smulşi pe care-i apuca de rădăcini, ascunzînd printre trestiile sale cu panaşe păsări flamingo şi lebede sălbatice, uscîndu-şi bancurile înecate mărginite cu stuf, încît ne trebuise mai bine

26

de un sfert de ceas pentru a regăsi ţărmul şi acele coline, bastion natural al Capitalei, unde de atîtea ori s-a jucat destinul ei şi care sînt numite, ca la indieni, locul războiului.

O dată străpunsă această redută înaintată, Bucureştiul e al meu. El nu se anunţă prin nici o uzină, prin nici o periferie; verdeaţa nu se întrerupe deloc, şi pe cînd avionul îşi descrie deja orbita deasupra centrului, te crezi încă departe. Aproape la fel de întins ca şi Parisul, deşi de trei ori

mai puţin populat, el se aşează într-o vale largă care se lasă sub greutatea lui pentru a se ridica deîndată după aceea şi pe care o domină trei delu-şoare izolate, Dealul Spirei, Arsenalul şi Cotrocenii. Dincolo începe cîmpia sudată cu aceea a Moldovei şi, prin Basarabia, cu stepele nesfîrşite ale Rusiei de sud.
Dar creşterea românească nu s-a făcut în sensul Nord-Est, panta naturală a năvălirilor barbare; locul său de predilecţie a fost Dunărea şi afluenţii ce coboară spre ea, Argeşul, Oltul, Jiul, venind din munţii fierestruiţi, din masivele ţepoase de brazi transilvani; aceste masive sînt vertebrele caudale ale Carpaţilor care, părăsind Dunărea lîngă Viena, o regăsesc aici după ce au desenat un S imens de-a latul Europei răsăritene. Acolo se ascunde leagănul eroic al acestui popor care a trebuit să aştepte mai bine de două mii de ani dreptul de a trăi. Acolo se găsesc micile cetăţi fortificate, Câmpulung, Curtea de Argeş, Tîrgoviştea, care au prefigurat Bucureştiul şi au fost toate, pe rînd, capitale, pînă în ziua în care ţara şi-a găsit echilibrul şi Bucureştiul s-a întărit în centrul amfiteatrului valah apărat de marele arc carpatic, încovoiat ca spinarea unui hamal turc şi sprijinit la baza lui pe fluviul hrănitor pe unde coborîse într-o zi împăratul Traian, părintele românilor.

•.«ta y'i?
MNORÂMĂ ISTORICĂ
Laptele Lupoaicei
A
In timpul lui Edgar Quinet1 şi al acelei şcoli istorice care se străduia să cureţe popoarele de crusta lor de istorie legendară pentru a aduce la lumină rasa, noi întinserăm braţele României, numind-o „sora noastră latină". Să lăsăm acest loc comun discursurilor miniştrilor; România este vara noastră, cel mult. Noi sîntem celţi, latini, germanici. Ei sînt traci, latini, slavi. Cuvîntul valah, vlah, vine de la velşi, sau gali? Tracii erau gali? Este mai mult decît îndoielnic. De-abia de se poate afirma că, în iureşul cuceritor care i-a împins pînă în Asia Mică, strămoşii noştri au atins în trecere Dunărea.
Cei mai îndepărtaţi strămoşi ai românilor, sciţii, ocupau spaţiul care se întinde de la Tisa la Marea Neagră şi de la Dunăre la Nistru, dreptunghiul de apă în sînul căruia se înalţă acest triunghi de munţi carpatici evocat mai sus, care a fost refugiul, fortăreaţa, salvarea rasei româneşti. Aceşti sciţi nomazi, aceşti turanici îndesaţi, de culoarea lutului ars, aveau semeni sedentari, agatîrşii, popor efeminat, spune Herodot2, întrucît se acoperea cu podoabe de aur; este dovada că el exploata deja minele din Transilvania. Apicultura îi era cunoscută, şi Herodot se plînge chiar că albinele acopereau pămîntul

în număr atît de mare încît stînjeneau trecerea. Aceste albine aproape preistorice vor fi de-a lungul secolelor o bogăţie românească şi vor hrăni timp de trei sute de ani vistieria Marelui Turc. Blînzii agatîrşi se contopiră într-un popor mult mai viguros şi agresiv, geto-dacii veniţi din Tracia, care avură cinstea unei campanii a lui Alexandru cel Mare3, neliniştiră puternicul imperiu roman şi smulseră chiar împăratului Do-miţian4 un tratat destul de umilitor. Aşa-zicînd pentru a răzbuna acest

afront, dar mai ales pentru a pune mîna pe minele de aur ale Transilvaniei, a trecut Traian Dunărea cu legiunile sale avînd nume cuceritoare: Macedonica, Claudiana, aduse din Scoţia şi ludeea, şi în cursul campaniilor din 101-102 şi 105-106 năvăli în cîmpie, întărindu-şi cuceririle cu galerii crenelate flancate cu turnuri. Se oprise acolo, în faţa sarma-ţilor: era într-adevăr la capătul lumii. (Nu departe, dar cu un secol mai devreme, la Tomis (Constanţa), la Marea Neagră, exilatul Ovidiu5 îşi suflase în degetele îngheţate în faţa „Pontului Euxin şi a spumegîndei Dunări cuprinse de frig, acoperindu-se cu o crustă de gheaţă" şi îşi compusese Tristele pe care nu le citea nimeni).
La adăpostul şanţurilor şi al fortificaţiilor, legionarii lucrau la drumurile strategice. Emigranţii soseau. Minele de aur îi atrăgeau pe colonii italieni în număr atît de mare, încît proporţia de sînge latin trebuie cu siguranţă să fi fost mai puternică în Dacia decît în orice altă colonie romană. Călătorii care se opreau la Roma la Oficiul Libelelor puteau vedea în curte, aşezaţi pe un bagaj sărăcăcios şi aşteptînd semnătura imperială, căpetenii gale şi belge, liberţi orientali şi negustori de sclavi nubieni veniţi la ordinele care se pregăteau, jucînd zaruri, să trimită spre provinciile dunărene mănunchiuri din toate popoarele Imperiului. Călătoria îi costa puţin pe romani; cînd,

mai tîrziu, Constantin6 îşi clădi oraşul la intrarea în Bosfor, nu-şi instala el fără altă ceremonie mobilele, senatorii, patricienii romani, cu ordinul de a nu se mai reîntoarce? Cu atît mai mult nu ezitau să-i îndrepte spre Dacia pe barbarii de ieri pentru a închide drumul barbarilor de mîine.
In turme mari dădeau năvală meşteşugarii: mineri din Dalmaţia, armurieri din Cordoba, dărăcitori maltezi, ţesători belgi, fabricanţi bălţi de vase de tuci, făurari de spade elveţieni, sticlari egipteni, strunjitori de amfore greci, olari din Campania. Cetatea se organiza; militarii cu ierahia lor cu şaizeci de grade, veteranii, preoţii, funcţionarii militarizaţi deţineau întîietatea şi-i tratau de sus pe şefii de sindicate, pe patronii corporaţiei purtătorilor de litiere sau a navigatorilor pe bur-dufe, pe oamenii circului, pe neguţătorii orientali şi pe cei indigeni. Ei trăiau în cluburi aşa cum trăiesc azi ofiţerii englezi din Indii. Tribunii cohortelor nu-i frecventau pe tribunii intendenţei. Impozitele, taxele indirecte, concesiunile şi vămile, censul, arpentajul, monopolurile şi tributurile diverse, pe scurt, tot confortul modern se abătea asupra Daciei şi, în plus, procuratorii vegheau ca latina să fie vorbită peste tot. Din timp în timp, împăraţii veneau de la Roma pentru a supraveghea lucrul şi, dacă se ivea vreo nemulţumire, Cara-calla7 răspundea prefecţilor campamentelor, legaţilor, rectorilor, tuturor şefilor acestei imense birocraţii: „Imbogăţiţi-l pe soldat; restul nu înseamnă nimic."
Aceasta dură o sută cincizeci de ani. Veni o zi cînd Imperiul, ca toate lucrurile prea mari, se sparse. Era sub Aurelian8. „Aurelian...părăsi provincia stabilită de Traian dincolo de Dunăre. El îşi retrase armata şi provincialii şi stabili populaţiile pe care le luase într-o parte a Moesiei." Aceste două rînduri ale istoricului Vobiscus9 au dat naştere la interminabile

controverse între români şi unguri, primii afirmînd că numai legiunile, funcţionarii şi colonii înstăriţi trecuseră Dunărea, lăsînd în urma lor grosul populaţiei daco-romane, în timp ce, după interpretarea celorlalţi, întreaga ţară ar fi fost evacuată, astfel că Arpad10 şi ungurii săi şi-ar fi întemeiat imperiul în-tr-un deşert depopulat, unde mai tîrziu românii reapăruseră prin imigrare, printr-un soi de endo-osmoză şi de intruziune care nu le-ar crea nici un drept istoric asupra regiunilor obţinute de ei prin tratatul de la Trianon şi revendicate astăzi de cei învinşi.
Frumos exemplu de certuri între istorici în sînul cărora se ascunde un viitor casus belii"... Totul militează, cu toate acestea, în favoarea tezei româneşti: o limbă funciar latină, o rasă cu profil de legionar, o tradiţie orală care, încă din cel de-al doisprezecelea secol, trece în cronici şi pentru care românii sînt fiii romanilor.
Pătrunderea barbarilor
Lipsit de căpeteniile sale, de armată şi de elita lui, poporul vede sosind torentul neamurilor hirsute: goţi ascunşi îndărătul carelor lor, sarmaţi cu scut de răchită, adevăraţi sălbatici albi, ostrogoţi, huni cu părul lins, avari mînjiţi cu cenuşă, gepizi, tătari mîncători de şobolani şi de şoareci şi ai căror cai ştiau să găsească iarba sub zăpadă, bulgari de pe Volga, fino-ugrici, mongoli cu pometţii ieşiţi în afară, toate aceste epidemii omeneşti dintre care cea din urmă fu a turcilor. O mie de ani de invazii cumplite dintre care una singură ar fi fost de ajuns pentru a extermina un popor obişnuit, zece secole întunecate
* pericol de război (lat.)

şi aproape necunoscute; cu cetăţi rase de pe faţa pămîntului, cu biserici distruse, cu arhive risipite, cu tradiţii înăbuşite se înfăţişează românii în faţa istoriei; beznă adîncă, dintre acelea în care se înfundă rasele dispărute pentru totdeauna; pentru a ghici ceva din viaţa acestui popor, din organizarea lui, din moravurile sale, a trebuit să fie scrutate unul cîte unul cuvintele limbii sale, aşa cum se studiază uneltele şi osemintele oamenilor cuaternari.
In secolul al doisprezecelea, un cronicar de la Constan-tinopol, vorbind de o armată bizantină încăierată cu ungurii, spune că ar fi susţinută de un contingent de valahi, „vechi coloni italieni". De unde veneau aceşti descendenţi ai romanilor? Cum supravieţuiseră plecării legiunilor?
Fugind în faţa hoardelor, ducîndu-şi femeile, caii, turmele, ei se suiseră ca să se refugieze în pădurile triunghiului muntos pe care asiaticii veniţi de pe înaltele podişuri chelboase se mulţumeau să le privească de departe cu o spaimă sacră. Călugărul Rogerius, care a fost făcut prizonier de tătari şi le-a scăpat din mîini, spune că „a văzut, lîngă satul Frata, un munte măreţ şi foarte înalt, pe vîrful căruia se ridicau nişte stînci înspăimîntătoare. Acolo îşi căutaseră adăpost un mare număr de bărbaţi şi de femei, care ne primiră cu ochii muiaţi în lacrimi şi vrură să afle despre primejdiile prin care trecu-serăm. Ne oferiră o pîine neagră, făcută din făină şi scoarţă de stejar."
Prin defileele Prahovei, prin trecătorile Ardealului, aceşti fugari vedeau umflîndu-se inundaţia de asiatici, dintre care unii se opreau la Dunăre, în timp ce alţii o traversau pe gheaţă. Ţărani săraci dar liberi, ei trăiau în

comunitate, apărîndu-şi chiar în adunările lor periodice un embrion de drepturi politice, sub căpeteniile satelor lor, sau cneji, sub căpeteniile lor
35
districtuale numite voievozi. Aceste cuvinte sînt slave; căci una din invazii, aceea a avarilor, avusese pentru viitoarea rasă română o consecinţă de o importanţă capitală; într-adevăr ea îi împinsese pe slavi, stabiliţi pe conturul Carpaţilor, pînă la munţii locuiţi deja de păstorii daco-romani. Acestui popor căzut în mizerie şi în nomadism, slavii îi aduseră o largă doză de sînge nou, desăvîrşind astfel formarea rasei româneşti, o organizare, cutume şi o terminologie care subzistă şi astăzi încă. De îndată ce încetau invaziile, acest popor nou cobora iar cu paşi prudenţi în cîmpia fertilă, şi îşi planta meiul. Apoi, de îndată ce lovea din nou inevitabilul flagel, el se urca iarăşi în prepeleacul său răşinos, preferind urşii şi lupii pecenegilor şi cumanilor.
In timp ce aceşti refugiaţi îşi continuau existenţa obscură şi ameninţată, departe de ei, fără ca ei s-o ştie, se năşteau forţele care mai tîrziu vor modela istoria României.
Bizanţ
Din secolul al doisprezecelea pînă în al paisprezecelea, Bizanţul scînteia cu acea strălucire vie şi ultimă care, de la Bagdad la Paris, ilumina lumea. „Imperiul, această femeie bătrînă, apare ca o fată tînără împodobită cu aur şi pietre preţioase.". Stăpînirea Imperiului iradia în jurul lui şi tot el implîntase credinţa creştină în inima Balcanilor; viitoarea Românie era atunci bine plasată pentru a culege căldura ultimei vetre de civilizaţie albă. In luptă permanentă cu ultimii săi invadatori, ungurii şi cumanii, cînd combătîndu-i cînd cedîndu-le teren, ea se constituise în ducate vasale ale puternicului imperiu bulgar şi fusese convertită de acesta din urmă
36
la creştinismul răsăritean adus de sfinţii Chirii şi Metodiu[11]; ea pare, cu toate acestea să fi practicat de multă vreme religia creştină, dacă e să-l credem pe Tertulian[12] care, încă din 217, îi citează pe daci printre popoarele care cinsteau numele Mîn-tuitorului. Influenţa bulgară transformă acest rit latin într-un rit ortodox slav, astfel că limba liturgică şi în consecinţă literele deveniră slavone, sau, după o expresie consacrată, chirilice, şi Biserica românească fu supusă patriarhatului bulgar de la Ohrida, al cărui sediu era de altminteri ocupat în general de un grec bizantin. Aceste ducate româneşti cunos-cură probabil atunci ceasuri de pace, poate chiar de bogăţie şi eleganţă. Nu ştim nimic despre asta. Trebuie să presupunem că vedeau trecînd spre Occident caravane cu trei mii de servitori însoţindu-le pe acele soţii greceşti cu care bizantinii făceau atunci mare export şi care strîngeau la inimile lor, ca zestre, frînturi din adevărata cruce; voievozii se fardau probabil şi purtau barbă; produsele celebrelor tîrgun de la Cornul de aur, bogăţiile Marelui Bazar sau Casa Luminilor trebuie să fi ajuns şi pînă la ei...
Marii duci de Novgorod şi de Kiev nu-şi trimiteau întotdeauna pe mare Basileului ambasadele şi zibelinele preţioase, nici Veneţia diplomaţii în Bosfor, pentru a lua lecţii de duplicitate şi de fineţe. In acea clipă Guillebert de Lannoy, cancelar al ducelui de Burgundia, traversează

„Valahia mică, prin mari pustietăţi" şi primeşte de la voievod „un cal, însoţitori, tălmaci şi călăuze"13.
Arta de a echilibra o cupolă pe pandantive, de a bolti zidurile, pe care armenii o aduseseră de la Constantmopol, arta de a arde cărămizile şi de a picta cu cuburi de email, pe care Bizanţul o primise din Alexandria, arta de a construi aceste frumoase mănăstiri, surmontate de cruci greceşti, locuite de
37
teologi abili în a îndrepta punctuaţia lui Homer, în a prepara tocăni cu ierburi, în a umple crapii cu tocătură şi evangheliile cu citate platonice, tot ceea ce de la Bizanţ urca pe Dunăre, trebuie să-şi fi depus germenii imensei culturi elenistice la muntenii pletoşi care, iritaţi de crescînda opresiune ungurească, coborîseră acum de-a binelea din munţii lor. Este marea cobo-rîre legendară a lui Radu cel Negru din Făgăraş, strămoşul Basarabilor, care crea în 1290 principatul liber al Valahiei şi întări Cîmpulungul, Tîrgoviştea şi Bucureştiul.
Cincizeci de ani mai tîrziu, un alt voievod vasal al Ungariei, Bogdan din Maramureş, se eliberează la rîndul său din jugul unguresc şi îşi întemeiază principatul Moldovei. Să salutăm naşterea principatelor dunărene. Ele nu vor întîrzia să intre în istoria Franţei. Intr-adevăr, încă de la sfîrşitul secolului al XlV-lea, turcii, ultimii veniţi dintre invadatori, ajunseseră la Dunăre; Mircea cel Mare14, voievodul Valahiei (care se intitula pompos „Stâpîn şi Principe al tuturor ţărilor Ungrovlahiei şi, dincolo de munţi, al ducatelor Făgăraşului şi Amlaşului, duce al banatului de Severin şi stâpîn al celor două maluri ale Dunării pînâ la marea cea mare'1) Mircea cel Mare, aliat al lui Sigismund, regele Ungariei15, cheamă în ajutorul său Europa creştină. Veneţia îşi trimite galerele în Delta Dunării, iar Carol al Vl-lea al Franţei16 cavalerii la Nicopole, unde îi ajunseră din urmă aliaţii lor, cavalerii teutoni, Marele Maestru de Rhodos şi Sigismund de Boe-mia. Stindardele burgravilor, cele ale ordinului Sfîntului loan, acelea ale Burgunzilor, ale Palatinilor, ale lui Jean de Valois, conte de Nevers, fîlfîie alături de steagul lui Mircea împodobit cu capul de bour cu bot pătrat, totem al Valahiei. Entuziasm fără urmări. Cavalerii francezi înveştmîntaţi ca pentru o sărbătoare cu pantofii lor încovoiaţi în sus,
38
cărora erau siliţi să le taie vîrfurile înainte de a începe lupta, reclamară imperios onoarea atacului. Froissart17 ne-a descris marele dezastru al creştinilor, sfîrşitul acestei strălucitoare cavalerii sub loviturile ienicerilor şi tragica descăpăţînare a prizonierilor, aceşti războinici franci în cămăşi şi picioare goale în faţa călăului. Mircea scăpă de pericol şi obţinu chiar din partea sultanului un pact de autonomie care îi salvgarda drepturile în schimbul unui tribut vărsat osmanlîilor. Este curios că acest acord a rămas pînă în 1816 statutul României.
Bizanţ şi Stambul
i
Fiul lui Mircea, Vladislav, domnea în Valahia cînd, în luna august 1453, fură văzuţi apărînd primii fugiţi din marea catastrofă bizantină; era episcopul Samuel, înconjurat de preoţi şi de o mînă de nefericiţi scăpaţi de atrocele masacru „legal" de trei zile care depopula Constantinopolul;

cu picioarele îngreuiate de un lanţ, emblemă a tristei lor situaţii, mergeau cerşind pentru a aduna suma necesară răscumpărării familiei lor şi vesteau înspăimîntaţi apropiata năvală a turcilor împotriva României şi a Ungariei.
Cu toate acestea Bizanţul, pe care îl credeau mort, era pe cale să renască. Mahomet al II-lea[18], care îl tratase cu atîta cruzime, îl iubea şi se arăta mîndru de el; acest barbar cultivat venise aici altădată de mai multe ori ca oaspete. El repopula oraşul devastat şi instala aici nu numai turci, ci şi mai bine de treizeci de mu de familii creştine venite din toate punctele Imperiului, dîndu-le „case, fiecăruia după rangul său". Constantinopolul numără patruzeci de mii de case de creştini, zece mii de case de evrei, şaizeci de mii de case de turci, fără

>"v " -"X- >
i'-x j
?>V t'f' •«'f.iii1,
-^^-
"t.1
a vorbi de cele zece mii de case greceşti din împrejurimi. Armenii, mari bijutieri, îşi aveau cartierul la Stoudion, biserica lor, sfîntul Gheorghe, şi un episcop căruia protocolul îi acorda primul rang, imediat după Patriarhul ecumenic. Evreii, aşezaţi lîngă Bosfor, făceau comerţ, dar se distingeau şi prin practicarea medicinei şi a astrologiei; o evreică, Esther Kyra, prietenă şi confidentă a doi sultani, deveni „Vameşă" a Imperiului; acuzată că fabrică bani falşi, fu omorîtă de spahii; poporul ei se resimţi de această nenorocire, căci i se impuse să renunţe la lux şi să nu mai poarte boneta roşie. Aceasta nu-l împiedică pe „Marele Evreu" don Joseph Nazi (ciudat nume pentru un evreu) să obţină monopolul tuturor vinurilor din insule (între care acela al vinului de Creta pentru Moldova) şi să trăiască în senioria sa din Naxos înconjurat de cea mai mare pompă, slujit de lachei veniţi din Spania, păzit de ieniceri, trimiţînd oameni la supliciu cu o mişcare a bărbiei sale ce prelungea o bărbuţă neagră şi ascuţită peste caftanul de satin tivit cu hermelină.
Italienii din Constantinopol, aceşti viitori levantini, nu erau trataţi mai puţin bine; Mahomet al II-lea le lăsa autonomia, bisericile din Pera, pe care le frecventa şi colonia occidentală, pictori francezi, ceasornicari şi armurieri germani; puteau să ajungă la onoruri, ca acel bastard de doge, acel Aloisi Gritti care „trăia cu turcii ca un turc, şi ca un creştin cu creştinii". Suita sa se compunea din o mie de persoane, din şase sute de cai şi cinci sute de sclavi serveau în seraiul lui; luase arenda vămilor din Gallipoli şi Angora, care îi aduceau un venit de o sută de mii de ducaţi pe an şi „acoperindu-şi capul nebun cu o căciulă unguREască, visa la tronul Ungariei".
Dar ce era puterea acestor raiale pe lîngă aceea ce urma să le revină stăpînilor deposedaţi ai Constantinopolului, grecilor din

Imperiul de Jos! In ei va trăi timp de aproape patru secole „imuabila perenitate bizantină, acest tip de civilizaţie formată din intelectualitatea elenică, din dreptul roman, din religia ortodoxă şi din arta bizantină" a cărui secretă epopee ne-a trasat-o de curînd profesorul lorga într-o carte

uimitoare prin culoare şi erudiţie, care poartă titlul semnificativ de Bizanţ după Bizanţ^.
Incapabili să inventeze ceva, nici chiar numele capitalei lor, căci Istambul nu este decît Eis ţin polin (în oraş) al grecilor, turcii avură cel puţin meritul de a nu încerca să-i deznaţionalizeze sau să-i descreştineze pe învinşi. Mahomet al II-lea înălţă Patriarhatul ecumenic, acest Vatican al ortodocşilor. El îl numi chiar patriarh pe savantul călugăr Ghenadie, îl instala la Panmakaristos, îi îngădui să traverseze oraşul pe cal, în straie de ceremonie, cu înaltul potcap rotund de popă şi cu marele voal; vulturul bicefal al Bizanţului se desfăcea liber pe umila robă de pănură neagră a Patriarhului, care mergea pe uliţe însoţit de ieniceri, împărţind binecuvîntări din belşug; i se aduceau onoruri ca unui demnitar al Porţii şi sentinţele sale erau executate de cădii. Mahomet al II-lea trăgea la ţărm la Panmakaristos şi discuta acolo teologie; orice ofensă adusă creştinilor era pedepsită. Un secol după cucerire, Con-stantinopolul gemea încă de mănăstiri, putea fi văzută la Sfînta Sofia imaginea Pantocratorului; turcii respectau muntele Athos şi Sinaiul, citadelele cocoţate pe stînci ale credinţei. Din păcate, această toleranţă îşi avea reversul ei; patriarhatul trebuia să plătească sultanului un tribut care nu înceta să se mărească de la an la an, într-o cadenţă impresionantă. Acolo, ca peste tot, domnea funestul sistem oriental care începe în Turcia cu bacşişul şi sfîrşeşte în China cu aşa-numitul squeeze*.
* squeeze (engl.) - a stoarce, a presa, a strînge.

Totul era pretext pentru a-i stoarce pe raias care, prin rivalităţile lor neîncetate, dădeau chiar prea multe ocazii Porţii de a se lăsa plătită pentru arbitraj. Concurenţii se tîrau unii pe alţii in faţa Divanului, acuzîndu-se reciproc de trădare împotriva Statului, de complicitate cu papa şi cu Imperiul, în timp ce afară mulţimea urlătoare reclama pe cutare sau cutare patriarh. Marele Turc hotăra, şi hotărîrea lui costa scump. Din ce în ce mai înglodat în datorii, patriarhatul se străduia să găsească subsidii; episcopii, chiar şi cel Ecumenic, călătoreau în toată creştinătatea ortodoxă în căutare de pomeni. Deasupra lor se ridicau deja oamenii din Galata, căpeteniile naţiunilor, descendenţii marilor familii bizantine.
Sultanii nu se puteau lipsi de greci; fără ei, cum ar fi putut organiza şi administra imperiul? Turcii nu erau apţi decît de război; ^războiul este viaţa turcilor, spuneau veneţienn, pacea e moartea lor"; şi tot cu cadre bizantine, cu personal bizantin, cu metode bizantine Poarta îşi guverna provinciile. Greci renegaţi - puţin numeroşi, e adevărat, căci apostaziile erau rare - deveneau bei, paşale, mari viziri chiar, precum grecul Younous; Mezed paşa era un Paleolog ca şi vărul lui, comandantul armatei turce în faţa Rhodosului. Mahomet al Il-lea se înconjura cu fii de familie bună creştini, iar Baiazid al Il-lea20 îl onora pe Emanuel Paleologul „despot al Greciei", pînă într-atît încît să-i acorde dreptul, interzis „oricărui alt senior al Turciei" de a se aşeza în Serai într-o loggia de marmură fină.
înconjuraţi de o populaţie înstărită, îmbogăţită de comandanţii sultanului, aceşti şefi greci etalau un lux care îi uluia pe călători; însăşi împărăteasa Germaniei, mărturiseau aceştia, n-ar fi putut rivaliza în eleganţă cu

aceste femei care asistau la banchete „pentru a fi văzute mai degrabă decît pentru a mînca" încălţate în aur, coafate cu lungi fire de aur, acoperite cu pietre
42
preţioase. Cel mai reprezentativ dintre aceşti arhonţi fu Mihail Cantacuzino, zis Şaitanoglu, sau fiul lui Satan; el era Marele vameş, arendaşul salinelor şi pescăriilor Imperiului; el putea pune mai bine de cincizeci de galere la dispoziţia sultanului şi-i livra, pentru şaizeci de mii de scuzi pe an, blănuri splendide aduse din Rusia de agenţii săi; mîndru de strămoşii săi imperiali, al căror vultur bicefal pusese să-i fie gravat pe sigiliu, el înte-meiase în castelul său, la Anşiale, o bibliotecă preţioasă, con-ţinînd toţi cronicarii bizantini. Sub impulsul său se schiţa o mişcare care, dacă ar fi reuşit, ar fi reunit într-una singură toate bisericile ortodoxe, de la Cairo la Moscova, de la Veneţia la Iaşi, de la Ancona în Creta şi ar fi refăcut, în ordine spirituală, Bizanţul lui lustinian21. Şaitanoglu, acest „zeu al grecilor", această „coloană a romanilor" dispunea după placul său nu numai de patriarhat şi de episcopii săi, ci şi, după cum se spunea, de locurile de mare vizir şi de tronurile de domn. Dar această putere era fragilă: un simplu denunţ îi pricinui sfîrşitul; acuzat că ar fi dorit coroana imperială, fu arestat şi spînzurat în prezenţa familiei sale, la poarta palatului său de pe malul Mării Negre, iar robele lui de brocart cu nasturi de rubin, cămăşile sale de mătase roşie, zibelinele, caii săi admirabili fură vînduţi în grabă, la strigare, pentru un preţ atît de jos încît rămase proverbial: „Parcă l-ai luat de la mezatul lui Şaitanoglu"22. Această cădere atinse întreaga „grecime", dar ideea bizantină nu putea să piară. Aceşti greci o transportară peste tot cu ei ca pe o sămînţă gata să încolţească: ea se duse să înflorească în Principatele dunărene.
43
Valahia şi Moldova

Valahia şi Moldova rămăseseră libere; am văzut că, prin mijlocirea unui tribut, ele se debarasaseră de cel mai de temut dintre duşmanii lor, turcul; împotriva celorlaţi, polonezul, ungurul, erau în măsură să se apere. O împrejurare în aparenţă nesemnificativă, modul de succesiune la tron, fu de ajuns pentru a le duce, pas cu pas, printr-o înlănţuire riguros logică, de la libertate la servitute, de la prosperitate la mizerie, şi de la un regim patriarhal la cea mai cruntă tiranie.

Principatele dunărene erau organizate după o ierarhie în întregime feudală; în partea de jos a scării, ţăranii legaţi de glie, apoi ţăranii liberi, răzeşi, mici proprietari, apoi boierii care exercitau toate funcţiile Statului şi erau răsplătiţi prin acordarea de pămînturi luate din imensele domenii princiare, în sfîrşit în vîrf prinţul, voievod în slavă, hospodar în rusă, domn în latina românizată, suveran absolut; infanteria se recruta din ţăranii supuşi; ţăranii liberi, încălecînd cai „minunat de buni şi de mare răsuflare", spune francezul Vigeneres23 şi ducînd în şaua necăptuşită cu lînă, proviziile cu de-ale gurii, pîine albă şi burdufe pline de brînză, furnizau cavaleria care completa corpul de elită al boierilor: acest termen, de origine uralo-altaică şi care pare să se înrudească cu cuvîntul „bulgar", înseamnă „aleşi"; mari funcţionari în timp de pace, vistiernicul sau ministrul de Finanţe, vornicul sau marele judecător, în război se

transformau în generali. Aceasta făcea o armată naţională de vreo patruzeci de mu de oameni iuţi şi mereu gata să-şi apere ţărişoara bogată în produse ale solului şi din exportarea animalelor, a cerii, a mierii şi a sării. Din nefericire, succesiunea la tron se supunea unui sistem electiv-ereditar după care toţi fiii prinţului erau în egală măsură apţi să-i

urmeze cu condiţia să fie aleşi de naţiune, adică de un Divan de prelaţi şi boieri, ale căror decizii trebuia să fie ratificate prin aclamaţiile mulţimii. Această competiţie nici măcar nu se limita la fiii legitimi; bastarzii, consideraţi „os din osul părintelui lor" aveau şi ei dreptul de a sta în rînd cu ceilalţi; era de ajuns ca prinţul să petreacă cîteva momente cu o femeie pentru ca fiii acesteia să reclame tronul. Aceşti diverşi pretendenţi rivalizau în daruri către boieri, apoi se combăteau cu mînă armata şi sfîrşeau prin a face apel la străini, la unguri, la polonezi şi mai ales la turci, de la care cumpărau învestitura. Totuşi printr-un hatişerif semnat cu Valahia (apoi, o sută de ani mai tîrziu, în 1513, cu Moldova) sultanul, declarîndu-se suzeranul Principatelor şi protectorul lor în schimbul unui tribut anual de unsprezece mii de piaştri, patruzeci de şoimi şi patruzeci de iepe, le recunoştea autonomia deplină şi întreagă şi se angaja nu numai să nu trimită turci să locuiască pe teritoriul lor şi să nu construiască aici moschee, ci şi să nu se amestece în alegerea principilor. Acest angajament nu rezistă în faţa fascinaţiei banilor. Lipită ca o lipitoare de rana pe care o deschisese sistemul ereditaro-electiv în coasta Principatelor, celebra rapacitate a turcilor va pompa încetul cu încetul bogăţiile, forţa şi pînă şi virtuţile poporului român. Aceasta începu chiar cu urmaşii lui Vlad Tepeş24.

Vlad Tepeş sau maniera forte

Vlad Tepeş este primul personaj al istoriei româneşti ale cărui trăsături le-am regăsit. O veche gravură germană în lemn îl înfăţişează acoperit cu o pălărie tiroleză, cu barba hirsută, pe cale să prînzească, înconjurat de o pădure de ţepe de care

atîrnau jalnic victimele sale de ambele sexe în număr de douăzeci de mii, repartizate în şase ani; ţăruşii ascuţiţi traversează pîntecele sau ies prin gît, în timp ce suveranul, fără să piardă o înghiţitură, îşi consideră opera cu un aer satisfăcut; „Fiul Dracului" îi jupuia pe boierii săi răzvrătiţi şi le săra rănile; cît despre plenipotenţiarii turci pe care îi bănuia de trădare, le înţepenea turbanul pe creştet cu ajutorul a trei cuie şi-i trăgea în ţeapă pe ţăruşi foarte înalţi, „pentru a le face cinste". Acest monstru era un soldat curajos căruia i se întîmplă chiar să-l bată pe Mahomet al II-lea, şi un bun administrator care curăţă atît de bine Bucureştiul şi Valahia de hoţii care le infestau, încît sub domnia sa oricine putea să se ducă la plimbare lăsînd poarta deschisă şi banii pe masă, fără teama de a fi jefuit. Nu s-ar fi putut spune acelaşi lucru despre Moldova, unde compatriotul nostru, cavalerul Guillebert de Lannoy, ambasador al lui Carol al Vl-lea pe lîngă „Prinţii Răsăriteni", avu ghinionul pe care ni-l povesteşte cu atîta nobleţe: „La căderea nopţii în numitul oraş Moncastro fui prins eu şi un tălmaci al meu, aruncat la pămînt şi despuiat de hoţi şi chiar bătut şi rănit la braţ rău de tot şi, mai mult, eu fui dezbrăcat gol în cămaşă şi legat de un copac, o noapte întreagă, pe lîngă şi chiar pe malul unui rîu mare

numit Nestru (Nistrul), unde îmi petrecui noaptea în foarte mare primejdie de a fi înecat, însă mulţumită lui Dumnezeu! mă dezlegară dimineaţă şi tot gol ca mai înainte, adică numai în cămaşă, scăpai de ei şi ajunsei să intru în oraş. Şi pierdui în jur de o sută pînă la o sută douăzeci de ducaţi şi alte inele; dar la sfîrşit mă plînsei atît pe lîngă numitul wiwonde (voievod) Alexandrie, senior al numitului Moncastro, că tîlharii pînă la nouă fură prinşi şi daţi mie, cu juvăţul de gît, după placul meu să-i omor

dacă vreau; dar ei îmi dădură îndărăt banii, atunci spre cinstirea lui Dumnezeu mă rugai pentru ei şi le salvai viaţa"*

Ştefan cel Mare

După Ţepeş, Valahia cade în dezordinea războaielor civile în timp ce Moldova, liberă încă de orice amestec turcesc, cunoaşte gloria cu Ştefan cel Mare, apărătorul creştinătăţii împotriva invaziei otomane. Creştinătatea nu-i păstră de altminteri nici o recunoştinţă: ocupată cu războaie fratricide, ei îi păsa prea puţin de pericolul turcesc şi părăsi aceste avanposturi care erau Principatele dunărene. Circularei prin care Ştefan le expunea necesitatea urgentă de a se uni „pentru a tăia mîna dreaptă a păgînului", papa răspunse mvitîndu-i pe moldoveni să verse un subsidiu Sfîntului Scaun cu ocazia jubileului său, veneţienii trimiţîndu-i ambasadori încărcaţi numai cu vorbe bune, valahii căzîndu-i în coastă lui Ştefan, iar regii Poloniei şi ai Ungariei punîndu-i în vedere să-i recunoască drept suzerani. Osmanlîii fură lăsaţi să ia Chilia, „cheia

* In original:„A l'entrer de nuit en ladite viile de Moncastre fus moy et un mien trucheman prins, rue jus et desroeube de voleurs et meme bătu et navre au bras vilainement et que plus es, je fus desvetu tout nud en mă chemise et loye â un arbre, une nuit entiere, aupres et sur le bord d'une grosse riviere nommee le Nestre, oii je passay la nuit en tres grand perii d'estre noyez, mais la merci Dieu! ils me deslierent au matin et tout nud comme devant, c'est â scavoir â tout une chemise, eschappay deulx et m'en vins entrer en la viile. Et perdis environ de cent â six vingt ducats et autres bagues; mais enfin pourchassay tant envers ledit wiwonde Alexandrie, sei-gneur dudit Moncastre que Ies larrons jusques â neuf furnt pris et â moy livres, la hart au col, en mă franchise de Ies faire morir; mais ils me resti-tuerent mon argent, lors pour l'onneur de Dieu priay pour eulz sauvay la vye." Oraşul Moncastro este Cetatea Albă.

şi poarta pentru toate ţările Moldovei, Ungariei, Poloniei, Rusiei şi ale mării celei mari". Bătut la Războieni, Ştefan sfîrşi totuşi prin a-i alunga pe turci, apoi alergă să-i pedepsească pe valahi, pe unguri şi pe polonezi. Pe patul de moarte, Atletul lui Hristos, cum îl numea papa, îşi sfătui fiul să se supună inevitabilului şi să recunoască suzeranitatea sultanului.

Acest erou moldovean m-a îndepărtat întrucîtva de subiectul meu, care este Bucureştiul, capitala Valahiei; dar cum să atingi istoria românească fără a vorbi în treacăt de Ştefan; cu atît mai mult cu cît el întruchipează una din fazele pnn care a trecut destinul acestei ţări. Plasate la începuturi în centrul unui uragan de invazii asiatice, apoi miză a luptei în care erau încleştaţi vecinii săi: Turcia, Rusia, Austria, Principatele dunărene se apărară la început cu armele sub Mircea, Vlad Ţepeş şi mai ales Ştefan

cel Mare, după aceea prin bani şi corupţie. Apoi graficul în forma unor dinţi de fierăstrău reurcă o dată cu valahul Mihai Viteazul, care făcu pe cîmpul de bătaie unirea efemeră a celor trei ţări româneşti: Valahia, Moldova, Transilvania; cu Brânco-veanu, Cantemir25 şi cu primii fanarioţi, România se salvează printr-un joc de basculă diplomatică, evitînd, după împrejurări, pe unul sau pe altul din giganţii care rîvneau la ea; în sfîrşit, cu ultimii fanarioţi, ea atinge fundul decadenţei de unde urcă iar încetul cu încetul pe acelaşi drum al diplomaţiei pînă la victoriile militare care îi asigurară independenţa.
26
Doamna Chiajna, regina bacşişului
Pentru moment, să vedem funcţionînd lipitoarea otomană: Chiajna ne va da acest prilej. Femeia aceasta teribilă, o adevărată Brunehaut27 româncă, nepoată, fiică, soţie, mamă, bunică

şi soră de voievod, este un exemplu tipic al sistemului; timp de patruzeci şi trei de ani, cu ajutorul pungilor cu bani, ea va aşeza şi va menţine pe tronurile Principatelor pe toţi bărbaţii din neamul său; va folosi, pentru a-i apăra împotriva rivalilor lor, energia pe care o avea de la bunicul ei, Ştefan cel Mare. Deja tatăl ei, Petru Rareş, pentru a triumfa în faţa competitorilor săi, trebuise să ridice de la trei mii la unsprezece mu de ducaţi „cinstitul dar" pe care Moldova îl vărsa Marelui Turc. Soţul Chiajnei, acest curtean nevolnic despre care „turcii înşişi n-ar fi ştiut să spună dacă era turc sau creştin", acel Petru supranumit Ciobanul pentru că furniza cu oiţe valahe curtea de la Constan-tinopol, nu-şi păstră coroana decît graţie iscusitei sale soţii care, ghicind influenţa haremului asupra sultanilor, cumpăra pe toate femeile, eunucii şi moussaipii sau favoriţii de acolo. Rămasă văduvă, Chiajna se ocupă de viitorul fiilor ei; în schimbul unui dar de patruzeci de mii de ducaţi dat sultanului, ea îl instala pe tronul Valahiei pe fiul ei mai mare, slăbănogul Petru, supranumit Matca fără ac28, pe care boierii lui îl urau; apoi, cum, hotărît lucru, nu era bun decît să se lase răsturnat, ea îl înlocui cu fiul mai mic, Alexandru, protejatul sultanului Selim al II-lea, care îi anunţa afectuos în aceşti termeni copilăroşi victoria de la Lepanto: „Fiul meu! Dumnezeu a ajutat şi am învins şi am luat Ciprul, pe oamenii cei necredincioşi cari nu mi se închinau. şi fă acolo semne mari de bucurie, în Ţara Românească, şi arată şi locului tău cum am învins, ca să afle lume"a. Şi tu, Alexandre, domn al Ţării Româneşti, fiul meu, găteşte-ţi plecarea ca să vii cu mine, să facem oaste pe uscat, şi corăbiile pe mare, să luăm Corfu. Apoi să mergem cu putere supra Veneţiei celei dulci unde sînt postavurile cele multe şi camoca-turile . şi de la Veneţia să mergem la Roma".29
* Cammocato (ital.) - ţesătură de lux, pentru veştminte preoţeşti şi princiare. ,

r-- Intre timp, Chiajna, care reuşise cea mai frumoasă căsătorie din lume pentru fiica sa, pe care o dădu sultanului Murad al III-ea30, trăgea sforile pentru a împinge un candidat de-al său la tronul Moldovei. Acesta nu era liber: la Iaşi domnea loan cel Cumplit31, un zdrahon puternic care putea să tîrască un tun cu o singură mînă şi era adorat de soldaţii săi ţărani; turcii, mereu însetaţi de bani, l-ar fi lăsat liniştit dacă ar fi acceptat să le

verse dublul sumei promise de Chiajna, adică o sută şaizeci de mii de ducaţi (suntem departe de-acum de cei trei mii de ducaţi ai hatişerifului, care era, cu toate acestea, vechi doar de şaizeci de am). Dar loan cel Cumplit răspunse mîndru că la acest preţ şi-ar fi plătit pe loc o armată pentru a lupta împotriva lor. Acest nepot al lui Ştefan cel Mare, fiu al unei bijuterese armence şi bijutier el însuşi la începuturile sale la Constantinopol, a fost pentru turci un adversar redutabil; dar îi veniră de hac pînă la urmă, puseră să fie sfîşiat de patru cămile iar Chiajna dobîndi Moldova pentru Petru Şchiopul32 al ei, dar în asemenea hal devastată de otomani, trecută prin foc şi sabie, depopulată, înfometată, încît cel mai frumos cadou pe care noul suveran putu să-l trimită prinţului din Transilvania, în trecere prin statele sale, fu o pîine de secară. La capătul cîtorva luni, Chiajna, făcătoare şi desfăcătoare de prinţi, istovită de lipsa de popularitate a protejatului său, îl înlocui cu un frate natural de-al ei, loan, fiul unei săsoaice din Transilvania şi german în sufletul lui. N-o costă decît o sută cincizeci de mii de ducaţi. loan Sasul întîrzie într-atît să-i dea Chiajnei banii înapoi, încît ea puse să fie alungat şi înlocuit cu Petru cel Şchiop; costul: zece mii de ducaţi pentru Marele Vizir şi preceptorul sultanului, optzeci de mii de ducaţi pentru a plăti datoriile lui loan Sasul.
50
La rîndul său Petru Şchiopul trebuia să lupte împotriva supralicitării altor pretendenţi, dintre care unul oferea pînă la jumătate de milion în aur. Supt pînă la sînge, Petru se duse să moară la Innsbruck, în timp ce succesorul său, evreul convertit Aron33, storcea Moldova, pentru a-i smulge sumele promise de el la urcarea sa pe tron: patru sute de mii de ducaţi sultanului, două sute de mii marilor demnitari, briliante, smaragde cumpărate cu garanţia ambasadorului Angliei, împrumutase pentru mai bine de un milion la Constantinopol. Neliniştiţi, creditorii îl urmăriră pe prinţ în Moldova, unde îi însoţiră pe perceptori în turneele lor şi asistară la silniciile la care erau supuşi locuitorii pentru a fi constrînşi să achite aceste datorii; la sfîrşit, ţara se răsculă iar turcii, care „încuviinţau să fie jumulită găina, numai să nu ţipe", îl rechemară pe Aron din Moldova, apoi, în schimbul banilor, îl tnmiseră din nou acolo.
Toate acestea nu erau nimic faţă de ceea ce se întîmpla în Valahia; acolo, Chiajna avea mult de furcă pentru a-l apăra pe nepotul ei, Mihnea34, împotriva unui rival protejat de toată lumea, Petru Cercel35. Fiu de domn, Petru fusese crescut la Damasc şi la Constantinopol ca cea mai mare parte a acestor tineri prinţi români, ostateci oferiţi de taţii lor sultanilor ca garanţie a credinţei; mai tîrziu, în vicisitudinile agitatelor lor regate, ei se întorceau sau se duceau în insulele cu climat agreabil, în Cipru, în Rhodos, în Chio, pentru a-şi petrece anii de exil în care pîndeau ceasul cînd să-şi revendice tronul. Ei se impregnau aici de cultură greacă şi de tradiţii bizantine; îşi aminteau că strămoşii lor primiseră de la Bizanţ calitatea de „despot", acordată acelora care avuseseră onoarea să se căsătorească cu o prinţesă imperială, ca şi dreptul de a purta purpură pe veşmintele lor, coroana de aur cu mai multe orna-
51
mente în formă de floare pe pletele lor lungi, iar pe piept vulturul bicefal în locul vulturului valah strîngînd în gheare o stîncă. La Stambul, trăiau,

spune lorga, într-o „lume amestecată de viziri, paşale, tălmaci, intriganţi, mutefaricas, tineri creştini care intraseră în clientela sultanului, ieniceri strîns închişi încă în casta lor războinică, şi spahii, desfăşurînd fastul bogăţiilor lor feudale. Se vorbea aici, de altfel, greaca şi sîrba la fel de bine ca şi turceasca învingătorilor. Aceşti prinţi aduseră cu ei, împreună cu o înclinare pentru religia Islamului, a cărei adoptare formală deschidea accesul la toate favorurile şi la toate avantajele, un gust de lux oriental în haine, în bijuterii, în cai de preţ, pe care ţările române nu-l mai cunoscuseră pînă atunci, ca şi o furioasă poftă de bani, singurul sentiment comun care îi aduna la un loc pe renegaţii de toate neamurile". Dar aduceau cu ei şi soţii grecoaice de sînge nobil, cu nume rare: Argentina, Hrisafma. Prinţii şi boierii români locuiau la Constantinopol în „Casele Valahilor", precum Bogdan Sărai sau casa Bogdaniei (Moldova), amenajată pentru fiul pe care Ştefan cel Mare îl trimisese ostatic la sultan; frecventau „acele adunări primitoare şi sporovăitoare care amestecau spiritul grec cu vivacitatea italienească" şi unde te loveai de ambasadorii creştinătăţii şi de călătorii străini „în căutare de manuscrise greceşti şi de curiozităţi orientale". Format în acest mediu, Petru Cercel era îndeajuns de matur pentru a străbate Europa ca pretendent. Acest valah frumos, cu ochi dulci, apăru la curtea lui Henric al III-lea, o seduse pe Cate-rina de' Medici36 prin concetti într-o excelentă italiană, şi se

* Concetti (ital.) - expresii spirituale, caracterizate prin afectare şi preţiozitate, căutînd surpriza asocierilor de idei şi imagini; au fost cultivate în secolul XVI şi mai ales în sec. XVII, fiind definitorii pentru maniersim şi baroc.

împodobi cu cercei în urechi la fel cu ceilalţi favoriţi ai regelui. De la scurta sa trecere pe tronul Poloniei, Henric al IlI-lea se interesa de aceste ţări orientale. In plus, patriarhul ecumenic îl prezenta pe Petru printr-o misivă măgulitoare în care îl felicita pe rege că întreţine în colegiile sale „profesori greci pe care suveranul îi încălzeşte sub aripile lui precum o barză puii, pentru ca francezii să devină nişte Licurgi şi nişte Demosteni iar Parisul buricul Atenei". Pe scurt, Henric al IlI-lea îi trimise sultanului un ambasador, dl. de Germiny, purtător al unei scrisori autografe în care regele Franţei îl recomanda pentru „tronul părinţilor săi" pe prinţul Petru Cercel, care se bucura deja de protecţia sultanei Hazaku Sultanul comsimţi la această cerere; Petru primi însemnele puterii, tuiurile, drapelul, cuca domnească, hlamida lungă, caftanul de vasal creştin şi calul de onoare. Mai mult chiar, pentru prima dată de cînd prinţii români primeau învestitura de la sultan, patriarhul intră în scenă; el îl încorona pe valah după ceremonialul împăraţilor, măgulind astfel toate inimile bizantine: Petru ieşi în chip imperial din Constantinopol, însoţit de Marele Scutier şi înconjurat de soldaţi care-i duceau stindardele. Chiajna era învinsă, dar nu pentru multă vreme: şapte sute de mii de ducaţi, distribuiţi la Constantinopol, fură de ajuns la capătul a doi ani pentru a face să fie alungat din Valahia Petru Cercel, pe care nu-l mai susţinea ambasadorul Franţei, lămurit asupra valorii pretendentului său.
In acest răstimp, reinstauraţi la Bucureşti, Chiajna şi Mih-nea supravegheau neliniştiţi uneltirile lui Petru Cercel, pe care trimiterea unui diamant enorm îl făcuse să reintre în graţii pe lîngă marele vizir. De

această dată supralicitările atinseră înălţimi ameţitoare; nu mai era vorba, spune Xenopol, de a număra sumele, ci de a le cîntări; Chiajna îi promisese sulta-

nului atîta aur cît puteau să ducă şase sute de cai; ea vărsă o arvună de şaptezeci de mii de ducaţi, în schimbul cărora Cercel fu zvîrlit în Bosfor. Turcii nu mai aveau decît dispreţ pentru aceşti domnitori români, jucării nenorocite ale atotputerniciei lor; îl înecaseră pe Cercel; îl spînzurară pe prinţul Moldovei, Alexandru cel Rău37, în straie de paradă, într-o piaţă din Constantinopol. Lui Leon Tomşa38, domn al Valahiei, îi tăiară nasul şi urechile; îl plimbară pe uliţele Stambulului călare pe un măgar, cu capul acoperit cu o băşică în loc de turban, apoi, cum făceau bani din toate, vîndură nasul succesorului lui Leon.
Cînd erau dispuşi la îndurare, ei se mulţumeau să-i prindă pe aceşti prinţi, să-i facă mahomedani cu forţa şi să-i trimită cu întreaga lor familie să-şi sfîrşească zilele ca servitori în serai. Aşa făcură cu Alexandru Movilă şi cu mama lui Elisabeta39, care comanda armatele; erau ultimii urmaşi ai acestei familii înnobilate de Ştefan cel Mare în bătălia de la Racota, care a domnit în Moldova şi a întemeiat mănăstirea pictată de la Suceviţa, în Bucovina, unde poate fi văzută încă frumoasa cosiţă de păr roşu pe care Elisabeta „după ce şi-a plîns amarnic necinstirea în faţa bioierilor săi, o lăsă drept ofrandă în locul sărmanului ei corp profanat, care avea să putrezească pe pămînt păgîn". Parisul a putut să admire acum zece ani la Jeu de Paume magnificele portrete ale acestor Movilă pe tapiserii ţesute cu aur şi argint.
Padişahul, care îl trata astfel pe un Movilă, nu se jena deloc ca să trimită pe un nimeni să domnească asupra acestor principate dunărene, a căror autonomie jurase s-o respecte. Cel mai amuzant dintre aceşti aventurieri este Despot40. ^j

Despot despotiul ,,,.;,,,•., ^..,,
' •**.
lacob Basilic-Heraclid Despota, născut în Creta sau în Samos, îşi compusese o genealogie fabuloasă pentru care a reuşit să obţină confirmarea Sfîntului Imperiu şi în care pretindea că descinde nu numai din „marchizul" de Păros şi din „despoţii" de Naxos, ci şi din regii sîrbi Brancovici, din Ştefan cel Mare şi chiar din Hercule şi din Heraclizi. Era un omuleţ slăbuţ şi tuciuriu cu mult farmec şi distincţie şi cu elocvenţa naturală a orientalilor în cele cinci limbi pe care le vorbea la perfecţie. El apare mai întîi în istorie ca student la medicină la Montpellier, unde a fost amestecat în afaceri dubioase, implicat într-un asasinat şi executat în efigie; apoi îl reîntîlnim la Paris, în suita unui senior german, cu piciorul pus pe prima treaptă a scării care avea să-l înalţe succesiv la rangul de confident al lui Melanchton41 de consilier strategic al ducelui Albert de Prusia42, de ofiţer al lui Carol Quintul43 şi în sfîrşit de prinţ al Moldovei; cum îl răsturnase în 1561 pe domnitorul Alexandru Lăpuşneanu44, de care totuşi turcii se declarau foarte satisfăcuţi, el îi seduse pe aceştia din urmă cu daruri şi îl influenţă chiar pe domnul de Petremol, ambasador al Franţei, fără îndoială cu blănuri de zibelină şi cu „alte nobile atenţii", cum spuneau rapoartele veneţiene; căci rece şi rezervat cum era, Petremol se

arătă dintr-o dată entuziast şi-i scrise regelui său că „Despot, pentru rarele sale virtuţi, merită să fie favorizat de către toată lumea şi poate fi numit mare prinţ şi puternic în aceste părţi"*. Acest grec protestant, soldat al Majestăţii sale Prea Catolice şi domnitor al unei ţări ortodoxe, avea puseurile lui de puritanism care îl făcură să interzică

* In text: „le Dezspote, pour şes rares vertus, merite d'âtre favorise cTun chacun et qu'on le peult dire grand prince et puissant dans ces quartiers-cy".

divorţurile, de uz curent în Moldova, şi să-i decapiteze pe contravenienţi. Cu sufletul încălzit de succesele sale, el vru să pună mîna pe tronul Valahiei pentru a-l da fratelui său Dimi-trie. Dar Valahia însemna Chiajna! Deîndată luă sfîrşit cariera, toată plină de lovituri de teatru, a acestui şarlatan amuzant; boierii îl duseră la moarte în capitala sa, în timp ce fratele lui, nefericitul Dimitrie, dat pe mîna Chiajnei, suferi torturile cele mai îngrozitoare; capul său împodobi masa festinului pe care ea îl dădu pentru a sărbători victoria şi, apostrofîndu-l cu înverşunare, ea scuipă chipul însîngerat.

Tragi-comicul acestor aventuri şi nenorociri princiare se solda în tragic pur pentru Principate, care trebuiau să achite nota, la care se adăugau cheltuielile de ocupaţie pentru arma^ tele turceşti, ungureşti, poloneze, care nu încetau să traverseze ţara în toate sensurile, nesfîrşitele corvezi pe care trebuia să li le furnizeze şi, în sfîrşit, cumplitele devastări ale trupelor tătare în serviciul turcilor. In acest regim se epuiza forţa vie a ţării, ţăranii liberi, curtenii, sau micii boieri; numai marii boieri, privilegiaţi şi turbulenţi, puteau rezista fiscului; ruinaţi de abuzuri, curtenii decădeau la rangul de ţărani şi ţăranii se vindeau cu pămînturile lor şi deveneau şerbi; prinţul, văzînd că se topesc astfel cele mai bune trupe ale lui, era constrîns să le înlocuiască prin mercenari, ceea ce, printr-un cerc vicios, sfîrşea prin a-i distruge finanţele, şi deci prin a grăbi decăderea ţării sale. In 1593, îi mai rămînea viitoarei Românii numai atîta vigoare cîtă trebuia pentru ultimul ca dată (înainte de Plevna) dintre eforturile ei războinice, pentru domnia lui Mihai Viteazul.

Mihai Viteazul, erou naţional •.

El era fiul voievodului Pătraşcu (deci fratele lui Petru Cercel) şi al grecoaicei Theodora Cantacuzino şi - ca toată lumea - îşi datora coroana manevrelor unui grec din Constan-tinopol, unchiul său Andronic Cantacuzino, bancher creştin al Sublimei Porţi. Acest concurs costa scump: în cazul în speţă, patru sute de mii de ducaţi. Mihai intră în capitala sa înconjurat, după obicei, de împrumutătorii săi pe garanţie, plini de neîncredere. Aceşti creditori ai prinţilor rivali formau bande adverse care se plăteau care mai de care prin produsul impozitelor şi, veritabili gangsteri avânt la lettre, se încăierau pe uliţe, incendiindu-şi respectivele locuinţe: Mihai găsi de cuviinţă să întrebuinţeze un mijloc inedit de a scăpa de aceşti oameni stingheritori: îi convocă pe toţi la ministerul de Finanţe şi le dădu foc.

Aceasta însemna ridicarea stindardului revoltei împotriva turcilor şi a şefului lor militar, Sinan Paşa. Din fericire, momentul era bine ales: Sfîntul Imperiu, Ungaria, Transilvania, Moldova, Polonia, papa, se uneau

cu toţii în faţa păgînului. Mihai Viteazul fu sufletul şi şeful virtual, dacă nu oficial, al acestei noi cruciade; după teribile alternative de victorii şi înfrîngeri, el îi zdrobi pe turci, trecu Dunărea, ajunse pînă sub zidurile Adrianopolului. Un an mai tîrziu, îl bătu pe Sinan Paşa la Călugăreni şi luă chiar steagul profetului. Lupta între Poartă şi „acest cîine de Mihaloglu", cum îl numeau turcii, dură opt ani la sfîrşitul cărora, trădat de moldoveni, ceea ce îi permise să anexeze Moldova, exploatat de capriciosul şi vanitosul Sigismund Bathory45 ceea ce îi furniza un pretext pentru a cuceri Transilvania, unde elementul românesc foarte numeros şi foarte plin de viaţă, ardea să scape de jugul ungu-

resc pentru a se arunca în braţele fraţilor din Valahia, făcînd astfel unirea Principatelor cu trei secole şi jumătate înainte de Napoleon al III-lea46, şi România Mare cu patru veacuri înainte de Tratatul de la Versailles, Mihai Viteazul căzu, în zorii victoriei definitive, sub loviturile colegului său, geno-vezul Basta, general al împăratului, care era gelos pe el şi care puse să fie spintecat în chip trădător de valonii săi. A meritat să se ţină astăzi înălţat în scări pe calul său de bronz la Bucureşti, în faţa Universităţii, şi să dea numele său celei mai înalte decoraţii româneşti, Mihai Viteazul.
Cum se născuse această capitală căreia aliaţii unguri ai lui Mihai Viteazul urmau să-i ardă bisericile din ură pentru ortodoxie şi unde Sinan Paşa, deocamdată învingător, urma să-şi instaleze „palanca", cartierul său general, la mănăstirea Radu-Vodă?
Am văzut că Principatul Valahiei fusese întemeiat de cneji coborîţi din munţi; de unde peregrinările capitalei care, situată la început la Câmpulung, la liziera Carpaţilor, coborî progresiv, prin etape care fură Curtea de Argeş şi Târgovişte, către Dunăre, unde începea puterea turcească. Bucureştiul, întemeiat, se spunea, de Mircea cel Mare într-o zi de voioşie, întărit de Radu cel Frumos47, fratele lui Ţepeş, devenea capitală în clipele de slăbiciune în care ţara, sub autoritatea otomanilor, se supunea voinţei lor de a-l păstra pe domn sub ochiul lor bănuitor; la fiecare tresărire a forţei naţionale, capitala urca iar la Târgovişte. Astfel, timp de două secole, Bucureştiul cunoscu alternativ bogăţia şi părăsirea pînă în 1653, cînd resorturile populare fiind bine rupte, deveni capitala definitivă.

f>ucureştiul în secolul al şaisprezecelea
Ce era acest Bucureşti în secolul al şaisprezecelea? Un parizian, Pierre Lescalopier48, care se ducea în 1574 de la Paris la Constantinopol, ne-o spune fără indulgenţă: prinţul Valahiei locuia într-un „palat de chirpici". Acest palat, clădit într-un sit preistoric, se ridica pe o colină la nord de Dîmboviţa, în locul cel mai uşor de trecut prin vad, în centrul pătratului perfect pe care îl forma oraşul dominat de foişorul său de foc. Rîul nu era canalizat atunci şi cursul său urma un alt traseu decît astăzi. Acest mic fort supraveghea drumul care mergea din Dalmaţia la Marea Neagră, unde genovezii şi veneţienii îşi reluaseră stabilimentele comerciale instalate de greci în antichitate; cînd turcii închiseră strîmtorile, această rută căpătă o importanţă extremă; tot comerţul trecea pe ea. Este motivul pentru care Bucureştiul a meritat să fie numit „strălucitorul", „auritul Bucureşti", „dulcea cetate", „cetatea mîndră şi extraordinară"49. Printre

arbori străluceau crucile aurite ale bisericilor şi mănăstiorilor; dar în faţa porţii domnilor se îndesa bălegarul. Călugări cerşetori, călători englezi, spioni veneţieni, neguţători suedezi sau danezi, aventurieri germani veniţi cu căruţa, culcaţi pe paie, ne descriu pe întrecute această nouă cetate, unde viile încă înconjurau casele celor bogaţi. Savantul Jacques Bongars, plenipotenţiar al lui Henric al IV-lea, este izbit, în 1596, de bogăţiile boierului bucureştean Preda Brâncoveanu; el enumera cei patru mii de porci ai lui, cele douăsprezece mii de capete de vite, cei opt sute de stupi, cei 1500 de robi ţigani ai săi.
Din palatul voievodal (Curtea Veche, cum încă se numeşte cartierul), nu mai vedem nimic. Călătorii vremii nu par să-l admire prea mult, şi vorbesc mai ales de reparaţiile ce-ar trebui făcute. Cînd viaţa deveni mai puţin primejdioasă, reşedinţa

domnilor se împodobi cu grădini, cu trepte de piatră şi cu băi de marmură. Italianul del Chiaro50 admiră aici „o frumoasă loggia"; dar, devastat de incendii şi de cutremure de pămînt, palatul pare să fi fost părăsit în secolul al XVII-lea. S-ar căuta în zadar urmele acestui Luvru bucureştean în strada Carol, altădată strada Franceză, şi mai de mult încă strada Işlicarilor sau a negustorilor de işlice (mitre de postav tare pe care le cumpărau aici marii boieri). In fermecătoarea piaţă de flori se aud strigătele negustorilor ambulanţi dar nu şi urletele boierilor vinovaţi, pe care prinţul, într-o sală afectată acestei destinaţii, poruncea să fie loviţi cu sceptrul său, în timp ce o bîtă obişnuită era de ajuns pentru a-i bate la tălpi pe oamenii de rînd. Acolo unde se întindeau mănăstirile cu creneluri şi porţi garnisite cu cuie se încrucişează acum uliţele cartierului evreiesc al sfîntului loan cel Nou şi Calea Moşilor; pe locul unde se înălţa odinioară cel mai mare dintre caravanseraiurile capitalei, Hanul din vechile gravuri, cu vasta sa curte interioră unde se adunau căruţele, cu galeriile sale exterioare unde se usucă rufe şi bagaje, cu frigătorii de carne şi bărbierii săi în are liber, hotelul Dacia îi adăposteşte astăzi pe comisii voiajori. Din Curtea Veche supravieţuieşte numai biserica unde prinţii veneau să fie unşi, şi ale cărei frumoase cărămizi roşu se descoperă îndărătul unui zid care se clatină: flancată de contraforţi, cu marele său clopot aşezat lîngă portal într-o construcţie de scînduri, s-ar spune că e nu o biserică princiară ci o capelă mică de ţară. Nu ştiu dacă Mihai Viteazul îşi arăta aici cucernicia, nici dacă ardea de credinţa intensă a strămoşilor săi, Radu şi Neagoe Basarab51. In general, sentimentul religios era foarte puternic la principii români; această credinţă făcu din ei protectorii ortodoxiei şi le conferi un prestigiu care îi răzbuna pentru opresiunea turcească. {J ;frs

In Evul Mediu valorile spirituale dominau de foarte de sus aceste patimi vremelnice, care sînt astăzi patriotismele, naţio-nalismele şi imperialismele noastre; Bizanţul, în ajunul căderii sale, dădea mai multă importanţă dezbinărilor sale teologice decît atacurilor osmanlîilor şi dacă Europa catolică întîrzie atît de mult să-l ajute, lăsînd astfel calea deschisă pericolului turcesc, este pentru că Bizanţul era schismatic şi părea mai urgent să fie adus pe calea adevărului drecît să i se salveze viaţa. După căderea sa, acea iradiere religioasă care avea mai mult preţ în ochii

contemporanilor decît cuceririle teritoriale, fu cît pe ce să se stingă, dar se întinseră mîini care să prindă această făclie: de la Radu Basarab la Brancoveanu, în Valahia, de la Ştefan la Movileşti în Moldova, „Măriile lor Voievozii" care copleşeau cu daruri Locurile Sfinte şi Muntele Athos (unde magnifica mănăstire de la Simonpetra fu construită de Mihai Viteazul), care făceau să trăiască cu pomenile lor întreg clericatul ortodox grec, care primeau la curtea lor „pe episcopii persecutaţi, pe stareţii înfometaţi şi chiar, într-o zi, pe cei patru patriarhi ecumenici în funcţie sau în exil", care, în sfirşit, convocau în capitalele lor sinoduri pentru a purcede la o reformă generală a Bisericii, exercitară o hegemonie care, spune lorga, întmzîndu-se de la Dunăre „pînă la Tiflis, la Antiohia, la Cairo, depăşea cu mult importanţa României Mari actuale".
Această dominare spirituală a prinţilor români îşi atinse punctul culminant cu boierul macedo-moldav Lupu, care, urcat pe tronul Moldovei în 1634, puse să fie numit Vasile52 ca şi marele împărat macedonean şi visă să reînvie întreaga magnificenţă bizantină. Acest greoi potentat bărbos, cu chipul încruntat sub căciula lui de blană înţepată de o egretă de diamante, se declară protectorul patriarhatului ecumenic, ale cărui finanţe mai mult decît înglodate în datorii le luă în mînă;

căderea sa după nouă ani de domnie fu cît pe ce s-o tîrască după ea şi pe aceea a patriarhatului. Mărunţi misiţi greci dispuneau după placul lor de sediul ecumenic; „înalt Prea Sfiinţiile Lor" durau două sau trei zile, apoi erau răsturnate; căzuţi în mizerie, mitropoliţii băteau drumurile creştinătăţii şi erau trataţi ca nişte vagabonzi de către turci; ortodoxia bizantină traversă o fază întunecată.
Soarele reveni ca să strălucească asupra ei o dată cu Radu Mihnea din Valahia53. Românii se lipeau cu atît mai pătimaş de religia lor, cu cît se simţeau mai ameninţaţi la apus de ungurii calvinişti, la nord de polonezii catolici; ritul grec era strîns legat pentru ei (şi mai este încă) de însăşi ideea de independenţă; acest sentiment se adăuga altor scopuri care îi împingeau către Bizanţ. „Dacă e vorba să repare mănăstirile de la Muntele Athos, spune lorga, de reînnoirea icoanelor ferecate în argint, de apărarea împotriva lăcomiei turceşti a Meteorelor, aceste mănăstiri căţărate pe munţii Tesaliei, dacă Ierusalimul are nevoie de un ajutor, voievozii români, urmaşi legiuiţi ai «împăraţilor celor pioşi şi iubitori de Cristos» vor fi întotdeauna gata să-şi sacrifice vistieriile.". Aceste vistierii nu erau deloc neglijabile; în 1893 secularizarea averilor mănăstireşti în România, aflate în cea mai mare parte în mîinile călugărilor greci, aduse cinci sute de milioane de franci-aur, fără a mai vorbi de sumele enorme trimise în toată creştinătatea ortodoxă; ce e de mirare dacă, pentru greci, Valahia era „un nou Bizanţ de pe malul Dunării", un Bizanţ unde elementul grec, alcătuit nu numai din preoţi şi călugări, ci şi din negustori, din funcţionari, din creditori şi din furnizori ai principelui, din comensali ai boierilor, din bakimi (medici) şi din latrofilosofi (medici dublaţi de gînditori) , din arhitecţi, din dascăli şi din literaţi, în sfîrşit din familii greceşti înrudite prin căsătorie cu boierii români şi

instalate cu locuinţa în tară, ajungea să predomine tot mai mult, pînă în ziua în care va domni ca stăpîn o dată cu Fanarioţii.

Constantin Brâncoveanu

Ultimul urmaş al lungii dinastii a Basarabilor se scufundase în una din acele catastrofe care îi înghit cu regularitate pe principii români. După douăzeci de ani incoerenţi, animaţi de rivalităţile Ghiculeştilor şi ale Cantacuzinilor, greci românizaţi care îi înlocuiau acum pe principii autohtoni, coroana Valahiei se duse să se aşeze în 1688 pe capul solid al lui Constantin Brâncoveanu.

.Vreme de mai bine de douăzeci de ani acest principe, cel mai important dintre domnii români ai timpurilor moderne, îşi salvă tronul şi ţara păstrînd un fragil echilibru în mijlocul forţelor adverse care îi opuneau pe turci şi austrieci, polonezi, unguri, moscoviţi şi chiar francezi, îndîrjiţi să-i stîrnească în Orient pe duşmanii casei de Austria. Ambasadorul Franţei, Fereol, un neurastenic care muri nebun, îl ura şi scrise despre el regelui, stăpînul său, lucruri mai rele decât ar fi trebuit ca să fie spînzurat. Pe jumătate Ludovic al XlV-lea, pe jumătate mamamouchi^', acest Brâncoveanu îşi făcuse o curte după modelul occidental, peste care domnea în costumul bizantin pe care îl purtau domnii valahi, lungul caftan ţeapăn de aur, mantaua-pelerină încheiată la gît printr-un diamant şi coroana cu şapte vîrfuri; în timp ce vecinul său moldovean, elegantul Cantemir, prinţ literat care le ştia pe toate, greaca veche, turca şi araba, şi teoria profilelor din geografie, şi pe aceea a revoluţiilor Imperiului din istorie, îşi aşeza pe cap peruca franceză

peste care se suprapunea bizar un turban şi purta haina strînsă pe corp după moda de la Versailles, peste care se încingea cu un şal turcesc.

In acel moment, Principatele dunărene văzură răsărind la orizont un nou pericol, cu atît mai de temut cu cît se înfăţişa sub aparenţe afectuoase. Rusia lui Petru cel Mare - cu totul altceva decît acea Moscovie care se simţea onorată să-şi ofere fiicele în căsătorie principilor Basarabi - îi propunea alianţa ei împotriva turcilor. Neexperimentatul Cantemir acceptă, negocie ajutorul lui Brâncoveanu şi apoi, plin de entuziasm, porni ca o săgeată şi pierdu totul; Brâncoveanu, în ceea ce-l privea, hotărît să nu alerge decît în ajutorul victoriei, temporiza risipind banii şi promisiunile cu amîndouă mîmile tuturor beligeranţilor; nerăbdarea boierilor, cu toţii rusofili, şi a Spătarului Toma Cantacuzino, care trecu cu cavaleria în tabăra lui Petru I, îi răsturnă calculele. Bolnav de mînie şi de teamă, Brâncoveanu aşteptă la Tîrgovişte consecinţele, care nu întîrziară; el avea pe toată lumea împotriva lui: pe Petru cel Mare care bătea în retragere, pe Carol al XII-lea55, refugiat la Bender, pe turci, pe unguri, pe ambasadorul Franţei, pe Cantacuzini; aceşti duşmani de moarte se puseră de acord pentru a-l trata ca pe un Iuda.

In 4 aprilie 1714, un trimis al sultanului sosea la Bucureşti şi, prezentîndu-se principelui, îi agăţa de umăr basmaua neagră, semn al destituirii; părăsit de boierii săi şi de armată, nefericitul fu dus la Constantinopol, aruncat în închisoarea de la Şapte Turnuri în ciuda celor zece căruţe cu aur ale sale, supus la cazne împreună cu toată familia, pentru a mărturisi ascunzişul comorilor sale de la care Marele Turc aştepta minuni. Execuţia lui ne este povestită de La Mettraye56: „In 15

august, Marele Senior se duse la unul din chioşcurile sale de pe malul mării si, porun-
64
cind să-i fie adus prinţul Valahiei, cei doi fii ai săi şi majordomul său... porunci să fie decapitaţi într-o mică piaţă care se întinde în faţa acestui pavilion, ceea ce fu executat sub ochii săi în mai puţin decît jumătatea unui sfert de oră."
Acest remarcabil prinţ, acest abil negociator, protector al literelor şi artelor, întemeietor al Sfîntului Antim, al Bisericii Colţei, şi al multor altor creaţii pioase, şi mai ales ale celor două bijuterii ale artei valahe care sînt mănăstirea Horezu şi Palatul Mogoşoaia, proprietate a principesei Bibescu57 şi atît de bine restaurat de ea, a fost cel mai fastuos dintre suveranii români; umbra decapitată a acestui martir naţional planează încă peste România. El a dat numele său unui stil înflorit care ni se pare compozit, dar nu este mai puţin, din această pricină, primul stil cu adevărat românesc.
Bucureştiul în secolul al XVII-lea
A
In această epocă Bucureştiul număra vreo cincizeci de mii de locuitori şi îşi lua deja forma sa modernă în jurul celor două artere principale, una, strada comercială a Lipscanilor, adică a comercianţilor de la Leipzig, cealaltă, Calea Victoriei, care, sub numele de Podul Mogoşoaiei, conducea drept pe prinţ de la palatul său din oraş la reşedinţa sa de vară. Străzile vechiului Bucureşti se numeau, într-adevăr, poduri; ele erau din lemn, ca şi casele; erau „adevărate plute peste noroiul mişcător" acoperind mlaştina originară; vehiculele înaintau greoi peste ele, ridicînd scîndurile care cădeau la loc, înfun-dîndu-se în noroiul moale. Scîndurile putrezeau şi adesea căruţele şi trecătorii cădeau în apă. Pădurea ajungea pînă la porţile oraşului, legîndu-le de Dunăre; păduri atît de dese că
65
se putea merge toată ziua la umbra copacilor lor şi cu teama de tîlharii din ele: cîte puţin din frunzişul lor este închis încă de Bucureştiul modern prin curţile caselor sale. Cartierele de ţigani şi acela al calicilor îşi împingeau bordeiele de balegă uscată pînă sub zidurile Palatului. Aceşti calici, cerşetori, schilozi, deşeuri omeneşti de toate soiurile, trăiau pe Calea Calicilor într-o cumunitate pitorească, sub ocîrrmurea unui Staroste, sau şef de sindicat.
După ce înălţară fortăreţe de frică, biserici din credinţă şi spitale din milă, boierii se gîndiră să-şi taie în capitală mari proprietăţi care să le aducă aminte de domeniile lor rurale. Unul dintre ei stăpînea o treime din oraş. Ulicioare anonime înconjurau aceste domenii şi acesta este motivul pentru care şi străzile actuale şi-au păstrat adesea traseul lor singular, profilul lor neaşteptat, de potecă rustică. Din acest trecut Bucureştiul a păstrat şi obiceiul de a-şi grupa negoţurile pe specialităţi sau pe naţiuni, ca la noi în evul mediu, şi ca în suk-urile din oraşele musulmane.
Oraşul se scălda în acel colb des care s-a refugiat astăzi spre periferii: „Respirai, mîncai, dormeai în praf", scrie un englez. Terenul, fără valoare, era larg dar inegal repartizat în jurul caselor înconjurate cu acele garduri de lemn care dau încă Bucureştiului un aer de Far West; case aşezate în toate sensurile şi adesea chiar spate în spate, într-o căutare a izolării care

n-a rămas trăsătura cea mai puţin curioasă a Bucureştiului nostru contemporan. Paul din Alep58 laudă vastele încăperi şi balconul acoperit, ieşind peste curte; sub acest pridvor, o poartă rotundă ducea spre pivniţa unde arcuri de boltă îndrăzneţe se adunau în stîlpul central. In ferestrele sale în consolă, amintind de muşarabiu*, jaluzelele pe jumătate ridicate puneau o notă

* Muşarabiu: m arhitectura arabă, balcon închis cu gratii, sub fereastră.

întunecată în mijlocul tencuielilor albe. Construite din paiantă, din cărămizi şi mai ales dm lemn - căci piatră nu există în Valahia - aceste locuinţe fragile se prăbuşeau uneori pe întregi cartiere, zgîlţîite de zdruncinăturile seismice, sau se aprindeau la cel mai mic foc. Cutremurul de pămînt le zgudui în 1718, 1802,1829, ciuma le goli în 1476,1553,1573,1672,1707,1718, 1736,1738, incendiul le devorăm 1715,1793,1799 şi în 1847, de această dată distrugînd oraşul aproape în întregime, în ciuda strădaniilor corpului de tulumbagii, cum se numesc, în turcă, mînuitorii de pompe. O gravură naivă, păstrată la Muzeul municipal ne înfăţişează Bucureştiul arzînd. Flăcările ling casele cu un aer pofticios; o femeie leşinată e dusă pe braţe; sub conducerea nepăsătoare a unui superb boier cu caftan alb şi işlic roşu, flancat de aga, prefectul poliţiei, pompierii par mai degrabă să aţîţe focul cu strigătele lor şi cu puţina apă cu care îl stropesc voios cu tulumba lor, de mărimea unui vaporizator, pe care o duc în spate. (Ce mult îmi plac casele incendiate ale Bucureştiului, toate negre pe zăpadă, cu ţepii lor din mii de stalactite pe care îngheaţă, la douăzeci de grade de frig, apa aruncată din pompe!).

Brâncoveanu închide lista principilor autohtoni. După „trădarea" sa, Sublima Poartă hotărî să nu mai acorde inves-titura de domn decît unor greci născuţi şi hrăniţi la Constan-tinopol, şi pe a căror fidelitate ea credea că poate să se bizuie. Ajungem astfel pe pragurile Fanarului.

Fanarul, cartier al vicleniei

(Secolul al optsprezecelea)

Fanarul (Felinarul) era acel cartier al Constantinopolului rezervat grecilor, unde, de-a lungul Cornului de Aur şi al

marelui zid bizantin, case austere cu ferestre strîns zăbrelite, întotdeauna închise ca pleoapele coborîte peste gînduri adînci, se strîng în jurul unor edificii sacre ale patriarhatului ecumenic. Acolo, în spatele faţadelor umile, - căci nu trebuia stîr-nită lăcomia mereu trează a turcilor - trăiau negustorii îmbogăţiţi prin comerţul cu grîne şi blănuri, teologii, clericii, dascălii dedaţi studiului, descendenţii Bizantinilor deposedaţi; în acest cartier izolat şi de ruşine ca un ghetou, ei trăiau concentraţi cu o grijă neliniştită asupra a una sau două idei, dresaţi întru aceasta de veacuri de meditaţie şi de fanatism religios; viaţa cultivată şi pioasă a burghezilor, viaţa primejdioasă, complicată şi supravegheată a ambiţioşilor: peste tot aplecarea asupra sinelui şi taina bine păstrată; acest Fanar semăna cu o mănăstire de călugări lama. Din casele sale de lemn ieşiră marii funcţionari ai Porţii, dragomanii şi caimacamii săi, care pierduseră magnificenţa orgolioasă a arhonţilor din secolul al şaisprezecelea, dar nu şi puterea lor ascunsă.

Aşteptînd împlinirea destinului lor, ei visau la aceste Principate dunărene întotdeauna livrate celui mai bun ofertant, căscau de nerăbdare sub plafoanele lor în formă de fagure, muindu-şi degetele în sipeturile pline de giuvaericale fără să ajungă să-şi răcorească sufletele ce ardeau de resentimente. Căci, în ciuda influenţei lor oculte în locuri înalte, poporul turc îi trata cu dispreţ, ca raiale impure şi spurcate. I-ar fi urmărit cu lovituri de pietre dacă şi-ar fi îngăduit, de exemplu, să încalţe botfori galbeni, culoare rezervată cuceritorilor, sau să încalce ierarhia blănurilor fixată prin lege, să poarte zibelină sau vulpe neagră în loc de lutru sau de jder, sau dacă ar fi avut îndrăzneala să încalece un cal. Lăsînd papucii negri evreilor, papucii roşii armenilor, ei nu puteau purta decît albaştri; hărăziţi albastrului, casele erau de culoare uniformă, ca şi tichiile lor. Aveau să se

resemneze oare la o siestă eternă, sub evantaiul răcoritor mînuit de sclavii lor? Puteau să se mulţumească să respire parfumul de moka măcinată în adîncul cutiilor de piele, şi apoi să-l verse numai caimac în ceşcuţe de vechi porţelan japonez cu farfurioare de argint şi, după ce-şi fumaseră narghileaua, să se ducă să asculte prostiile monotone ale karagoz-ului, acest polichmelle oriental, să îngheţe iarna în ciuda blănurilor vătuite, în jurul tăciunilor din sobe, şi să supravegheze, cu mătăniile de chihlimbar pe degete, strada strimtă prin jaluzele? Era o viaţă insuportabilă, nedemnă de un grec. In curiosul său Eseu despre fanarioţi, apărut la Marsilia în 1824, M. P. Zallony ni-i descrie pre aceşti locuitori din Fanar, pe jumătate frînci, pe jumătate os-manlîi, pe jumătate seniori creştini şi pe jumătate renegaţi, care nu purtau barbă, nu îndrăzneau să-şi pună pe cap turbanul sau căciula îmblănită, vegetau în intrigi, şicane, dulceţuri tămîioase, ca femeile pe care lady Mary Montague59 le vizita, cam în aceeaşi epocă, în haremuri.

Nu degeaba sumbrul Fanar era poreclit „cartierul vicleniei". Prin viclenie, aceşti greci, care nu erau oameni care să se abrutizeze cu opiu şi haşiş, scăpară din captivitatea lor.

înaintea căderii Constantmopolului, turcii nu arătau dispreţ pentru limba greacă; dimpotrivă, erau foarte mîndri s-o cunoască şi s-o ştie şi, pînă la căderea ultimei „Basileie" bizantine, despotatul din Mistra, ofiţerii turci nu foloseau decît greaca în raporturile lor cu Veneţia. Dar, pe măsură ce creştea puterea otomanilor, se umfla în ei dispreţul pentru rumi* şi limbile lor. De altminteri, Coranul interzicea credincioşilor săi folosirea dialectelor străine. Cu toate acestea, Sublima Poartă, aşezată pe trei continente, era obligată să converseze cu supuşii, cu vasalii şi cu adversarii săi. Fu nevoie de interpreţi: grecii se

" Rumi - nume dat de mahomedani creştinilor.

oferiră, ei care de o sută de am studiau cu tenacitate toate limbile şi geografia, literatura, ştiinţele. Avură acces în serai, cîştigară încrederea sultanilor, puseră mîna încet-încet pe toate ministerele, mai întîi cel de Externe, apoi cel de Interne, apoi pe Marină, dictîndu-i Căpitanului-Paşă instrucţiunile nautice. Deveneau indispensabili; în plus, multe sultane, cu sprîncenele subţiate, cu ochii daţi cu kohl, cu unghiile roşii, erau grecoaice. Ele se simţeau stăpînele seraiului şi, în subsoluri, bătrmele

bucătărese grecoaice, care le erau devotate, aruncau uneori în oalele de pămînt pulberea urmaşului la tron.
Aceşti greci nu-şi recunoşteau vreo datorie faţă de stăpînul ale cărui favoruri le cumpărau cu bani frumoşi şi sunători; de aceea, dacă li s-a întîmplat să-i slujească cu credinţă, mai adeseori l-au şi trădat. Cel mai puternic dintre seniorii fanarioţi, marele Dragoman Alexandru Exaporitul60, literat şi fin diplomat, era în întregime cîştigat de partea Sfîntului Imperiu cînd semnă pentru Marele Turc pacea derzastruoasă de la Karlowitz. „Fanarioţii îi slujeau pe turci, donndu-le pieirea", spune Xenopol. La curtea lor, ei nu încetau să-şi plîngă patria pierdută. Fără pic de plăcere, sărutau, prosternaţi în genunchi, poala caftanului de damasc roşu cu flori de argint al stăpînului sau franjuru sofalei lui, îl priveau jucînd şah, înconjurat de spahii cu pene albe, ascultau cîntînd păsările mecanice ale pendulelor lui franţuzeşti în chioşcul cu stîlpi de aloe, cînd cădea răcoarea serii iar Scutari-ul din Asia* se colora în violet.
„Spiritul este în Europa, iar pompa la otomani", scrie cu nobleţe lady Montague. îndărătul acestei pompe a celui de-al optsprezecelea secol supravieţuia un arbitrar destul de îngrozitor, un protocol greoi şi înţepenit, toată barbaria „prea
* Scutari (în limba turcă: Uscudar) este un cartier al Instanbulului, pe ţărmul asiatic al Bosforului.

cruzilor vexatori"; lacrimile şi sîngele curgeau fără încetare în piaţa de sclavi, sau în răzmeriţele ienicerilor, sau la decapitările unor ofiţeri ce si-au încălcat datoria, ale căror membre mutilate erau expuse. Nu e de mirare dacă grecii din Fanar căutau o ieşire către slujbele exterioare, la fel cum fac astăzi înalţii funcţionari sovietici către ambasadele din străinătate. „Aceşti fanarioţi lacomi", cum spun românii, dintre care cel dintîi fu Nicolae Mavrocordat (1715-1716), îşi întoarseră ochii spre Principate. Sultanul îi împingea într-acolo cu atît mai bucuros cu cît poporul din Stambul începea să intre la bănuieli în privinţa bogăţiilor şi a situaţiei dominante a elenilor.
Să-i urmărim pe aceşti noi voeivozi care vor domni de-acum înainte timp de un veac peste România, şi să luăm o dată cu ei drumul Bucureştiului.
Bucureşti, acest Peru al Fanarioţilor
Prinţul Nicolae Suţu61 ne-a lăsat în memoriile sale povestea învestiturii unui domnitor, a dublei sale investituri, întrucît o primeşte politic de la înălţimea sa Sultanul şi, religios, de la patriarh; acesta din urmă îl încoronează urmînd chiar ceremonialul împăraţilor Bizanţului. Noul domn, înainte de a trece frontiera îndepărtată şi sălbatică a Dunării, se duce mai întîi să se închine la icoane şi să sărute mîna patriarhului; este urcat pe un cal împodobit şi se duce la marele Serai; intrînd în curtea de onoare, aruncă o privire bănuitoare asupra iataganelor ienicerilor, rugîndu-l pe Dumnrezeu să nu îngăduie ca el să revină chiar aici, legat în lanţuri, înainte de sfîrşitul domniei. Dar, cum tocmai a plătit o sumă mare, sultanul e numai zîmbete; succesorul profetului îi încredinţează sabia

de onoare; i se pune pe cap căciula cu egrete şi pene de struţ, este îmbrăcat în caftanul princiar. I se încredinţează blana rezervată marelui

vizir şi numai paşalelor de Cairo şi Bagdad, blana de jder negru de Siberia. Atunci, strîngînd firmanul de numire la piept, domnul părăseşte sala de audienţe ieşind cu spatele. De acum înainte, are drept de viaţă şi de moarte asupra supuşilor săi români, are drept să bată monedă, să facă război şi să încheie pacea. Inspirîndu-se din exemplul predecesorilor săi, el nu va pleca totuşi înainte de a-şi asigura, prin daruri utile, favoarea Seraiului. El îi delegă grija de a-l reprezenta unei rude apropiate care va urmări intrigile la faţa locului şi le va dejuca. Tabachere de aur distribuite la vreme vor permite să intercepteze plîngerile şi scrisorile anonime pe care boierii de la Bucureşti le vor face să curgă, încă de la sosirea lui. Apoi îi face o vizită ambasadorului regelui Franţei cel atotputernic.
Iată-l pe fanariot la drum. El a fost precedat la Bucureşti de o mulţime de prieteni ai săi, de diverşi paraziţi, de preceptorul fiului său şi de curieri sau conaci. Caravana de care străbate periferiile chelboase ale Stambulului, asemănătoare unui cimitir imens, cu chiparoşii lor, cu mormintele risipite însemnate cu cîte un turban, cu femeile voalate într-un doliu etern, casele de sicomor cenuşiu care se îndoaie sub vîntul Pontului Euxin, zidurile ruinate care nu sînt ridicate la loc niciodată şi marile turnuri de pază bizantine părăsite, sparte pe toată înălţimea lor de crăpături din care se iţeşte smochinul sălbatic. Cîini zbîrliţi latră. După cîteva leghe pe şoselele de piatră rea te scufunzi în drumuri îngrozitoare. Domnul s-a dat jos de pe cal; e frînt, şi de acum încolo călătoreşte într-o caleaşca galbenă cu roşu, cu perdelele coborîte, niţel ruşinat, căci turcii nu obişnuiesc să meargă altfel decît pe cal (cînd

călătoresc, ceea ce e rar, căci detestă deplasările) şi toţi îl iau drept femeie. Ii vor trebui treizeci de zile ca să ajungă la Bucureşti. Slujitorii săi se ridică la mai multe sute de persoane. In Orient toată lumea însoţeşte pe toată lumea şi nu eşti niciodată singur... Seara se înalţă corturi, cina este pregătită lîngă o mică moschee de marmură, cu ornamente de un albastru de peruzea, zăbrelită cu aur. Arvaniţi armaţi veghează asupra argintăriei şi creditorii greci veghează asupra arvaniţilor. Deocamdată, regişorul îşi organizează curtea. El îl desemnează pe cel ce răspunde de încălţări, îşi alege ciubucciul, apoi se răzgîndeşte şi îl înlocuieşte cu cel însărcinat cu şerbeturile. Afară se aude marele cafegiu certîndu-se cu spătarul şi se află că şeful meterhanalei a încercat să-l sugrume pe stegar... In curînd toată lumea se culcă, vara sub cort, iar dacă e iarnă, la vreun locuitor, căruia i-a fost rechiziţionată sofaua.
Dunărea n-a fost trecută fără dificultăţi. Dacă fluviul e îngheţat, prinţul a fost precedat de patinatori cu nacelă, înzestraţi cu balansiere, care au încercat cu un vîrf ascuţit soliditatea gheţii, căci lumea îşi mai aduce aminte încă de echipajul marchizului Desalleurs, ambasador al Franţei la Constantinopol, care a alunecat în întregime în apă. „înainte de a trece din Maramureş în Moldova, povesteşte el, am văzut dispărînd sub ochii mei o căruţă cu şase cai sub gheaţa unui rîu care avea douăsprezece sau cincisprezece picioare de apă, despre care n-am mai ştiut nimic şi în care se găsea tot ce aveam eu mai bun, ceea ce mi-a redus într-o clipă echipamentul la patru mici valize.... In sfîrşit, timp de cinci zile n-am văzut nici cer, nici pămînt, nici apă. In a şasea, am văzut toate aceste

lucruri, împreună cu alţi oameni decît aceia pe care îi aveam. Erau aceia pe care principele Moldovei mi-i trimitea ca să mă
73
•|*r 3#
•=?• v*'
.%
c**,, l o** >
ft
-^
*>• i<; .-$Jf
primească. In sfîrşit, am ajuns la Constantinopol, ca un om care a naufragiat şi s-a salvat pe o scîndură"62.
Acum, e intrarea în Bucureşti.
Acest Bucureşti al secolului al optsprezecelea este încă un oraş medieval; cu groasele lui ziduri pătrate, cu cele două poduri de lemn, cu streşinile sale în echilbru instabil, cu casele sale cu etaje desprinse ca nişte sertare întredeschise, el seamănă cu oraşele pictate pe miniaturile noastre din secolul al cincisprezecelea, cu Chinon-ul Ioanei d'Arc, de exemplu. O sută de ani mai tîrziu, Doussault63 ne va arăta acele străzi informe, în care trăsuri cu patru cai trec pe sub balcoane închise în consolă, ca în vechile tîrguri turceşti. Bucureştiul se va transforma brusc, în foarte puţini ani, în acea capitală modernă fixată de gravurile ruseşti şi austriece din secolul trecut.
Precedat de un timpanist, urmat de cafetiera sa de argint şi de taburetul său urcate pe un catîr, hospodarul înaintează, drept pe un cal de paradă acoperit cu o pătură; un tui atîrnă de cureluşa de sub gîtul calului său, pe care îl ţin zdravăn patru valeţi care merg pe jos, mai solizi decît patru pari de cort. El face daruri poporului, care îl aclamă. Clopotele bat (românii sînt foarte mîndri că şi-au păstrat, în ciuda turcilor, dreptul de a trage clopotele, refuzat bisericilor din Serbia şi din Bulgaria). Pe drumul spre catedrală, unde mitropolitul îl va bine-cuvînta cu două degete împreunate (simbol al Tatălui şi al Fiului, şi cu degetul mic, care îl reprezintă pe Sfîntul Duh, bine izolat de Fiu), îi sînt oferite pîine şi sare. Arhonţii şi boierii se înghesuie îndărătul lui. Ii deosebeşti după înălţimea peste măsură de mare a ceea ce poartă pe cap; e o întrecere de-a cine depăşeşte căciula vecinului, chiar şi numai cu cîţiva centimetri. Unele din aceste mitre de miel basarabean se înalţă, precum nişte dovleci imenşi, pînă la şaizeci de degete.
74
Noul stăpîn îi domină cu coiful lui de aur, cu ţîşmrea albă a egretei sale; dar nu merge totuşi pînă la a-l imita pe sultan, al cărui turban, în ceremoniile oficiale, este pus pe un trepied mecanic şi salută singur...
Acest oraş Bucureşti este cu adevărat îngrozitor. El „seamănă cu Constantinopolul într-o măsură foarte slabă". Aceşti ţărani nu merită cheltuielile care s-au făcut pentru ei; prinţul regretă că le-a promis un foc de artificii, că a angajat un eunuc negru cu baston alb şi că a cumpărat o caleaşca aurită cu perne de mătase de Lyon, care-i stîrneşte pe cîţiva cîini jigăriţi cu botul de vulpe şi toate cîrdurile de ciori. Socoteşte că reşedinţa lui este sărăcăcioasă; ea n-are altă podoabă decît un balcon în formă de chioşc turcesc îmbrăcat în mătase roşie; orătăniile ciugulesc în curtea de

onoare unde se înghesuie „echipajele boierilor, armăsarii înveşmîntaţi în aur ai prinţului, plimbaţi de rîndaşii lui ţigani, norodul căscînd gura la porţi, brutarii şi bragagiii ambulanţi, grecii din Fanar vînzînd zaharicale, golanii şi şarlatanii"; peste tot sînt adevărate ziduri de zăpadă pe care desculţii le sparg cu tîrnăcopul ca să se topească la soare. In camerele înalte văruite şi luminate cu luminări de ceară (lux rezervat curţii, restul lumii necunoscînd decît opaiţele de seu), nu sînt oglinzi, nici mese încrustate cu sidef, nici covoare persane: cîteva rogojini egipţiene, divanuri joase pe care de dimineaţa pînă seara trăncănesc boierii, şi o mulţime din acele cufere indispensabile într-o ţară agitată, cu bagajele mereu gata de fugă. Grajdurile, dependinţele rezervate personalului care se compune mai ales din robi ţigani, sînt distribuite la întîmplare sub etajul stăpînilor. Clopoţeii sînt necunoscuţi şi aşa vor rămîne încă vreme de un secol, iar oamenii sînt chemaţi bătînd din palme sau lovind din picior. In jurul palatului, boierii locuiesc în case răspîndite fără nici
75
o ordine. Ei trăiesc în belşug, cu acest amestec de ostentaţie şi de neglijenţă, cu această slujitorime dezgustătoare şi jegoasă, cu aceşti oameni buni la toate, cu lăutarii ţigani ale căror viori însoţesc cu notele lor prelungi scurgerea orelor, cu aceste saluturi prosternate, cu aceste: „Sărut mîinile şi picioarele", proprii Orientului.

Boierii au jucat un rol pitoresc şi important în formarea Bucureştiului. Păstrînd proporţiile, ei au imitat noblilimea Franţei, părăsindu-şi castelele, cîrmuirile, puterea efectivă, pentru a îndeplini la Versailles slujbele cele mai servile; precum Ludovic al XVl-ea, domnul le retrage favorurile, trimi-ţîndu-i la moşule lor. Veniţi dis-de-dimineaţă, boierii îşi salută stăpînul ducîndu-şi mîna la barbă şi la frunte; plecîndu-şi capul ras în întregime, cu excepţia unui ciuf negru în creştet, acoperit cu o calotă roşie, ei se înghesuie în jurul lui, se înghiontesc şi, pentru a-l scuti de orice osteneală, îl ridică pe braţe, ca pe o păpuşă uriaşă; îmbroboniţi de sudoare, ei îl duc, fără ca picioarele sale nobile să fi atins podeaua, pînă la tronul său cu spătar înalt împodobit după gustul italian. Dacă principele se duce în vizită la un prieten, fiii boierului, ataşaţi pe lingă persoana sa, sînt aceia care îl poartă peste uliţele noroioase şi, în clipa în care îl depun la gazda sa, îi spun: „Prag, Măria Ta". însuşi tatăl Elenei Văcărescu a îndeplinit această funcţie pe lîngă ultimul principe domnitor, Ghica, iar eu am auzit de la o Catargi, al cărei strămoş era însărcinat cu aceleaşi funcţiuni, că cei doi tineri se certau şi-şi trăgeau pumni pe furiş, în timp ce-l purtau pe domnitorul care se bîţîia şi era cît pe ce să cadă. Anturajul grecesc al principelui îşi bătea joc de aceşti boieri solemni, insensibili la plăcerile conversaţiei şi care, la ospeţe, ,nici măcar nu adresau un cuvînt femeilor. Acestea se consolau
76
mergînd duminica la plimbare în trăsurile lor bine înhămate, care îşi urmau una alteia la pas, într-un nor de praf de nepătruns. La baluri, boierii şi boieroaicele dansau în curţi şi pînă pe uliţe, călcînd în noroi. Ei se distrau astfel fără veselie. „Boierii vorbesc puţin, spune prinţul de Ligne, care comanda trupele austriece în Moldova în timpul războiului din 1787. Spaima pe care o au de turci, obişnuinţa de a afla veşti rele,... i-au deprins cu o tristeţe de neînvins. Cincizeci de persoane care se adună

într-o casă sau alta au aerul că aşteaptă ştreangul fatal; şi se aud zicînd în fiecare clipă. Aici taică-meu a fost omorît din porunca Porţii, iar aici sora mea, din porunca lui vodă."64

Principele era aproape ispitit să regrete Constantinopolul; ce rafinate erau acolo distracţiile! Aici lumea bună nu imagina nimic mai interesant decît să plătească un evreu ca să se lase cotonogit; să meargă să scuipe în lacul Herăstrău, în fiecare seară după cină, ca să facă cercuri în apă; să-şi dreseze caii ca să-i stropească pe trecători în zilele de ploaie; să cumpere toată provizia de ficat a unui vînzător ambulant şi să-l imobilizeze pe om pînă ce e asaltat şi acoperit de toate pisicile cartierului; şi, pentru schimbare, lanterna magică obscenă sau comedianţii în trecere... Ce erau toate acestea în comparaţie cu minunatele nopţi de Ramadan, cu serile la Băile de ape dulci din Asia şi cu acele sărbători ale Pastelul în care Padişahul mînca cu plăcere ouăle roşii pe care i le ofereau supuşii săi creştini!

Dar fanariotul n-a venit la Bucureşti ca să se distreze: afacerile serioase îl absorb în curînd. Prea adeseori acest străin nu se gîndeşte decît cum să se îmbogăţească mai repede şi apoi să dispară, întrucît a prădat ţara pînă n-a mai lăsat locuitorilor decît „aerul de respirat"; el a plătit foarte scump Turciei drep-

»*

tul de a costa România şi mai scump. Iată o listă pitorească de daruri distribuite la Constantinopol, pe care Xenopol a scos-o din registrul pe 1786: Lei

87 Haznatariului lui Ismail Bina Emeni, însă: 29 lei 60 bani un postav 57 " 60 " o blană de sîngeap (linx)

98 Un ceasornic de aur lui Tutungi Emin Aga . $.

25 Daruri ce s-au dat lui Kipru Emmi, însă: J\.

20 lei o tabachere de fildeş <•>..

5 " o oca tabac ii-

330 Daruri ce s-au dat lui Ismail Bina Emeni, însă:i r,* 140 lei o blană cacaom (zibelină) ^'

100 " un giar (blană de linx) ,;.

60 " două citarele(îmbrăcăminte) 30 " o ghitie (turban)

./c.

16 " un postav omului lui Suleiman Efendi >*. 666 Ceea ce s-a dat mutului (bufonului) lui Suleiman. Efendi, însă:

h

468 lei un contăş de samur 120 " ceasornic de aur 78 " 3 postaje la 3 oameni ai lui

101 Muhurdariului (eunucului) M.S. Ahmet paşa, venind cu haremul M.S.

50 Lui Harem-cehasi al M.S. 100 Unui tătar viind pentru trimiterea cherestelei

150 Omului slăvitului Selim aga, venind cu un armăsar şi doi cai65

Acestea nu erau decît „atenţiile" mărunte. Marile sume se duceau altundeva. Sub domnia lui Brancoveanu veniturile ţării se ridicau la 492.000 piaştri, din care 360.000 intrau în

buzunarele turcilor. „Vei domni peste ţări care sînt grînarul Imperiului" i-a spus sultanul principelui, dîndu-i investitura. Principele a înţeles şi s-a executat. Vin la început livrările în natură datorate anual Porţii, gîu, porumb, mei, oi, cai foarte apreciaţi, vite vestite pentru excelenţa cărnii lor, brînză, miere, in, cînepă pentru suplicii şi lemn pentru arsenale şi furcile de spînzurătoare. Toate acestea vor coborî spre Marea Neagră, în anotimpul frumos. La Bucureşti defilează căruţele goale pe care Valahia le va umple cu tributul plătit în ducaţi de aur. In timp ce se efectuează preţioasa încărcătură, ne spune un martor, „în curtea Palatului cîntă muzica, pentru a mai domoli tristeţea valahilor, care văd cum le pleacă aurul". Acest tribut domnul îl va tripla, îl va mări de cinci ori, prin procedeele cele mai ingenioase: are datorii? va devaloriza moneta; trebuie să construiască o fortăreaţă? va socoti zece mu de zile de muncă în plus. Dacă minele de sare sau minele de aur transilvănene nu aduc destul, va rupe contractele şi le va arenda unor stăpîm mai cruzi. Se va strînge şurubul la drepturile de vămuire.

Domnul nu are suflet; perceptorul său nici atît: el răspunde cu averea sa. Dacă revolta mormăie la Bucureşti, principele se duce la fereastră, pune să se facă focuri de sărbătoare cu petiţiile şi porunceşte să fie scoasă garda albaneză. In felul acesta va recolta milioane de franci pe care îi va plasa în Olanda sau la Veneţia, dacă nu-i sînt cumva confiscaţi la frontieră de către vecini, sau chiar în capitala sa de către Padişah. Prietenii săi greci se îmbogăţesc ca şi ei: „Tot Fanarul e la Bucureşti; nu mă mai gîndesc la Constantinopol", scrie Porphyropoulos66. Principele vinde slujbele şi le înmulţeşte; logofătului, vornicului, vistiernicului i se adaugă postelnicul sau şeful patului, stolnicul, sau bucătarul suprem, paharnicul, sau cel ce varsă băutura în cupe,

j^i^t r
Î<S*-
^
-~?,n
s»;/"
;t!
•w

comisul sau marele grăjdar, titluri împrumutate de peste tot, din Bizanţ, de la Roma, de la sîrbi, de la unguri, de la moscoviţi. Pentru a scăpa de dări, vechea nobilime, altădată militară şi agricolă, s-a vîndut domnului în schimbul suljbelor lui. Iar acum robii care trag la galere au şira spinării mai puţin mlădioasă decît ea; îngrozitori cu cei mici, uneltitori între ei, aceşti nobili fac temenele în faţa domnului, care face temenele în faţa turcului. De este cumva ispitit o clipă să-şi uite supuşenia, tronul întotdeauna gol al sultanului, ridicat în faţa tronului său ca un avertisment ameninţător, îl readuce de îndată la realitate. Prinţul Constantin Mavrocordat se temea atît de mult de otomani încît recomanda prefecţilor săi ca, dacă un hoţ sau un asasin era turc, „să nu-l pună în fiare decît cu bunătate". Dionisie Ecle-siarhul67 ne povesteşte că, sub domnia fanariotului Hangerliu, un amiral otoman, venit să se odihnească după o înfrîngere, se miră că nu vede la toate reuniunile decît bărbaţi şi ceru să i se aducă boieroaicele. Boierii, ghicindu-i intenţiile,

puseră să fie aduse nişte tîrfe, le acoperiră cu podoabe şi le înfăţişară drept nevestele lor. Către sfîrşitul soarelei, amiralul ceru să i se păstreze cea mai frumoasă şi celelalte să fie trimise locotenenţilor săi, ceea ce se şi împlini pe dată.

Principele dădea în toate exemplul supunerii pasive. In urma unui denunţ al aceluiaşi amiral, vizirul trimite la Bucureşti un capegi, adică un delegat, „iscusit în arta de a-i descăpă-ţîna pe cei mari", cu porunca de a-i aduce capul lui Hangerliu. Capegi-\A aducea cu el „un negru uriaş şi înspăimîntător". La vederea îngrozitorului negru, postelnicul îl imploră pe stă-pînul său să pretexteze o indispoziţie şi să se închidă în casă. Dar principelui îi era atît de frică de sultan încît porunci ca trimişii să fie lăsaţi să intre de îndată. De-abia intrat, negrul aruncă un laţ de gîtul domnului, îl aruncă jos de pe divan şi,

cum se zbătea cu putere, îl chemă în ajutor pe capegi, care îşi descarcă pistoalele în burta Măriei-sale şi îi înfipse cuţitul în coaste, în timp ce negrul, apăsîndu-l cu genunchiul, trăgea de cordon, ca o cameristă care-i strînge stăpînei sale şireturile de la corset; la zgomotul detunăturilor, nişte străji şi nişte boieri dăduseră năvală înăuntru. Dar turcul nu avu decît să pronunţe aceste două cuvinte: „Dur, dur, firman!", „Opriţi-vă, avem firman!", pentru ca nici un braţ să nu se ridice în ajutorul victimei. „Aceşti doi turci, spune Xenopol, ar fi putut să omoare toată populaţia Bucureştiului fără ca vreunul să îndrăznească să opună cea mai mică rezistenţă. Ei aveau un firman împărătesc!"68.

Fanariotul-tip, pe care tocmai l-am descris, este cel din legendă: el nu corespunde decît parţial realităţii. Desigur, principii fanarioţi s-au arătat adesea slugarnici, cruzi, lacomi. Să mărturisim că la acest capitol mulţi principi autohtoni i-ar fi putut învinge la puncte. Dar între ei au existat tirani buni, nişte Mavrocordaţi, nişte Ghica, nişte Ipsilanti, alţii încă; ultimi depozitari ai tradiţiei bizantine, prin răspîndirea limbii şi a culturii greceşti ei au făcut ca civilizaţia să progreseze în ţările române, fără ca prin aceasta să rupă complet cu trecutul rasei. Datorită lor, serviciul liturgic, slavon pînă în secolul al şaptesprezecelea, a devenit definitiv românesc; cărţile româneşti prin voinţa lor au fost imprimate. Au clădit unele din cele mai frumoase biserici, au întemeiat spitale, biblioteci, manufacturi, imprimerii, şi acele mari şcoli ca Sfîntul Sava, unde fiii de boieri îl citeau pe Homer, tragicii greci, Părinţii Bisericii, cronicarii bizantini. E nedrept să se considere că aceşti greci au fost în mod sistematic ostili la tot ceea ce era românesc. Dacă au preferat limba şi cultura lor, este pentru că erau mult mai evoluate. Sub domniile lor, româna era

idiomul familial, dar greaca, acela al raporturilor sociale: Lingua del cuore, lingua del pane* spun italienii. Intr-o ţară ruinată şi abrutizată de nenorocire, elenismul a restabilit contactul cu spiritul universal.

Trebuie să ţinem cont de asemenea de situaţia puţin invi-diabilă pe care o ocupau domnii în centrul unui adevărat ghem de intrigi. Prin subtiltatea lor înnăscută şi prin vechea lor obişnuinţă a conspiraţiilor de serai, aceşti greci au servit uneori în chip util principatele a căror pază o aveau şi care erau rîvnite şi cu orice prilej ocupate de ruşi şi austrieci, fără a-i mai

pune la socoteală pe turci, care nu se gîndeau decît să le transforme în ţări tributare şi în simple paşalîcun. Europa îşi dăduse dintr-o dată seama de importanţa virtuală a acestor principate dunărene, pe care situaţia lor geografică le predestina rolului de stat-tampon între uriaşul rus în plină forţă şi colosul turc de-acum foarte îmbătrînit. Austria şi Rusia încercau să înşface rămăşiţele „omului bolnav", Franţa şi Anglia se străduiau să-i împiedice. Era o întrecere în a-i atrage în joc pe dragomani şi domnitori, „urechile şi ochii Marelui Turc". Domnitorul se făgăduia tuturor pentru a nu se da nimănui. El îşi juca integritatea teritorială a provinciilor, tronul şi adesea şi capul. Ghica69 plăti cu viaţa lupta, de altminteri zadarnică, pe care o susţinuse pentru a salva Bucovina anexată de Austria. Principii rămaşi credincioşi Porţii mureau decapitaţi sau otrăviţi ca şi cei care o trădau. Un permanent ciclon de războaie, ocupaţii, tratate, hatişerifuri, regulamente de tot soiul bîntuia: 1711, războiul ruso-turc, devastarea totală a Moldovei de către ruşi; 1716, războiul austriaco-turc, ocuparea Moldovei de către ruşii lui Potemkin70; favoritul Marii Ecaterina dădea serbări strălucitoare la Iaşi şi visa să întemeieze un regat dac, a cărui
* Limba inimii, limba pîinii.

coroană şi-ar fii pus-o pe creştet; 1787, războiul austro-ruso-turc; 1806-1812, războiul ruso-turc, ocuparea celor două principate de către ruşi; tratatele de la Passarowitz, de la Belgrad, de > la Kuciuk-Kainargi; hatişerifurile din 1784, din 1801, tratatele de la Sistov, de la Iaşi care consacră dreptul de intercesiune (citiţi: . de intervenţie) al Rusiei. In sînul acestor furtuni, România se ţinea, de bine de rău, în picioare, pierzînd fîşii din teritoriul său, Bucovina, Basarabia, Porţile de Fier, prea bucuroasă să-şi • păstreze restul în ciuda ţarului Alexandru71 căruia Napoleon, la Erfurt, tocmai îi promisese totalitatea Valahiei şi a Moldovei. Românii vedeau slăbind sub ochii lor puterea otomană; i în prezent, capuchehaia Valahiei putea refuza să furnizeze oile cerute de Rais Efendi, iar acela trebuia să se mulţumească să-i " arate uşa, fără a face acel mic gest orizontal al mîinii care însemna decapitarea imediată a insolentului. Mai rău chiar: sultanul era constrîns să recunoască principatelor dreptul de a fi reprezentate la Constantinopol printr-un însărcinat cu afaceri * care, „în ciuda prea puţinei sale importanţe, trebuia să fie tratat , ca o persoană ce se bucură de dreptul ginţilor". Sublima Poartă . nu mai era în stare nici măcar să se facă ascultată de către loco- : tenenţu ei care, ca şi generalii chinezi de azi, se răzvrăteau şi, ţ. în fruntea unor bande armate, jefuiau provinciile Imperiului. \
Cel mai teribil dintre aceşti tîlhari a fost faimosul Pasva-noglu72. El îşi stabilise cartierul general al tîlhăriilor la Vidin i. pe Dunăre, de unde se arunca pentru a răscoli Valahia, măce- • lărindu-i pe locuitori, tăindu-le nasul şi urechile. Sultanul trimi- , se împotriva lui numeroase paşale „pline de barbă şi goale de ; spirit", ale căror trupe nu se gîndeau decît cum să fraternizeze mai repede cu rebelul. Această stare de lucruri dură ani întregi: Pasvanoglu devenise un factor important al politicii mondiale. Ruşii foloseau pretextul incursiunilor lui în Valahia pentru a

ocupa, la rîndul lor, aceste provincii, chipurile pentru a le proteja; ambasadorul Angliei se ducea la Vidin pentru a se întreţine cu acest Aii

Baba iar ambasadorul Franţei, generalul Brune, era foc şi pară. In sfîrşit Ipsilanti73, susţinut de ruşi, îl făcu să treacă Dunărea îndărăt, dar numai după ce bandele lui Pasvanoglu izbutiră să provoace la Bucureşti, la simpla veste a apropierii lor, o panică nebună, care riscă să golească capitala de toţi locuitorii ei.

Bucureşti, paradisul boierilor

Acest început de secol atît de agitat a fost, cu toate acestea, prima epocă de aur a Bucureştiului. Domnii se umanizau sub influenţa enciclopediştilor noştri şi a acelei tendinţe de a filosofa în politică numită iozefmism, de la numele împăratului reformator losif al II-lea74; ideile Revoluţiei franceze soseau în bagajele lui Hortolan75, partizan al Coven̦ţiunii, care se felicita pentru faptul că negustorii din Brăila şi Galaţi erau la fel de sans-culoţi ca şi el. Boierii, cruţaţi de principe, cumpăraţi de ruşi şi de austrieci, veneau să-şi joace recoltele la Bucureşti. Multă vreme oraşul n-a fost decît administraţia centrală a unei vaste şi bogate colonii rurale; în vechi palate, cum ar fi palatul Şuţu, se mai pot vedea încă la parter, în faţa lojei portarului, vechile birouri ale administraţiei pămîntu-nlor principelui; o hartă mare atîrnată pe pereţi, alcătuită prin grija intendentului, îi indica principelui numele satelor sale, numărul de suflete de care dispunea şi întinderea bunurilor sale. Aceste reşedinţe nu mai au nimic din primele palate feudale, încă fortificate, unde boierul trăia fără să iasă, în mijlocul oamenilor săi (de ce-ar fi ieşit, dacă avea lîngă el
84
biserica, orchestra, viile, războaiele de ţesut şi croitorii lui?). Fuseseră reconstruite pentru a adăposti moravuri mai agreabile. Bucureştiul păstrează încă unele palate din această epocă şi, graţie complezenţei erudite a d-lui Florescu, conservator al Muzeului Naţional76, graţie amabilităţii savante a d-lui C. Mânu77, care şi-a întredeschis pentru noi amintirile de familie şi cabinetul de portrete, am putut să ne imaginăm existenţa boierilor de la sfîrşitul secolului al optsprezaecelea şi începutul celui de-al nouăsprezecelea.

Nimeni n-a descris mai bine această castă privilegiată decît dl. Andre Bellessort78, care i-a făcut un portret plin de relief şi de truculenţă. Războinici deveniţi curtezani, ei se împăr-ţeau în trei clase, care se disting prin banderole de culoare diferită: marii boieri ai Divanului, cei mijlocii şi cei mici. Fiecare clasă de boieri se vedea obligată să aducă celei superioare aceaşi cinstire pe care aceasta o arăta principelui iar principele sultanului. Prima clasă avea dreptul de a înhăma patru cai la trăsură şi de a se aşeza turceşte în faţa principelui; a doua stătea aşezată lîngă uşă; a treia, în picioare şi aplecată. Această ierarhie incredibil de fragilă, complicată cu salama-lecuri, simboluri a tot atîtea privilegii şi scutiri, se păstră îndelung; supravieţuind lui 1789, lui 1848, ea ajunse pînă în cea de-a doua treime a secolului al nouăsprezecelea. O corupţie profundă se ascundea sub aceste desfătări; ibricele cu apă de trandafiri şi căţuile în care se ardeau parfumuri nu ajungeau să şteargă duhoarea unei slugărnicii puturoase. In 1806, un mare boier din Valahia îşi vinde fata unui general rus pentru a obţine postul de vistiernic. Vice-preşedintele Divanului îşi conduce la generalul Kutuzov79 propria soţie, pe care viitorul învingător de la Borodino o distinsese dintre celelalte. Nu e de mirare că acesta din urmă se declară, în scrisorile

85
sale, fermecat de şederea sa în Valahia: „lată-mă la Bucureşti, în mijlocul valahilor. E un, oraş atît de mare, încît e mai mare decît toate oraşele ruseşti, cu excepţia capitalelor. Peste tot mulţimi însufleţite, cîteva doamne avînd obiceiuri şi cultură mondene şi multe altele de asemenea! Unele sînt drăguţe, cîte unele foarte nostime; cîteva doamne rusoaice pretenţioase şi o mulţime de greci. şi toată această lume e pasionată de dans.". Generalii ruşi care se frecaseră de manierele cuceritoare ale ofiţerilor francezi ai primului Imperiu dădeau tonul la balurile româneşti. Străinii erau foarte bine primiţi la Bucureşti şi se distrau de minune. Ei profitau de larga ospitalitate a valahilor, beau şi dansau pînă noaptea tîrziu; apoi slujitorii îi conduceau la trăsurile lor, susţinîndu-i de subsiori, ca pe nişte mari personaje, în timp ce lacheii, purtînd făclii îmbibate cu petrol, le luminau drumul.
După ce criticaseră mult, după obiceiurile rătăcitorilor acelor vremi, aceste ţări barbare şi după ce vorbiseră în termeni dispreţuitori despre „pavajele îngrozitoare", despre noroi, despre căderile în bălţile îngheţate, despre febre, despre vinul prost, despre străzile dm scînduri, despre slugărnicia principilor şezînd turceşte pe sofalele lor, aşa cum i-a pictat Liotard80, „sclavi abjecţi faţă de Poartă", spune şir Robert Ainslie81, „Tippo-Sahib cu cortegiu de carnaval", adaugă contele de Lagarde82, aceşti călători ne înfăţişează un oraş curios, amuzant, pitoresc, pe jumătate oriental şi pe jumătate occidental, înviorat de culoarea pestriţă a costumelor: lungile tunici cu centură din şal de India, căciulile înalte căptuşite, cu fundul roşu pentru boieri, alb pentru principe, caftanele de catifea, blănurile îngrămădite una peste alta, superbele turbane, bărbile peste măsură de lungi, pieptănate întruna, cu o lentă demnitate, atribut al celei mai înalte boierii.
86
AI, Aceşti boieri nu erau inculţi; ei îl citeau pe Montesquieu83 trăgînd dintr-un ciubuc lung de trei picioare. Boieroaicele îşi aveau şi ele lecturile lor: ele devorau CormneM şi, indignate de comportamentul laş al lui Oswald, se întrerupeau pentru a-l înjura în greceşte: „Măgar încornorat!", strigau ele cu vocea lor pătrunzătoare, dar la apropierea soţilor tăceau numaidecît, „căci n-ar fi fost de demnitatea unui boier să o asculte discu-tînd pe soţia sa." Din Le Spectateur du Nord aflăm că, „în timp ce Franţa devenea barbară, existau ţări barbare care deveneau franceze. Curtea de la Bucureşti joacă toate jocurile de spirit în franceză, şi însuşi domnitorul, educat de un francez, le dă exemplul unui amestec de reflecţie şi morală, în jocurile cele mai copilăreşti". Aceşti boieri jucau şi biliard, dar la ei acasă, -lăsînd cafenelele oraşului oamenilor de rînd (aceste cafenele erau de altminteri nişte posomorite localuri de consum, destul de asemănătoare, fără îndoială, cu sălile cu opiu din hotelurile chinezeşti, unde clienţi năuciţi fumau fără să scoată un cuvînt, ghemuiţi pe o rogojină sau pe divane joase).
Boierii şi principele însuşi aveau faţă de bani acea atitudine copilărească şi aristocratică atît de caracteristică Orientului şi care poate fi constatată şi azi la rajahi; nici un buget, bineînţeles, nici o idee despre cifra veniturilor lor, nici o grijă pentru gestiunea bunurilor, lăsată în voia unor oameni însărcinaţi cu de toate şi, încă de pe-atunci, acea înclinare spre a

face datorii, care a rămas una dm trăsăturile românului. Sume colosale treceau la joc, la întreţinerea a numeroşi paraziţi, şi la cumpărarea de costume, într-adevăr strălucitoare. Anumiţi boieri aveau veştminte care costau o sută cincizeci de mn de franci aur, iar garderoba lor valora peste un milion de franci, lenache Văcărescu85, trimis în misiune la Viena de principele Ipsilanti, îl ului pe losif al II-lea cu îmbrăcămintea sa fastu-
87
oasâ. Luxul era portabil, aşa cum se cuvine unui oraş supus mereu jafului. Despre boieroaice, prinţul de Ligne ne lasă o descriere fermecătoare: „Nişte femei şarmante, aproape toate originare din Constantinopol şi aparţinînd unor familii greceşti, ale căror veştminte le poartă, sînt aşezate pe divanele lor, sau se sprijină neglijent de ele, cu capul dat pe spate sau susţinut de un braţ de alabastru; bărbaţii care le vizitează sînt aproape culcaţi alături de ele, şi nu mi s-au părut că ar sta cu braţele încrucişate, la fel cum sînt picioarele acestor doamne. O fustă extrem de uşoară, scurtă şi strînsă le maschează contururile fermecătoare, şi un văl ca un fel de buzunar desenează şi susţine de minune cele două graţioase mere din grădina Amorului. Capul le este acoperit cu o stea neagră sau de culoarea focului, scînteind de diamantele care împodobesc acest soi de turban sau de bonetă, care face cel mai frumos efect din lume. Perle de cea mai frumoasă culoare albă le împodobesc gîtul şi braţele, cînd ele nu sînt acoperite de plase de mătase, granisite cu ţechini sau cu jumătăţi de ducaţi, care sînt înşirate în ele, la fel ca pe toate celelalte cusături ale hainelor lor, unde am văzut mai mult de trei mii. Restul veştmîn-tului lor oriental este de stofă brodată sau ţesută cu aur şi argint şi tivită cu blănuri preţioase." Aceste boieroaice rivalizau cu principesa în zibeline ruseşti şi lincşi polonezi, în farduri şi machiaje de la Palais Royal din Paris, în postavuri de la Leipzig şi în bijuterii englezeşti. Multă vreme despărţite de bărbaţi la mese, ele îşi luaseră revanşa; îşi plimbau liber rochiile după moda Parisului, care contrastau cu micul fes cocoţat pe cocul de care atîrna un voal, şi nu pierdeau nici un bal şi nici o mascaradă, deşi, - se plînge şir Robert Porter86, - îşi aduceau cu ele uneori şi copai. „Aveau trăsuri cum ai avea o pereche de ghete", a scris Saint-Marc Girardin87, căci nici o persoană
88
de calitate nu-şi putea închipui să meargă pe jos. Din aceste comori de O mie şi una de nopţi, din averile în pămînturi de la sfîrşitul secolului al nouăsprezecelea, care, cînd România deveni mare exportatoare de grîu, egalară la un moment dat averile în bani, românii n-au păstrat nimic; cînd fură despuiaţi de pămînturi, se putu observa că nu posedau nici o bogăţie mobiliară: trăind de la o zi la alta, nu aveau nici lire sterline, nici covoare de Persia, nici faianţe de Rhodos, nici catifele de Scutari, ca grecii, nici perle sau pietre preţioase ca ruşii, nici cabinete artistice ca polonezii; jocul, cîntăreţele de cafe-con-cert şi Parisul le mîncaseră totul.

Către jumătatea secolului al nouăsprezecelea, boierii îşi părăsesc anteriul, acest apanaj al virilităţii, şi adoptă tunica cu brandeburguri, după moda rusească, sau chiar costumul englezesc. O gravură a lui Doussault, desenator francez, ne înfăţişează un bal la domnitorul Ghica în 1848. Oglinzi vene-ţiene, lustre de cristal; nici urmă de sofale, ci numai fotolii vieneze. Prinţul, impunător şi bărbos, poartă încă anteriu, dar

boieroaicele care îl înconjoară sînt deja rotund decoltate; în fundal, un valet cu turban ridică o tavă cu şerbeturi, ca negru lui Tiepolo88. Femeile părăsesc fermecătorii şalvari turceşti pentru modelele venite de la Paris. Nu se mai mă-nîncă cu degetele şi nu se mai trece, la masă, apa de pergamute. Francezul Bellanger89, căruia i-au fost de trebuinţă şaizeci de zile pentru a ajunge de la Paris la Bucureşti pe nişte drumuri înspăimîntătoare, este invitat la un dineu cu treizeci şi două de tacîmuri, luminat cu trei sute de lumînări de Leopoldstadt. îndărătul lui, un servitor alungă muştele. In 1834, Alexandru Ghica suprimă sărutul mînii la curte, căruia i se supuneau şi doamnele. Ca şi Rusia, Bucureştiul trece niţel cam brusc de la Evul mediu la Napoleon. , „ . ,
JT * t i l 4 i i J * l
' * * i t V

Francezii la Bucureşti s/;
Iată-ne ajunşi la această oră capitală pentru democraţii, în care torentul de idei lansat de Revoluţia franceză, croindu-şi drum în Europa Sfintei Alianţe, a stîrnit peste tot revendicări naţionale şi sociale. In Valahia, principii fanarioţi încercară să tragă după ei ţara în marea mişcare insurecţională pe care Eteria, subvenţionată de ruşi, o aţîţa peste tot pentru a smulge turcilor independenţa Greciei. Dar românii îi urau prea mult pe stăpînii lor străini pentu a accepta să le apere cauza. Fu aceasta reacţia naţională a lui Tudor Vladimirescu şi sfîrşitul regimului fanariot. Influenţa greacă trebuia să se şteargă în faţa influenţei franceze pe care ea însăşi o introdusese în ţară. Moda voia deja ca boierii şi principele să angajeze preceptori şi secretari francezi. Ruffac, beţivan înveterat, secretar al domnitorului, cînta Carmagnola iar declaraţia Drepturilor Omului era tradusă în greceşte.
încă de la sfirşitul secolului al optsprezecelea e o adevărată năvală de francezi: La Roche, Tissandier, Nagny, Durosay, Colson, Martinot, Clemarion, Ledoulx, cei doi Trecourt, Laurencon, Recordon, Mondovillier, Cadot de Lille. Ofiţerii noştri emigraţi rămaşi în armata rusă, Lan-geron, Bourgoing, Drouville, Choiseul, Sainte-Aldegonde, îi seduceau pe români cu manierele lor, cu gustul lor rafinat şi cu ideile lor liberale care exercitaseră deja o oarecare influenţă asupra mişcării ruse de la 1825. Sublima Poartă se resemnase în sfîrşit să dea al său exequatur* consulilor francezi, iar aceştia acordau întreaga lor simpatie puternicului elan naţional care pornea din adîncul straturilor populare.
* Decret prin care un stat acordă consulilor unei ţări străine dreptul de a funcţiona pe teritoriul său. * "

Dictatura profesorală a lui J.-A. Vaillant90, în fine, asigură în mai puţin de douăzeci de ani triumful Franţei. Fu ca un trăznet. Românii găseau în cărţile franţuzeşti cuvinte avînd o strînsă înrudire cu ale lor şi idei foarte apropiate de aspiraţiile lor. J.-A. Vaillant, căruia Pompiliu Eliade91 i-a înfăţişat cu atîta excelenţă viaţa, venit la Bucureşti ca preceptor, deschide un internat pentru fiii de boieri. El singur predă gramatica, istoria, geografia, aritmetica, retorica şi pictura, publică o gramatică şi un dicţionar franco-român. Renumele său e imens şi succesul său atît de

mare încît şcolile greceşti din oraş sînt silite să-şi închidă porţile. In curînd limba franceză devine obligatorie.
In acelaşi timp actorul Aristia92, care îl admirase pe Talma93 la Paris, se întoarce din călătoria sa atît de pasionat de arta dramatică încît întemeiază de îndată o şcoală de tragedie. Boierii fanarioţi se străduiseră deja să joace ca amatori Meropa sau Zaire** şi eteriile* îşi disimulau efortul politic sub reprezentări dramatice. Pe scurt, teatrul slujea ideile revoluţiei franceze aşa cum cinematograful slujeşte azi ideile revoluţiei ruse. Actorul francez Baptiste Fourreaux întemeiază în 1831 la Bucureşti Teatrul de Varietăţi şi joacă Fra Diavolo^ cu un succes strălucitor. La lumina luminărilor, el îşi împodobeşte piesele cu marşuri militare, cu lupte teribile şi cu o întreagă punere în scenă de propagandă. „Teatrul românesc, spune Eliade, a ieşit din teatrul francez aşa cum teatrul francez iese din comedia italiană." Publicul parizian, primindu-i pe actorii români, de Max, Ventura, Yonnel, Cocea şi Elvira Popescu, nu face decît să întoarcă politeţurile.
* Eteriile - societăţi secrete greceşti, angajate în lupta pentru elibi Greciei de stăpînirea otomană ••..,.•„ ......,, ,,,-j
•erarea
91
! T' Regimul fanariot îşi va da suflarea în mijlocul cîtorva ultime convulsii, lăsînd România să inaugureze o perioadă tulbure în care, trasă din două părţi de doi tutori urîţi în egală măsură, ruşii şi turcii, ea aruncă priviri duioase şi rugătoare către francezi. Atunci izbucniră primele simptome ale acelei pasiuni pe care România nu va înceta s-o nutrească pentru Franţa şi mai ales pentru Paris. Sînt începuturile acelui du-te-vino Bucureşti-Paris, Paris-Bucureşti, cărora numai căderea leului le-a pus capăt. Fiii principilor domnitori, Bibescu şi Ştirbei96, împreună cu numeroşi tineri boieri işi vor face studiile, iar tinerii liberali valahi îşi vor începe cariera revoluţionară, la Paris.
l
Bonjuriştii
Bucureştiul dădea această poreclă bizară acelor dandies români întorşi de la Paris, care, spre prînz, cînd se salutau pe Podul Mogoşoaiei mergînd să-şi ia micul dejun la cafenea, îşi spuneau cu afectare „bonjour" şi nu „bunăziua", amintindu-şi de Grand Seize şi de Boulevard du Crime97. Să nu surîdem: din aceste navete între Paris şi Bucureşti s-a născut independenţa românească. Decepţionaţi de ruşi, care, după ce deşteptaseră naţionalismul românesc şi ocrotiseră ideile înaintate, spre marele profit al panslavismului ce tocmai se năştea, se străduiră să înăbuşe la Bucureşti un liberalism care-i nelinişte a, tinerii valahi nu mai aşteptară ajutor decît de la Franţa. Ei făcură şaizeci de zile de drum pentru a-l întîlni pe Edgar Quinet, acest poet istoric al epopeilor democratice, şi pe Saint-Marc Girardin, acest erou al ziarului Debats.
., <V .v, .;.
92
După eşecul revoluţiei de la 1848, în diferite ţări şi mai cu seamă în Principate, Parisul se umplu de refugiaţi politici veniţi, ca şi astăzi, din toate colţurile lumii. Revoluţionarii transformă cafenelele şi saloanele noastre în cuiburi de agitaţie care ne vor pncinui, de altminteri, cele mai

mari necazuri cu Rusia şi cu Austria şi vor contribui la a ne îndepărta simpatiile lor în 1870. In aceste cenacluri se recrutează cei mai îndîrjiţi duşmani ai Imperiului şi prea ospitalierul Napoleon al III-lea va fi prima lor victimă. In jurul lui Bakunin98 şi al lui Mickiewicz", acest veşnic proscris, acest filolog melancolic, fraţii Brătianu100 şi Rosetti101, aduşi de Armând Levy102 îşi iau ceaiul în pahare, după obiceiul rusesc; aşezaţi pe cufere, printre filareţi şi filomaţi", ei maimuţăresc maniile anarhi-zante ale intelectualilor noştri, profită de internaţionalismul lor pentru a face naţionalism, le dezvăluie existenţa unui popor latin pe Dunăre şi-i iniţiază în „miracolul unei Frânte danubiene, tot atît de uimitoare pe cît este acela al unei Frânte canadiene pierdute în mijlocul opresorilor străini". Tînărul Brătianu, care a reuşit să fie primit de ministrul nostru al Afacerilor străine, M. Bastide, îi expune programul său de revendicări, dar Bastide îl întrerupe de îndată:
- Iertare, domnule... Cum se numeşte capitala ţării dumi-tale?
- Bucureşti, Excelenţă.
- Ah..., Buchara? Buchara, spui? Vorbeşte acum, rogu-te. Sînt şi soarelele muzicale la Doamna Edgar Quinet, unde Prud'hon, George Sand, Emile de Girardin103 apar, emoţionaţi şi mîndri că vin în contact cu atîtea naţionalităţi pletoase, unguri, ucrainieni şi chiar un chilian, unde o dată cu limonada
- In limba greacă philaretbos = iubitor de virtute; philomathes = iubitor de cunoaştere, studios.
93
erau trecute şi listele de subscripţie în favoarea revoluţionarilor. Frumoasa clientelă exotică a Parisului de la 1830, înălţimi, milorzi, margravi şi prinţi ruşi, se vede înlăturată de repetitorii polonezi, de pianiştii cehi, elevi ai lui Chopin104, şi de „sărmanul student moldo-valah" devenit leul zilei.
Pe unul din aceşti fii ai Dunării eseul intitulat Ies Etrangers a Paris (Străinii la Paris) ni-l înfăţişează bătînd trotuarul de pe Boulevard de Gând sau hoinărind agale prin Passage des Panoramas. „In 1830, zice această Fiziologie^ erau opt sau zece moldo-valahi la Paris; în 1840 sînt cel puţin cincizeci." „Frumoşi, inteligenţi, îndemînatici, leneşi, beţivi şi muieratici" scrie despre ei Bellanger. (In ce priveşte beţia, trebuie c-o deprinseseră la noi, căci nu e un viciu românesc). Cu o avere de două sau trei mii de ducaţi, tînărul balcanic, generos şi vanitos, debarcă la Hotel des Deux Mondes din Rue de la Paix, unde începe prin a duce o viaţă de filfizon: are un tilbury* de la Desouches, lojă la Bouffes şi oferă flecuşteţe şi caşmire curtezanelor. Şi-a schimbat blana de lup, căciula de astrahan şi cizmele noroioase pe o pălărie de mătase lucioasă, un costum strîns cu jiletcă de satin bătătoare la ochi şi pantofi de lac. Are o pariziancă pe zi. Boier mare sau mic, i se spune prinţ, „căci nobleţea le vine tuturor călătorind". Foarte iute dă de capătul ducaţilor şi chiar de acela al creditului şi trebuie să-şi micşoreze nivelul de trai: de la etajul întîi, va urca la al cincilea, fără efort,
, căci aparţine unui popor care se mută cu uşurinţă: „Turcii înşişi îi numesc nomazi". Lucrul de care locuitorul oraşului
• Boucarest va suferi cel mai mult, va fi că e slujit atît de prost.
La Boucarest n-are el un rob zigan pentru a-i umple ciubucul,

un al doilea pentru a i-l aprinde, un al treilea pentru a-l aduce,
un al patrulea pentru a-l privi, în picioare, pe stăpîn cum
* tilbury (engl.) - cabrioletă. . „,,..». ,.„,,...,,
94
fumează, un al cincilea pentru a merge să-i aducă o dulceaţă de coji de chitră excelentă după tutun, un al şaselea după un pahar cu apă etc. Fără a mai vorbi de valeţii trimişi după cumpărături şi de acei frumoşi arvaniţi în fustanelă care stau la spatele caleştilor... Dar moldo-valahul se obişnuieşte cu toate, chiar şi cu „preţul fix cu pîine la discreţie", numai să nu fie silit să muncească sau mai ales să părăsească Parisul. In ziua în care va trebui să aleagă între închisoarea pentru datornici de la Sainte-Pelagie şi reîntoarcerea pe Podul Mogoşoaiei, va spune suspinînd: „Lumea e o Sahară care nu are decît o oază, Parisul."
In acest răstimp, la Paris, revoluţionarii îşi plăteau cota parte cu cîte o bombă: poliţia lui Napoleon al III-lea se resemna să întreprindă cîteva măsuri şi percheziţiona în dreapta şi-n stingă: ea scotoci apartamentul sumbrului şi frumosului Bră-tianu, tînăr libertar român; nimeni nu putea să bănuiască că el avea să fie primul om de stat al României noi şi tatăl unui şirag de Preşedinţi ai Consiliului de Miniştri, dintre care pe cel mai mare noi l-am văzut la conferinţa de pace. Poliţiştii găsiră accesoriile clasice ale revoluţiilor: o imprimerie clandestină şi o valiză cu documente încredinţate de un anonim. Brătianu e arestat împreună cu alţi cîţiva, spre marea indignare a mediilor liberale, care protestează prin aceste amplificatoare sonore: Michelet105 şi Victor Hugo, în timp ce Ledru-Rollin106, membru al Comitetului revoluţionar european, înspăimîntă guvernul plimbînd drapelul roşu pe străzi cu strigăte de: „Moarte tiranului!". Armând Levy se agită, pune în mişcare francmasoneria; Brătianu îl ia pe Jules Favre107 ca avocat. La proces, este achitat, dar va fi urmărit din nou pentru infracţiune la legea asupra societăţiilor secrete: trei ani de închisoare. In iunie 1856, el îşi obţine graţierea şi se reîntoarce la Bucureşti.
95
Este momentul în care Victor Place este numit consul al Franţei la Iaşi şi pregăteşte Unirea Principatelor dunărene în mijlocul unor peripeţii fără număr şi sub ochiul neliniştit al Rusiei, care tortura Regulamentul Organic pînă la a-l face să spună exact contrariul a ceea ce era stipulat în el. Principatele ocoliră obstacolele prin cel mai simplu dintre expediente: aleseră un acelaşi principe, pe colonelul Cuza, ultimul dintre domnitorii români, în ciuda Convenţiei de la Paris care le impusese două guverne şi doi conducători. lată-i contopiţi într-o singură naţiune, care se întoarce de îndată spre Franţa: de la Paris sosesc în vrac Codul Napoleon şi teatrul lui Augier108, învăţămîntul gratuit, secularizarea averilor clerului şi romanele lui Dumas-tatăl109.

După căderea lui Cuza, detronat de o lovitură de stat, cînd va trebui să se găsească un prinţ străin ca să domnească asupra celor două Principate în sfîrşit reunite într-unul singur, Bră-tianu îi va cere sfatul lui Napoleon al III-lea, iar împăratul, mereu chibzuit, îi va propune să ofere coroana unui prinţ german, lui Carol de Hohenzollern,110 francez, ce e drept, prin bunica lui, Stephanie de Bade, dar atît de funciar germanic încît va

spune: „Printr-un decret al providenţei se face că un Hohenzollern domneşte la izvoarele Dunării şi un Hohenzollern la vărsarea ei". Lunga sa domnie ireproşabilă va crea România modernă, care creşte la umbra Triplei Alianţe. Pînă în 1877 turcii vor rămîneîncă, nominal, suzerani ai Principatelor; înfrîngerea lor, la Plevna, care încheie războiul ruso-româno-turc, apoi Congresul de la Berlin consacră independenţa României, recunoscută ca regat de toată Europa, în 1881.
De acum înainte, înşişi miniştrii noştri de Afaceri străine nu vor mai spune Buchara, ci Bucureşti. „n,., „
96
Bucureştiul sub Carol I
Noul prinţ coborî pe Dunăre şi îşi făcu intrarea în capitala sa în 1866; fu primit de primarul Dumitru Brătianu. După ce a străbătut, sub o aversă de ploaie neprevăzută în acest ţinut secetos, Şoseaua Kisseleff, într-o caleaşca trasă de şase cai albi, parcurse vechiul Pod al Mogoşoaiei (care, după Plevna, va deveni Calea Victoriei), cale triumfală, împodobită cu doamne, cu covoare la ferestre şi cu drapele albastru, galben şi roşu. Prinţul se opri în faţa vechii case a boierului Golescu, achiziţionată de stat şi care, după ce a fost şcoală militară, cazarmă şi spital, tocmai fusese amenajată ca reşedinţă princiară, fapt de care bucureştenii erau nu puţin mîndri. Carol I, scărpi-nîndu-şi nasul mare de vultur, întrebă, în mijlocul confuziei asistenţei: „Dar unde-i Palatul?" Ar fi putut să spună, cu aceeaşi candoare: „Dar unde mi-e capitala?"
Intr-adevăr, Bucureştiul nu mai era decât umbra unui mare oraş; fusese distrus pe trei sferturi de incendiul din 1847; marşurile şi contramarşurile armatelor ruseşti, inundaţiile, holera, incursiunile tîlharilor, foametea şi ciuma au făcut ce mai rămăsese de făcut. Dar, după ce a revenit liniştea, progrese aproape prea rapide au dus oraşul spre acea occiden-talizare totală care şterge una cîte una încîntătoarele privelişti desenate de Raffet111 şi Doussault. Palatul Regal, Fundaţia universitară, Ateneul, palatul Cotroceni, cluburile, muzeele, forturile, monumentele istorice restaurate, căile ferate, universităţile, aproape totul datează de pe vremea acestei frumoase domnii cînd, pentru prima oară, Bucureştiul a putut creşte fără flageluri naturale sau omeneşti.
Punîndu-şi pe cap coroana României, făcută din oţelul unui tun turcesc, Carol I alese ca soţie pe Elisabeta de Wied112.
97
Era o femeie înaltă cu faţa roşie înconjurată de o aureolă de păr scurt şi foarte negru, care deveni destul de repede complet cenuşiu; îmbrăcată în lungi rochii albe, cu părul în vînt acoperit cu un văl, druidesă cu ochelari de miop pe nas, se plimba pe sub stejari şi îi strîngea la inima pe care maternitatea o decepţionase pe toţi copiii supuşilor săi, în amintirea fiicei • sale moarte la şapte ani. Fără îndoială că, fiind poetă, cu tendinţa de a pune lirism peste tot, ea ar fi preferat Bucureştiul anului 1830, în stilul Orientalelor11^:
Qui trouble ainsi Ies flots preş du serail des femmes?
(Cine tulbură astfel valurile lîngă seraiul femeilor?) Ea trebui să se mulţumească cu recepţiile democratice de la l ianuarie, cu umbra tristă a brazilor nordici de la Sinaia şi cu un dormitor auster cu coroane deasupra patului în care regalul ei soţ nu-i făcea decît scurte vizite, cu ochiul pe

cronometru! pe care-l punea pe noptieră. Literatura şi muzica o consolau oarecum pe această regină copleşită de toate darurile inteligenţei; ea se înconjurase cu o curte de tinere admiratoare care o ascultau spunînd versuri cu vocea ei de aur: cast decameron, al cărui exemplu a fost urmat mai tîrzm în mai multe rînduri la Bucureşti, camarilă mai curînd germanică decît porovensală, în care se cultivau ca într-o seră caldă florile iubirii romantice germane. Decorul acesta contura o idilă care este istorie. Viitorul rege Ferdinand114 trebui să-şi sacrifice dragostea în serviciul raţiunii de stat şi să renunţe la căsătoria cu D-ra Elena Văcărescu115. Cu inima revoltată, însă dresată de disciplina prusacă, el plecă într-o lungă călătorie. La întoarcere, fu oaspetele kaiserului la Wilhelmshohe şi s-a văzut aşezat la masă lîngă fiica mai mare a ducelui de Edimbourg, verişoară a împăratului Wilhelm116, nepoata a ţarului şi nepoată de fiu al reginei Victoria117: era cea mai frumoasă şi cea

mai blondă dintre viitoarele regine din Europa. Aşa se face că România şi-a avut prinţesa, după cum Parisul şi poezia au avut-o pe a lor, în persoana Elenei Văcărescu.

Regele Carol I a murit în septembrie 1914. Era grav bolnav de multă vreme, însă fără îndoială că ceea ce l-a ucis a fost refuzul României, în urma Consiliului de coroană din 3 august 1914, de a intra în război alături de Puterile Centrale. Pentru el, victoria germană era sigură iar victoria rusească puţin de dorit. Fu nevoie de decesul bătrînului rege, de doi ani de lupte politice între intervenţionişti şi neutralişti şi de optsprezece luni de îndelungată pregătire diplomatică condusă cu mînă de maestru de Ion Brătianu, pentru ca regatul, sub noul său suveran Ferdinand I, să declare război foştilor lui aliaţi. O făcu cu entuziasm, însă nu fără nelinişte, căci o tradiţie seculară îl învăţase să nu aibă încredere în Rusia.

Sankt-Petersburg şi Bucureşti

Raporturile ruso-române formează o tragi-comedie pe care am putea-o împărţi în trei acte cu prolog şi cu epilog. Iată cum s-ar desfăşura scenariul care rezumă cele mai izbitoare dintre cele nouă invazii ruseşti din 1711, 1739, 1769, 1792, 1806, 1829, 1848, 1853 şi 1916:

Prolog: Ţarul Petru cel Mare, care se intitulează „monarh al ruso-grecilor", soseşte la Iaşi, unde este primit cu cele mai vii demonstraţii de bucurie de către populaţia care, pentru prima oară, vedea un prinţ ortodox puternic luîndu-i apărarea împotriva necredincioşilor. La ospăţul de onoare oferit de ţar, boierii moldoveni fac cunoştinţă cu şampania, numită „vin franţuzesc"; înşelaţi de dulceaţa ei, se rostogolesc sub

masă. Ruşii profită imediat de această situaţie şi îi jefuiesc pe boierii români în timpul somnului.

In pauză, vom putea citi pe ecran această savuroasă proclamaţie a Marii Ecaterina: „Moldovenii sînt invitaţi să se grăbească să vină în ajutorul armatelor imperiale, pentru a deveni demni de nepreţuita binefacere care le cade din cer într-un chip atît de neaşteptat".

Actul întîi: La Erfurt. „Maiestatea-sa împăratul tuturor Rusiilor, nemaiavînd nici o nădejde de a obţine garanţii suficiente pentru persoanele şi bunurile locuitorilor din Moldova şi Valahia, uneşte aceste

două principate cu imperiul său". Această bunăvoinţă nu dă toate roadele, căci Poarta i se opune cu armele. Totuşi, Rusia îşi anexează o provincie românească vecină: Basarabia. „Armata rusă, spune Meriage118, a devorat în aşa măsură această ţară, încît la începutul lui 1819 ea nu mai oferea decît imaginea unui deşert, iar ruşn erau siliţi să-şi procure hrana şi proviziile din ţările de la nord de Nistru". Armata rusă e întreţinută pe cheltuiala principatelor. Miloradovici, Kutuzov, Şciceakov fac să curgă contribuţiile de război şi cer milioane de piaştri. Aceşti bani sînt aproape în întregime cheltuiţi pe chefuri. „Averile furate, spune Xenopol, erau risipite şi aruncate în vînt în ciocnit de pahare şi strigăte de veselie, chiar sub ochii poporului jecmănit". „Pe unde treceau armatele ruseşti, gemea pămîntul", spune cronicarul Zilot119. Binefăcătorii ruşi îşi plătesc cumpărăturile cu moneda falsă impusă de ei.
La căderea cortinei, vom vedea Divanul Valahiei silit să-i trimită generalului Kutuzov o scrisoare de mulţumire cuprinsă într-o bogată lădiţă, drept mărturie a recunoştinţei acestei provincii.
Actul al doilea: Războiul ruso-turc din 1877. Prinţul Carol I al României îi oferă Rusiei, împotriva Porţii, ajutorul care

este refuzat de Gorceakov120. Garda imperială îşi aşează tabăra pe Dunăre. Intre timp, armata rusă pusă în pericol la Plevna e obligată să cheme în ajutor mica armată română, care-i hotărăşte victoria. In chip de mulţumire, Rusia anexează cele trei judeţe din Basarabia care le fuseseră înapoiate românilor în 1856 şi, în ciuda protestelor lor, le impune schimbul cu Dobrogea, cerînd totodată, pentru mai mulţi ani, libera trecere a armatelor ruseşti pe teritoriul românesc.
Actul al treilea: Războiul din 1914. România, uitînd păţaniile precedente, vede cu bucurie sosind o armată rusă deloc dezorganizată, deloc înfometată şi fără arme, cum ne-a plăcut să spunem, ci dimpotrivă, minunat echipată, perfect aprovizionată, nelipsmdu-i nimic. Din nefericire, această armată rămîne cu arma la picior şi contemplă fără să se mişte, din decembrie 1916, invadarea teritoriului şi căderea Bucureştiului. Cum a scris fără ocol comisarul Polivanov, „nenorocirile româneşti nu dăunau cu nimic planurilor şi intereselor imperiului rus". Mitralierele trimise de aliaţi României sînt reţinute la Petrograd de Protopopov şi instalate pe acoperişurile caselor, începând cu 1917, bolşevismul izbucneşte în armata rusă şi românii trebuie să apere în acelaşi timp frontul împotriva germanilor şi spatele contra aliaţilor lor sovietizaţi. La prima veste de la Brest-Litovsk121, generalul Şcerbaciov semnează pacea, nu numai pentru armatele ruseşti din România, ci pentru întreg frontul românesc, iar generalul Kor-nilov se întoarce în Rusia, cu fanfara în frunte. Tezaurul românesc, alcătuit din aurul Băncii Naţionale, din comoara muzeelor, din argintărie, din bijuterii şi din valori ale unor persoane particulare, trimis la Moscova, este pus în siguranţă în pivniţele Kremlinului, unde e confiscat de bolşevici. România îşi aduce aminte atunci, cam tîrziu, de cuvîntul lui

Edgar Quinet: „Prietenia Rusiei a fost mai funestă pentru România decât ostilitatea tuturor celorlalte popoare la un loc". Epilog: Douăzeci de ani mai tîrziu. România reia, în cursul iernii 1935, relaţiile dilplomatice cu

U.R.S.S. Podul-frontieră peste Nistru, de la Tivnia, singura cale de comunicaţie între cele două ţări, este restabilit şi se scot din apă vagoanele şi tablierele ce rugineau acolo din 1918. Stalin declară că va restitui tezaurul românesc. Şi, într-adevăr, Dl. Ostrovski, primul ministru plenipotenţiar al Sovietelor, aduce cu mare pompă la Ministerul Afacerilor Externe din Bucureşti acest tezaur, care ocupă acum o valiză; scoate din ea etalonul de platină al metrului şi balanţa... Fotografii dau năvală, îşi încarcă bateriile: clişeele lor, apărute a doua zi în toată presa, fixează un tablou istoric: Dl. ministru rus, cu metrul lui în mînă, surîzându-i D-lui secretar general român, înarmat cu balanţa.
Să dorim, pentru binele României, ca Rusia să fi renunţat definitiv la speranţa de a vedea fluturând pe Sfînta Sofia vulturul cu două capete dintre care unul este un ciocan şi celălalt o seceră.

Reşedinţe regale

O mişcare de pendulă pare a-i fi balansat pe prinţii din ramura românească a familiei Hohenzollern de la reşedinţa lor din oraş, Palatul regal, la reşedinţa de la ţară, Cotroceni. Carol I a locuit toată viaţa în Palatul regal; urmaşul său, Ferdinand I, a ales Cotrocenii; Carol al Il-lea este din nou la Palat. Să adăugăm că, o dată cu extinderea Bucureştiului şi datorită eforturilor reginei Măria care locuieşte acolo, plăcuta casă de pe cîmpie
102
care era Cotrocenii primului suveran este acum o locuinţă cu adevărat regală, situată în oraş.

Palatul Cotroceni

Pe vîrful ascuţit al liniei de fugă a unei perspective îndepărtate, pe culmea unei ridicaturi, palatul se înalţă pe locul ocupat în secolul al XVII-lea de o sihăstrie închinată sfinţilor Serghei şi Bacchus (ciudată pereche hagiografică!). Ţinutul aparţinea domnitorului Serban Cantacuzino122. Acolo, în pădurile care urcă şi astăzi spre castel, prinţul scăpînd de tătari îşi găsise adăpost. Dar mănăstirea pe care el o construi aici nu scăpă, în ce-o priveşte, hoţiilor de mai tîrziu ale turcilor şi ruşilor; turcii zgîriară ochii de gips ai sfinţilor zugrăviţi în frescele din biserică iar ruşii luară tot, pînă şi cratiţele. Arhitectul francez Goterreau, însărcinat cu clădirea noii reşedinţe, a făcut şi mai rău, fiindcă a distrus întreg palatul vechi, inclusiv zidurile de cărămidă ale fortificaţiilor, şi n-a mai lăsat în picioare din această cetate pe jumătate regală, pe jumătate fermieră, decît mica ei biserică; Cantacuzino se odihneşte aici sub o lespede înflorită în care motivele vegetale se încolăcesc ca şarpele în jurul caduceului, printre morminte de copii regali adormiţi sub argintul amorţit al candelelor.
Alb ca un costum de ţăran, încins cu o broderie de irisi, Cotroceniul domină cu terasele sale fumurile şi ceţurile Bucu-reştiului. El şi-a păstrat din fericire vechiul caracter de conac întărit, coloanele de mănăstire prinse în zid dar încă vizibile, marele portic pe care-l apără cu bastonul său de magician, din abanos cu măciulie de argint, elveţianul cu. barbă lungă şi albă.
103
îmi place fastul scării de marmură cu covor albastru, pe care-l împodobesc, de sus pînă jos, toţi Hohenzollernii, foarte wagnerieni; îmi place severitatea hexagonală a bibliotecii răposatului rege Ferdinand, în

care revistele englezeşti alternează cu fotografii de la 1900. Recunosc celebrele tablouri ale lui El Greco123, care, după ce au părăsit nu ştiu cum galeria spaniolă a lui Ludovic-Filip în 1848, trecură în colecţia consulului prusac Bamberg şi de acolo în cea a regelui Carol. La fiecare colţ al coridorului, o livrea în albastru şi argint stă la pîndă şi mă împinge înapoi către bariera doamnelor de onoare şi a ofiţerilor reglementari care stau drepţi pe lespezile tari şi lucitoare ale marii săli cu pereţi albi, cu mese de refectoriu în marmură, în care o aşteptăm pe regină.

Regina Măria124

Ultima dată cînd o văzusem pe regină a fost în octombrie 1934, la cîteva zile după asasinarea regelui Alexandru125. Trecea prin Paris readucîndu-l de la Londra pe tînărul rege şi condu-cîndu-l la funeraliile tatălui său, la Belgrad. In anticamera întunecoasă de la hotelul Ritz, văzusem deodată ivindu-se din ascensor o mare umbră îndoliată, cu acel doliu pe care ştie să-l poarte cu atîta nobleţe şi cu o atît de dureroasă strălucire; zărisem o clipă smalţul translucid al ochilor săi albaştri şi verzi, şi singura frază pe care mi-a spus-o cu o blîndeţe mîhnită, urcînd în maşina care o ducea spre gară, a fost una dintre cele mai meritate şi mai umilitoare din cîte am auzit vreodată: "I am sorry for the French; they must feel so ashamed". „Sînt foarte mîhnită cînd mă gîndesc la francezi: trebuie să le fie atît de ruşine".

Astăzi, precedată de cei doi prepelicari negri şi de cîinele său chinez, regina Măria, pe care o însoţeşte regina Elisabeta a Greciei126 în mare doliu, apare în sala de audienţe, de o răceală în acelaşi timp mănăstirească şi de palat în care ferigile coboară de pe coloanele cu capiteluri bizantine, în care damascurile italiene capătă o cruditate barbarescă. Regăsesc acest cap mic şi mîndru care-l încînta pe Marcel Proust127, acest nas atît de bine arcuit, acest gît aşa de înalt şi care poartă fără să se încovoaie greutatea perlelor enorme; revăd aceşti ochi atît de albaştri, atît de englezi în sinceritatea lor optimistă, atît de verzi în stranietatea ascuţită a adîncimii lor slave. Cariatidă regală, în stare să poarte pe largii săi umeri cele mai mari imperii, fiică a unui neam de semizei, ea este totuşi şi foarte femeie, toată numai blîndeţe, nuanţe, elipse. Adolescentă, a crescut în bungalow-unle engleze ca în palate; regină, a trăit în palate ca într-o vilă de la ţară. A format o generaţie; toţi bărbaţii au fost îndrăgostiţi de ea şi mai sînt încă; toată societatea din Bucureşti s-a îmbrăcat, a trăit, a rîs şi a povestit ca suverana ei. Ea a deschis ferestrele, ferestrele duble, şi romîncele au respirat. S-a sustras etichetei de curte germană impusă de bătrînul rege şi a instaurat dictatura animalelor şi a florilor. A alungat tristul brad Hohenzollern şi l-a înlocuit cu sîngele-voinicului, înmiresmat, din Kent. Şi-a arătat rareori frumoşii dinţi pentru a muşca, întotdeauna pentru a rîde, şi toată lumea s-a distrat; căci nimeni nu ştie să rîdă ca regina Măria. Regina e atît de spontan veselă, încît în anumite ocazii anturajul se agaţă de trena sa, implorînd-o: "Don't be too funny". „Să încerce Majestatea Voastră să nu fie prea veselă".

In casa reginei, la Balcic128 'v •

Păstrez o minunată amintire despre cele cîteva zile petrecute acasă la regină, pe malul Mării Negre, la Balcic, acum cinci sau şase toamne. In acest sat românesc, pierdut în apropierea frontierei bulgare, în care se mai înalţă încă minarete, grădina englezească a reginei Măria coboară pînă la mare. Seminţele de la Sutton, sub acest cer fierbinte, au ţîşnit, din mai pînă în iunie, în rachete reglate să explodeze în fiecare anotimp. Ce spectacol e această feerie britanică de culori în mijlocul deşertului! M-am gîndit la Malta, la Gibraltar, unde tommies* reuşesc să facă să crească gazonul pe cimentul sărat de stropii valurilor... După Dobrogea, imensă cîmpie cocoşată ici-colo de vechi morminte scite, gurguie acoperite adesea de iarbă galbenă, o iarbă de început de lume, după aceste coline care sînt cele mai bătrîne de pe glob, după ce am străbătut hîrtoapele satelor în care tătăroaice în şalvari îşi ascund încă gura dintr-o pudoare islamică, în care copiii tunşi mişună ca nişte purceluşi, pămîntul se surpase dmtr-o dată şi micul sat Balcic mi s-a ivit în faţă într-o adîncitură a falezei. Soseam cu un automobil, căci nu erau atunci nici cale ferată, nici avioane. Sub un amurg liliachiu, în zgomotul răcoros al unei cascade tapetate cu paracherniţă, la picioarele unei scări cu baraje şi cu lespezile separate, camera mea se deschidea în stînca ce susţinea două vechi mori turceşti amenajate ca bun-galow-uri. Condusă de canale minuscule, apa cînta de la o terasă la alta, scăldînd florile. Văd încă înalta siluetă violetă a reginei Măria oprită la capătul unei alei...

Nici o regină din Europa nu are această ţinută, această simplă maiestate a gestului: în picioare, întinzîndu-şi mîna

* tommies (engl.) - poreclă dată soldaţilor englezi, soldaţi de rînd.

să fie sărutată; dînd un ordin unui aghiotant; despărţindu-se '• de tine, cu un surîs. Numeroase femei au încercat în zadar s-o ' imite. Regăseşti în ea o strălucire nordică ce i-a adus, din partea celor apropiaţi, porecla de Frosty morning*... Ea a fost Venus " şi fata Morgana; magnifică încă, cu rumenelile ei de aluat fraged * şi cu muşchii săi de oţel. Călare, regina Măria îi întrecea pe toţi -ofiţerii din regimentul său, al patrulea de Roşiori, îşi petrecea • noaptea la bal şi se regăsea dimineaţa în faţa unui coş cu fructe, singurul său dejun, odihnită, surîzătoare, gata s-o ia de la început... Această suverană are graţia unei europene şi vitalitatea • uanei americance. S-a văzut foarte bine acest lucru în timpul -călătoriei sale în Statele Unite. Povestirile despre această călătorie •'. sînt un izvor de mare veselie:

«...La Cleveland, într-o seară, în clipa cînd voiam să mă culc, ' văzui, închipui-ţi-vă, că saltelele mele erau tricolore; saltele în culorile României! Dimineaţa, mi s-a spus: „Luaţi-le..."»

«...La Seattle, mi s-a cerut să ianugurez un muzeu; am > obiectat cu lipsa de timp. „Nu va fi lung, mi se răspunse. " Majestatea Voastră o să-l viziteze în automobil!" De îndată, -maşina mea se afundă într-o mare sală, unde nu era încă nimic, ' şi o traversă dmtr-o mişcare».

'>

„...La Detroit, o firmă celebră mi-a făcut cadou un auto- :.' mobil blindat, împotriva atentatelor. Abia pătrunsesem în uzină, că izbucniră împuşcături: ca să-mi probeze calitatea * mărfii lor, iginerii americani

ciuruiau cu gloanţe maşina... * Trăgeau chiar asupra şoferului, în ciuda strigătelor mele. •
„~ Era executat, desigur, un gangster..."
„- Cîtuşi de puţin. Şi şoferul era blindat." •
Camera mea de la Balcic, sau mai degrabă vila mea, căci' fiecare invitat o are pe a sa, era garnisită mai mult cu flori şi •
Frosty morning (engl.) - Dimineaţă geroasă.

mai mobilată cu cărţi decît cu scaune ori cu măsuţe; erau orînduite acolo şi expuse toate cărţile recent apărute din Europa şi din Statele Uite, toate soiurile de flori. După ce am spus întîmplător că pregăteam o lucrare pentru Londra, găsii chiar în acea seară pe noptiera mea Viaţa, lui Eduard al Vll-lea de Sydney Lee...
Dis-de-dimineaţă, am văzut-o pe regină îngrijindu-şi cîr-ciumăresele care semănau cu nişte eşantioane de lînă multicolore. La colţurile teraselor erau aşezaţi dovleci uriaşi, ca nişte turbane de aur pe mormîntul sultanilor; un cer albastru-cobalt, un soare african, un vînt nebun îngheţau aceste grădini şiroinde. In timp ce principesa Ileana129 intra în apă iar eu înotam în apropierea ei, un vas de război purtînd pavilionul regal ne supraveghea scalda, cu echipajul în poziţie de drepţi, îmbrăcată în muselină albă, cu părul ei auriu ca o aureolă, Măria a României ne priveşte de departe; priveşte marea cu care, în dimineaţa aceasta, seamănă.
Iată însă că o bătrînă ţărancă turcoaică, încărcată cu dulceţuri, urcă pe terasă şi vine, fără mofturi, să se aşeze la masa micului dejun, lîngă regina căreia îi mîngîie mîna, repetînd: „Ghiuzel, ghiuzel". Se pare că asta vrea să spună „Frumoasă, frumoasă"; cum nimeni nu înţelege turceasca, conversaţia se petrece cu surîsuri. Ne mirăm mereu descoperind simplitatea suveranilor; publicul, care nu-i vede decît înconjuraţi de o pompă oficială, îşi închipuie că acelaşi lux îi urmează şi în viaţa particulară; de fapt, Franz Joseph130 dormea într-un mic pat din tablă de fier vopsită, iar Nicolae al II-lea131 la Ţarskoie, îşi aranja el însuşi, într-un colţ al anticamerei, bicicleta şi vechea umbrelă. In ce-o priveşte, regina Măria doarme pe un divan acoperit cu broderii preţioase. Spre deosebire de semenii ei încoronaţi, care ascund adesea sub timide purtări de burghezi

modeşti nişte suflete complicate, capricioase şi înţepenite de orgoliu, Măria a României îşi poartă simplitatea în inimă şi fastul pe veşminte. Regilor din epocile democratice le e ruşine sau frică să fie regi, fac pe fermierii, ca Maria-Antoanetta132, pe şoarecii de bibliotecă, pe numismaţii, pe lăcătuşii; în ce-o priveşte, Măria a României nu cunoaşte nici frica, nici falsa ruşine; e mîndră că este regină, o arată, o spune: "/, the Queen... 'r> E regină ca în basmele cu zîne, ca la teatru, ca în imaginaţia populară. Trăieşte, asemeni portretelor ei, cu crini în braţe, cu o coroană pe cap. Diademele sale sînt imense; are cel mai mare safir din lume, cele mai mari perle din cîte se cunosc, şi le poartă cu o uşurinţă asiatică, pe care o moşteneşte de la strămoşii ei, ţarii. Tot de la ei îi vine pasiunea pentru ceea ce este bizantin. In ziua încoronării, era îmbrăcată ca Teodora, împărăteasa Orientului. Nu ea este cea care şi-ar ascunde cu

discreţie marile cingători sub dantele de Malines, ca regina Elisabeta a Belgiei. In ochii săi, o regină nu e un mecanism administrativ; este Semiramida, Elisabeta a Angliei, Ecaterina a Il-a. Spune vitejeşte „poporul meu" şi, înainte de a zîmbi, ar trebui să-ţi aminteşti că pentru „poporul său" ea a înfruntat zilnic, timp de un an, pericole de moarte.
Reginele vii, clarvăzătoare, active, vioaie, sînt iubite de popor; cu instinctul său sigur, el le simte mai aproape de sine decît celelalte, corecte; şi într-adevăr, Măria a României, cu cea mai bună genealogie a unui animal de rasă din Europa, are o vigoare a sentimentelor cu totul populară, o înţelegere cu totul democratică a marilor suferinţe şi a măruntelor griji ale fiecăruia. Ea se aseamănă într-adevăr cu poporul prin libertatea limbajului său, prin generozitate, prin acea în-

* „Eu, Regina..." (engl.).

credere aproape copilărească, ce-i atrage la ea pe falşii profeţi, pe iluminaţii şireţi şi pe acei şarlatani dătători de sfaturi, paraziţi de toate soiurile. De la popor are şi puterea sănătoasă a iubirii materne. Prinţesă străină, ea s-ar fi putut simţi dezrădăcinată în acest Orient apropiat atît de puţin cunoscut atunci încît prietenii săi din copilărie se aşteptau s-o vadă purtînd vălul ca o turcoaică. Dar, profund adevărată ea însăşi, a fost dreaptă cu ceea ce era mai autentic în ţară: ţăranul, animalele, plantele; a susţinut şi încurajat, cu un respect cu totul ruskinian133, ţesutul manual, lucrul la domiciliu, artele rustice.
Reginei Măria nu-i place să fie evocat rolul ei din timpul războiului, la ambulanţele Regina Măria. „Nu vreau să fiu surghiunită la muzeul militar...", spune ea. Despre acele vremuri cumplite, femeia aceasta, ce pare întruchiparea bucuriei, a scris admirabile pagini îndurerate.
„Femeile, eu le-am văzut, ridicate ca nişte spectre în faţa colibelor lor în praf, privind cu ochi înnebuniţi drumul pe care cei aşteptaţi nu se vor mai întoarce niciodată. Le-am văzut uitîndu-se încremenite la cadavrul copiilor lor morţi de foame. Ochii le erau uscaţi, o tristeţe prea mare le arsese lacrimile".
Una dintre doamnele de onoare, Simona Lahovary, mi-a povestit oroarea celor doi ani 1916-1917. „Eram înzestrate cu mănuşi şi cu cisme de cauciuc pe care uneori, în graba mare, uitam să le încălţăm; într-o zi, intrînd la spital, văd podeaua clătinîndu-se sub picioarele noastre: e un cutremur de pământ; pur şi simplu păşeam pe un covor mişcător de păduchi, păduchii tifosului exantematic...
In fiecare dimineaţă mergeam, regina şi cu mine, la gară, să-i aducem pe răniţi; într-o zi deschiserăm portiera unui vagon; înăuntru, nu s-a mişcat nimeni: în timpul călătoriei, cei doisprezece soldaţi care-l ocupau muriseră".

- Medicii dumneavoastră au fost minunaţi, spuse regina, evocînd acele vremuri de-acum îndepărtate. Şi, de asemenea, generalul dumneavoastră, Berthelot134. Am plîns cînd şi-a luat rămas bun de la mine... şi trebuie să spun că n-am fost strînsă niciodată la un piept atît de mare...

Palatul regal

Palatul regal n-a suferit mai puţine transformări decît palatul Cotroceni: doar aripa veche şi corpul de gardă sînt de pe vremea Goleştilor şi l-au

văzut pe primul Hohenzollern debarcînd la Bucureşti; ele au primit-o pe tînăra lui soţie, adusă din Renania; l-au găzduit pe marele duce Nicolae, comandantul şef al armatelor ruseşti, în ajunul bătăliei de la Plevna. Palatul regal crescu împreună cu Bucureştiul, timp de şaizeci de ani; a fost terminat la sosirea mea, în decembrie trecut, iar la l ianuarie 1935 a fost bmecuvîntat, conform obiceiului, de autorităţile ecleziastice. Am asistat la această ceremonie. Ce cadou mai frumos i se poate face unui rege135 de Anul Nou, decît un palat nou-nouţ, cu trepte lucitoare, cu plafoane luminoase! înseamnă să i se ofere în acelaşi timp o cutie de culori, un teatru, o familie de păpuşi şi un joc de construcţii. Dalele negre şi albe desenau o tablă de şah cu o suprafaţă calmă şi adîncă, în care se reflectau coloanele de stuc galben. Galerii de arme, arcade, rotonde tăiate de portice, toată şcoala arhitecturii clasice se combina cu eclerajele sub cornişe - această arhitecură de astăzi. La fiecare treaptă de marmură albă, escorta regală adăuga cîţiva soldaţi de plumb celorlalte jucării. In marele salon, guvernul şi curtea erau prezente; fiind

t»v>,,M.....ypc
• V * f • « \; l Tff'--~'-'i-»'-•'
^ *
Nitanal *

singurul străin, invitat prin favoare regală, mă ascunsei în spatele unui lambrm. Sub un baldachin, două fotolii în acelaşi timp italiene şi bizantine. Regele intră, în uniformă de cavalerie, însoţit de mama sa. Regina Măria, cu capul mic strîns într-un turban de argint, cu trupul cu mlădieri încorsetate în catifea violetă, purtînd în formă de eşarfă marele cordon Steaua României, era cu capul sus. Regele, de asemenea. Şi miniştrii, de asemenea. Aghiotanţii, cu foarte multe ghinde de aur, eghileţi de aur şi trese de aur, de asemenea. Prefectul de poliţie, în ciuda gulerului tare care-l strîngea, de asemenea. Eu, de asemenea. Mă gîndeam la Amatorii de plafoane, de Daumier136. Uimit şi aprobator, fiecare admira, cîntărind cheltuiala... Zgomotul sec al cismelor şi al tecilor se repercuta pe sub bolţi; clinchetul pintenilor ciocniţi pentru salut răsuna, prelungit de ecourile unor săli fără mobile şi al pavimentelor marmoreene. Mitropolitul, cu văl negru peste veştmintele lui aurite, urmat de episcopi, îl salută pe rege şi îşi înclină venerabila barbă albă, prezentînd pîinea şi sarea. Apoi ne stropi pe toţi cu binecuvîntarea sa: picăturile de apă erau ca perlele pe uniforme şi pe toaletele doamnelor de onoare.

Tot atît de svelt, la fel de corect îmbrăcat, simplu deşi pofesional afabil, cu minunatul său păr blond şi ondulat dat pe spate cu un romantism care se opunea uscăciunii uniformei, regele îmi apăru mai marcat decît atunci cînd l-am văzut la Sinaia, în 1930. Reîntors în ţară după multe vicisitudini, mă primise atunci în căsuţa pierdută în mijlocul brazilor, în care se juca pe cînd era copil. Fusesem surprins de tinereţea lui, de ardoarea lui fermecătoare, de nevoia lui de a învăţa şi de a înţelege repede; mă asculta, ehberîndu-şi din cînd în cînd fruntea de masa de aur întunecat care-o acoperea.

- Pe ţăranii dumneavoastră francezi, eu îi cunosc un pic. Nu sînt nişte mici burghezi, ca muncitorii dumneavoastră, sînt nişte
114
mecanisme ale mani maşini franceze, maşina de făcut economii: în Normandia, la recoltarea merelor pentru cidru, l-am văzut pe bătrînul meu vecin urcînd în meri cu riscul de a-şi rupe gîtul, pentru a economisi o prăjină. A sfîrşit prin a-şi rupe un picior, iar ca să-şi plătească medicul a trebuit să-şi vîndă pămîntul.
Regele se aruncă din nou în fotoliul său de piele roşie şi priveşte prin cadrul rustic al ferestrei sale duble, coborîrea oblică a brazilor.
- La Paris, aveam timp să citesc tot! Aici, e imposibil. (Conversaţia îi dă imediat o dezminţire. Regele este, evident, la curent cu întreaga mişcare intelectuală din Occident). Grija mea actuală este să echilibrez bugetul.
Au trecut ani. Regele Carol lucrează cu tot atîta îndîrjire, poate cu mai puţină speranţă în viitor; dar cu o vedere tot aşa de limpede ca atunci cînd, coborînd din cer în avionul bietului Lalouette, domina cu o aruncătură de ochi marea lui Românie. A rămas ferm şi dur în atingerea ţelului său; atît de dur încît a uzat partidele, le-a sfărîmat şi le-a măcinat. In acest climat bizantin de lupte politice şi de intrigi de palat, el se mişcă cu mai multă uşurinţă decît primii doi Hohenzollerni, graţie sîngelui său slav; asemănarea lui cu ţarul Alexandru al II-lea137, străbunicul său, începe deja să-i frapeze pe ruşi. Protector şi prieten al tineretului, şef al cercetăşiei pentru care a făcut mai mult decît orice alt suveran din Europa, regele ar fi vrut să lucreze împreună cu tineretul politic, cu neo-liberalii lui Gheor-ghe Brătianu138 sau cu membrii Gărzii de Fier; dar aceştia sînt nişte violenţi, iar regele este astfel şi el... Astăzi, e singurul stăpîn într-o ţară pe care nimeni n-o cunoaşte mai bine decît el, domneşte peste un popor în acelaşi timp sceptic şi pătimaş, care îngenunchea înaintea lui la sosirea sa în Bucureşti şi apoi îi trecea prin ciur toate faptele.
115
ALBUM PITORESC
'.K
f
Din iarna pînâ-n vară >
Două, nu patru anotimpuri.
O toamnă tîrzie în care boncăluiesc marii cerbi. După concursurile hipice din Moldova şi cele dintîi focuri în casele săteşti pierdute în fundul Bucovinei, vine iarna. Nu mai sînt flori decît în lîna covoarelor şi pe lăzile zugrăvite. Cerul va bate în galben înainte de a deveni iarăşi albastru. Bucureş-teanul, care mănîncă prea multă carne şi care nu se mai poate duce la Vittel, suferă din toate mădularele. Zăpada coboară pînă la jumătate dm înălţimea Carpaţilor, raţele triunghiulare aleargă spre Deltă, iar lupii ies din păduri. Deasupra unei cîmpii fără obstacole, vîntul de iarnă soseşte din acea Rusie din care Romînia nu aşteaptă niciodată decît veşti rele: e crivăţul, iar oamenii din popor spun că are dinţi.
Termometrul sare cu treizeci de grade dintr-o dată. Frigul lustruieşte caldarîmul ca şi cum l-ar da cu ceară, iar pe trotuare tălpile fac un zgomot ca de copite. Cei bogaţi îşi scot la plimbare blănurile, oamenii de rînd ies în paltoane scurte cu buzunare verticale, la înălţimea stomacului,

iar ţiganii se îmbracă în ziare. Toţi îşi îndeasă căciula de oaie ori de astrahan basarabean peste urechile vinete. La răscruci, bărbaţii de stat
119
români, sculptaţi de francezi membri ai Institutului, răcesc în redingota lor de bronz. Cad dîrdîie sub un sac vechi cu cartofi şi scot aburi pe nări. Ies aburi şi din gurile oamenilor, şi fumuri din case. Peste tot e urîtul miros modern al păcurii sau plăcuta mireasmă veche, de lemn ars. In anticamere, ca la porţile moscheielor, se îngrămădesc cişmele de cauciuc şi snow-boots-urile*.
Zăpada.
Din galben, cerul s-a făcut negru. Dimineaţa, toate zgomotele oraşului au dispărut şi-ţi vine să crezi că te afli pe-un fund de apă. Un clinchet nou: zurgălăii săniilor. In curte, loviturile amorţite ale servitoarei care taie buştenii în bucăţi mici, cu o securice. Iată albul absolut care vătuieşte toate suprafeţele, luminează chipurile ca o rampă şi nu mai cruţă nici un rid. Nimeni nu se atinge de zăpadă, decît pe bulevarde; aici zăpada e un element prietenos şi nobil: nu e ca noroiul pentru parizienii care îl înlătură cu lopata. Doar tramvaiele o împing cu etrava lor ridicolă de lemn. Trăsurile îşi rup în ea osiile. Copacii, reduşi la cîteva linii firave, alcătuiesc un traseu ca o dîră de vierme. In parcuri, fotografii ambulanţi suflă în degete şi îşi developează clişeele lor la minut deasupra unei plite cu cărbuni de lemn. Automobilele construite pentru clime temperate au guturaiuri ciudate. Copiii îşi scot săniile şi îşi prelungesc derdeluşurile pînă la cimitir: ajung printre morminte. Ţigăncuşele vînd flori, sînt însă flori de hîrtie, trandafirii roşii şi margaretele în alb şi aur de l ianuarie; aruncă spre tine şi cu grîu şi-ţi doresc cîntînd să „trăieşti tare ca un fir de păr", să „îmbătrîneşti zbîrcit ca un măr". Ştrengari mascaţi tîrăsc pe un cărucior un pom de Crăciun, scutură nişte clopoţei şi vin să ceară la uşă, cu zăpada
' snow-hoots (engl.) - şoşoni.
120
pînă la genunchi. Trenurile ajung în oraş la întîmplare. Gerul a făcut să explodeze cazanele, a rupt lanţurile atelajelor; şinele, în care manganul era în proporţie insuficientă, s-au rupt şi călătorii n-au mai avut, în plin cîmp, alt mijloc decît să se înghesuie împreună într-un singur vagon, ca să nu moară de frig.
După trei zile, furtuna s-a liniştit şi, sub soarele revenit, oraşul va fi mai vesel decît în oricare alt anotimp. Nu, nici o spumă de plajă, nici o floare de prun nu va aduce bucuria asta orbitoare, această dilatare a plămînilor, aceste lacrimi de fericire pe care le dă zăpada. Alături de marile artere, pe străzile cu mici case particulare, trecătorul singuratic îşi aude paşii şi se întoarce, neliniştit. In amurgul prelungit de atîta albeaţă, niciodată Bucureştiul nu ne va impresiona mai mult prin aerul său bătrînicios, versaillez, rău pavat, nu va avea niciodată mai mult acele înfăţişări de provincie dintr-un prim capitol de Gogol1. Iar noaptea, cînd automobilul îşi aprinde farurile, surprinzînd în trecere silueta disperată a unei femei sărace înfăşurate cu un şal şi urmate de un cîine cu spinarea joasă, niciodată plăcerea de a te afla departe şi dorinţa de a trăi o viaţă misterioasă nu sînt atît de vii. O dorinţă de nestă-pînit te curprinde, să te duci să valsezi pe ligheanul argintat al lacului Cişmigiu unde gheaţa albă

a fost prinsă dmtr-o bucată, în toată grosimea, şi unde zăpada agăţată în furcile arborilor cade la cea mai neînsemnată bătaie de vînt în gulerul patinatorilor. Frig sănătos, care trezeşte nevoi de singurătate în preajma sobelor, sobe prea încălzite a căror faianţă miroase a unt rînced, frig ce ascute o dorinţă de mese bogate în mîncăruri grase, în peşti uleioşi, de dulceţuri care învelesc în zahăr binefacerile verii, de alcooluri încălzite cu vătraiul roşu şi aromate cu cuişoare. Iar dacă se mai amestecă şi luna...
121
Nu poţi traduce cuvintele, căci ele nu trezesc aceleaşi imagini. Printemps, primăvara noastră e cel mai timid anotimp al anului, începe cu zăpada şi sfîrşeşte în apă; încet cum e şi tinereţea noastră, are nevoie de patru luni ca să se împlinească. Friihling este vesela trezire cîntăreaţă a Europei germanice. Primăvara romînească e o tresărire brutală din amorţirea iernatică; izbucneşte ca un obuz. La Bucureşti, ieşi de-acasă în prima zi frumoasă, pe cînd dau mugurii, iar cînd te întorci, seara, au şi apărut frunzele. Toate dobitoacele sînt borţoase; căţelele vagabonde se duc să fete în casele părăsite iar sturionii împovăraţi urcă iarăşi, cu greu, Dunărea. Băcanii micşorează cu o treime preţul icrelor. Ursul iese din bîrlogul lui împleti-cindu-se, iar sub florile prunilor cu ţuică cele dintîi cline ale munţilor tind către roz.
Dezgheţ.
Mahalaua Bucureştiului se întoarce la mlaştina primitivă. Insă adeseori o ultimă izbucnire de frig o întăreşte din nou, pe neaşteptate; atunci, sub stelele scînteietoare, poleiul e-aşa de mare încît sub tălpile lui de piele noctambulul nu se mai poate ţine pe picioare. In sfîrşit, fortificaţiile zăpezii se prăbuşesc definitiv şi un noroi celebrat de toţi vechii călători îneacă suburbiile şi pare chiar că dizolvă caldarîmul; împroşcat de autobuse, el mătură trotuarele şi pălmuieste casele pînă la acoperiş. La trecerea maşinilor, trecătorii fug ca sub o aversă de bombe îngheţate. Aripile nu mai apără automobilele devenite, la cea dintîi ivire a soarelui, o crustă de noroi uscat. Totul se topeşte, totul curge, iar canalele umflate plesnesc cu un miros călduţ şi puturos.
Primăvara nu e decît vestirea, scurtă ca un cîntec de cocoş, a verii, a griului secerat încă din iunie, a florilor din parcul Cişmigiu şi din parcul Carol, aceste flori româneşti de neîn-
122
vins, care se caţără peste tot şi rezistă la toate, la praful înăbuşitor ca şi la soarele incandescent. Ferestrele îşi deschid dubla încrucişare. Incepînd cu marele tîrg al Moşilor, cu parada militară de la 10 mai, Bucureştiul apare irezistibil. Plăcerea şi verdeaţa sînt frumuseţea lui diabolică. Nimeni nu mai doarme în aceste prealuminoase nopţi. Eşti beat de zgomot, de praf, de parfumun. Abia ţi-ai revenit din tulburarea liliecilor, că mirosul salcîmului - acest copac românesc prin excelenţă -îţi izbeşte nările. Lalele, stînjenei, bujori şi trandafiri se perindă în micile pieţe ca nişte dinastii. Gentlemenii congestionaţi, veniţi să petreacă patruzeci şi opt de ore în România pentru vreun consiliu de admnistraţie, telegrafiază la Londra că nu se mai întorc şi întîrzie la barul de la Athenee-Palace. Găinile ciugulesc sub roţile trăsurilor iar tramvaiele ridică zboruri de porumbei. Funcţionarii solicită un avans în contul lunii următoare, studenţii îşi duc la evreu pardesiurile căptuşite cu blană, copiii se

prăpădesc după water-chutes* şi sirop de migdale rece, fetele împrumută bani de la guvernantă, avocaţii se încovoaie sub dosare, căci divorţurile se accelerează, ating o viteză ameţitoare. Nu ştii dacă te clatini sub ameţeala sîngelui înnoit ori dacă trotuarul e cel ce se ridică sub presiunea rădăcinilor întărite de seve. Blîndeţe a serilor, cu cinematografele în aer liber. Din zece în zece metri se deschide un cabaret şi perechile se aşează la masă sub tonete ca în nişte separeuri. De la marile restaurante de modă vie-neză de pe Şoseaua Kisselef, cu tarafuri de ţigani cu ţambale, pînă la cele mai modeste cîrciumi cu farfuriile lor de lemn, cu faţa de masă de hîrtie, cu cele două viori ale lor, totul a devenit feerie. Se mănîncă seminţe de floarea soarelui în timp ce se bea vin cu sifon.
* Water-chutes (engl.) - cascade, căderi de apă. ! 'i>b- •••*»

•L•'.'• î? *&&&
v^-l , "ţ"
-.?'!•
La orele cele mai calde, casele îşi derulează jaluzelele de lemn şi mor strivite de somn. Dar după greoaia siestă, oamenii se urmăresc unii pe alţii pe strada mare a acestui oraş, pe Calea Victoriei. Ciorchini de oameni singuri, ale căror neveste au plecat la Sinaia şi pe care parfumul iasomiei îi înnebuneşte, urmăresc femeile cu sîni drepţi, pe jumătate goale în rochiile lor imprimate. Adolescentele de la Lido sau de la Ştrand sînt judecate şi evaluate sub o lumină necruţătoare, adevărat ma~ gneziu solar. Automobilele se duc şi vin sau, cum ar zice italienii, „fac corso"-ul pînă la cîmpul de aviaţie şi pînă la pădurea din vecinătate, pînă la apele grele ale lacului Băneasa în care coboară cele dintîi lumini. Mirosul fripturilor în plin vînt excită stomacul obosit, stimulează ficatul aţipit. Pe o singură frigăruie se învîrt zece pui, auriţi de unt şi de praf. In gheţăriile înalte ca nişte dulapuri, îţi alegi carnea, peştele, de la crapul roz-auriu pînă la cegile enorme ce sîngerează în argint şi aur prin carnea lor de marmură, în timp ce cade umbra prielnică. Ţiganii verzui, cu ochii speriaţi, îţi „cîntă la ureche" din vioară, cum spune expresia românească. Lumea se luptă pentru ei, fiecare îşi cere melodia favorită, şi certurile încep; certuri fără gravitate, căci românul e paşnic; oamenii rîd, fac cunoştinţă, clasele se amestecă; aleargă la telefon ca să-i trezească pe prietenii adormiţi şi să le poruncească să prepare cafeaua cu lapte pentru douăzeci de persoane.
Vara e anotimpul chefului, înec nemişcat în muzică, lenevie şi oră tîrzie, chef, fermecător cuvînt turcesc pe care fumătorii de opiu încearcă să-l aclimatizeze la noi. Dar la Bucureşti îţi „ai" cheful prin mijloacele cele mai cinstite; singurul drog e vara, e noaptea albă, e floarea dulce a teiului, e sufletul dionisiac al Tracici vecine. Cheful este voluptatea de a te simţi înconjurat de oameni foarte fireşti, foarte sănătoşi, foarte

simplu şi aspru înzestraţi cu sex, care se împerechează naiv dar fără sălbăticie şi gînguresc ca porumbeii, este bucuria de a trăi într-un anotimp în care natura îşi pune toate capcanele, în care sînt zămisliţi cei mai mulţi copii de către neamul cel mai prolific din Europa.
Apoi te întorci în căsuţa ta, străbaţi grădiniţa care a fost aşa de urîtă sub cerul iernii, dar pe care o înfrumuseţează acum parfumul florilor şi umbra

copacilor; plopul ei în chip de santinelă îţi urează bun-venit. Suni. Nici un răspuns; servitoarea, care îşi face în sfîrşit apariţia, se întoarce parcă de la sabat, iar şoferul a adormit pe volanul lui. Iţi dai seama atunci că eşti în smocking şi că se apropie amiaza.
Iată cum arată Bucureştiul pe timp de vară, în care însuşi marele Pan, deghizat în ţigan, cîntă din nai...
Mahalaua*
Vara se anunţă printr-o mare bătaie de gong: tîrgul Moşilor sau al Bunicilor, a cărui origine urcă pînă la Matei Basarab; ultim ecou al mesei pe care Anticii o serveau manilor, sărbătoarea Moşilor îşi propunea să-i hrănească pe cîţiva nevoiaşi, dedicînd acest gest memoriei strămoşilor; ea va degenera repede în bîlci. Cu puţini ani în urmă, era încă o vastă chermeză, un mare tîrg de ţară, un talcioc sătesc ale cărui mirosuri şi zgomote urcau printr-un nor de praf; carele cu boi se izbeau de frumoasele căleşti pline, ziua, de copii etajaţi pe capote şi, seara, de tinere familii îngrămădite în cete. Echipajele celor bogaţi şi atelajele ţăranilor făceau să se ridice mari vîrtejuri
In româneşte, în textul original.

albe. Nu ţi-ar fi fost mai uşor să-ţi părăseşti trăsura decît să fi coborît de pe vapor în plină mare; caii înaintau la pas printre rîndurile de copertine ale căror mărfuri, îngrămădite pe spatele, pe umerii, pe braţele vînzătonlor, veneau să se ofere clienţilor într-o cacofonie de strigăte. Parfumul dulce al munţilor de turtă dulce vîndută de lipoveni, pescarii bărboşi de pe Dunăre, mirosul de grăsime arsă al cîrnaţilor, frecarea uşoară a oalelor de lut înşirate în cruce în jurul busturilor, izbirea cleştilor de sobă de grătarele menite să-i atragă pe mîncăcioşi, muzicile căluşeilor, vorbirea pe nas rugătoare a ţiganilor care mătură pămîntul cu macii lor de hîrtie, zbieratul răguşit al ursarilor şi mormăiturile elevului lor, mugetul boilor obosiţi, binecuvîntările chelălăite ale vrăjitoarelor cărora li s-a dat o para şi gemetele tărăgănate ale celor cărora ea le-a fost refuzată, alcătuiau un spectacol de un firesc şi de o mişcare proaspăt spontane, asemenea unui desen fără corecturi şi unei inspiraţii fără de gînd ascuns. Astăzi, nu mai este decît un Luna-Park cu alei nisipoase şi cu o mare poartă de simili-piatră; toate astea ies din pămînt la început de mai, în acest tîrg de boi din Obor, unde odinioară publicul alerga să asiste la execuţiile capitale, în chiar inima mahalalei Colentina. Dacă am vrea să traducem mahala prin banlieue (suburbie) sau zone, am da naştere unei idei false; Bucureştiul nu e, ca Londra, Viena sau Parisul, un mare oraş înconjurat de o brăţară de orăşele care sînt suburbiile sale; s-ar părea că e vorba mai degrabă de un fenomen fizic descrescînd, de o culoare care se degradează pînă la alb, de o undă care slăbeşte şi se pierde. Casele, foarte înghesuite şi foarte înalte în centru, se duc spre periferie spaţiindu-se şi devenind treptat mai scunde pînă ce se topesc în cocioabe şi sfîrşesc în pămînt, în bordeiele de chirpici cu ţigani. Oraşul european dispare şi începe Asia.

Drumul devine uliţă, praful aureşte casele; fără trecere, zarea se deschide spre infinit, spre Iran, către Gobi, către Tibet. Iarna, pe gerurile mari, pe furtuni de zăpadă uscată şi oblică, la marginea gheţuşurilor, în îngheţul

depresiunilor, în serile de vară cînd cîmpia de desfăşoară într-o pîclă roz, spectacolul e fără cusur. De cîte ori m-am oprit în mijlocul acestor largi drumuri, întrebîndu-mă: „De ce e frumos? Cum să redai poezia asta mîhnită?" Numai pictorii m-ar înţelege... Nu e împestriţarea de la Estaque sau Pausilippe: doar nuanţe slabe, griuri sidefii, bejuri, culori roşietice ca de unt prăjit, cenuşiuri vinoase, cîteva note brune, roşcate ca de vechi giulgiuri mortuare de clasa a şasea; un sol de culoarea baligii de cal; o iarbă ce pare să fi fost deja mestecată; doar umflături, granulaţii, neregularităţi. Căruţe, admirabile căruţe cu patru roţi făcute din scînduri în formă de V, înaintează cu pasul încet al năvălirilor; forma lor nu s-a schimbat de pe vremea marelui Han al tătarilor. Pe cerul curat, deschis, un căruţaş mînios, cu barbă albastră, cu nas strîmb, purtîndu-şi deasupra căciula pătrată de miel alb, sau conică de astrahan negru, îşi mînă în picioare cei trei cai în troică. Atelajele înaintează laolaltă în toate sensurile, în timp ce automobilele claxonînd se strecoară printre ele. Dreapta şi stînga le sînt necunoscute... La toate intersecţiile, popasuri unde oamenii se opresc să le dea de mîncare bătrînilor cai care-şi arată dinţii lungi, galbeni ca o claviatură de spinetă: ei alcătuiesc grupuri nomade şi magnifice, ce se desprind întunecate pe o lumină neînduplecată, aşezaţi pe troiene de zăpadă ori pe maldăre de fin, lîngă butoaie uriaşe pe care hanul cu stîlpi, prea mic ca să le cuprindă, le-a lăsat la poartă; cîrciumarul şi-a acoperit butiile cu velinţe muiate, ca să împiedice soarele să fermenteze vinul. Cocioabe păzite de un curcan singuratic şi de un corb bătrîn de prin vecini, cocoţat filosoficeşte pe frînghia de bătut covoarele.

Dughenile mahalalei nu au secrete: tot ce au de vînzare se vede de afară sub ieşiturile acoperişului de lemn, atîrnat de bucăţi de sfoară ori de sîrmă: căldări de aramă roz, geamantane de stuf, salamuri, cămăşi, ardei sau ardei iuţi uscaţi, cojoace de piele de oaie neagră sau de piele albă, şelarii, funii, cîlţi, cînepă neprelucrată... împletituri grosolane din trestie de la Dunăre adăpostesc de vînt o bancă rustică ce mai păstrează încă forma copacului din care a fost cioplită. Ca odinioară la noi, nu există în satul românesc decît un singur meşteşugar: potcovarul. Totul e fabricat la domiciliu de către ţăran: el îşi ţese pînza grosolană, îşi rotunjeşte oalele de lut, îşi croieşte îmbrăcămintea, le împodobeşte cu broderii ale căror motive le inventează lucrînd, ori blănuri ale animalelor pe care le-a ucis, lup sau vulpe. Toate materialele de care se serveşte sînt şi ele simple: lemn, corn, stuf, nuiele de salcie; mărfurile industriale de proastă calitate abia ajung pînă în mahalale.
Cîini-hiene caută un hoit din poartă-n poartă; caii cu hamuri de frînghie, cai chiori de cele mai multe ori - căci ţăranul român se poartă foarte rău cu animalele - cu o mare şuviţă pe frunte, niciodată pansaţi, niciodată spălaţi, murdari ca nişte popi, au căpătat culoarea vechilor sutane. Casele (dar pot fi oare numite case aceste colibe de chirpici, zidite prost cu mîna, sau, cum se spune acolo, „lipite"?) se împodobesc, pe măsură ce te apropii de drumurile pavate, cu firme medievale cu zugrăveli de primitivi, cu figuri naive: ele se numesc pretenţios: La visul lui Nâstase, La tribunul toporului, La vulturul de mare, ori afirmă că Aici e Alexandru de la abatoare. Cele mai frumoase sînt firmele de cîrciumi; unul care vinde

chiftele foarte picante, cu piper roşu, se intitulează: La chifteaua furioasă. Un cîrnăţar care e chior îşi recomandă
128
cîrnăţăria sub numele La trei ochi sub plapumă, pentru că un tablou îl înfăţişează în pat cu nevasta. Un frizer poartă drept firmă: La Pompa-Dur. O circiumă se numeşte: La Regina Nopţii; o alta: La Leul şi Cîrnatul.
Iarna, cînd vîntul îi muşcă pe oameni de piept, cum fac şi lupii, ţăranii, care n-ar putea ieşi cu vehicule pe roţi din satul lor înzăpezit, pătrund pînă la intrarea oraşului cu sania: apro-piindu-se de cartierele periferice, ei găsesc zăpada, dacă nu măturată, măcar dizolvată, şi, neputînd să înainteze pe patinele lor de lemn, rămîn nemişcaţi şi blochează circulaţia. Briştele nu rezistă la relieful tăios al acelor de tramvaie şi îşi rup o obadă sau o osie: atunci fiecare se grăbeşte, ridică brişcă şi-i face să danseze, speriaţi, pe cei care-o ocupă. Căci buna dispoziţie domneşte în mahala, la fel ca în poveştile lui Istrati2 (bietul şi regretatul Istrati îi cunoştea mult mai bine pe oamenii mahlalalei decît pe ţărani): nu vezi niciodată o privire rea, un gest de ură: pe drumurile strîmtate de troienele de ză-poadă, automobilele americane îi acoperă cu noroi pe trecătorii stoici, calcă găinile, produc învălmăşeală printre boii înjugaţi, fără să stîrnească nici cea mai mică mînie.
întunericul şi zăpada sporesc caracterul deznădăjduit al peisajului. Un copac geme după o îngrăditură smulsă; nici o lumină nu se strecoară de după obloanele închise de frig, închise ca şi cum proprietarul ar fi mort de veacuri; o măcelărie, o frizerie sînt tot comerţul de noapte. Grupuri de oameni se încălzesc în jurul unei găleţi pline cu petrol în flăcări, care arde în noapte ca puţurile aprinse în mijlocul sondelor de la Ploieşti.
Mahalaua este regatul ruinelor, este Orientul care nu-şi îngroapă cadavrele, care nu-şi mătură gunoaiele. Este fatalismul aplicat sorţii caselor ca şi destinului oamenilor: ţiganii
129
în sălaşul lor, vagabonzii în chirpiciul lor îşi părăsesc într-o zi bordeiul în ruine, îşi lasă locul îngrădit ca să se întoarcă la maidan şi se duc să locuiască în altă parte: doar cîţiva evrei economi astupă leziunile şi crăpăturile cîrciumilor cu vechi bidoane de petrol, după ce le-au netezit tabla cu ciocanul; de altfel, ultimul ger sparge acest pansament sumar şi zăreşti, prin tencuiala de chirpici vălătucită, oasele grilajului de pe care s-a desprins carnea supracostală a pămîntului uscat.
In apropierea Paştilor, un strat de lapte de var va da din nou strălucire acestor dărăpănături pe care le-au înnegrit sobele şi caloriferele; Cristos n-a înviat încă pe cînd gospodinele din Bucureşti, în câmăşuţă şi basma, se înarmează cu o mătură unsă cu scrobeală albastră de leşie, galbenă, roz sau verde, dar mai ales albă... O fîşie de un cobalt violent va trezi apoi aceste nuanţe sarbede; atunci, se dezlipesc panglicile de hîrtie care întăriseră geamurile împotriva marilor vînturi ruseşti, şi muşcatele îşi fac apariţia. La fiecare Crăciun se „scutură" casa, cum spun românii; se îngrămădesc în curte sau de-a dreptul pe trotuar toate mobilele; se munceşte încă la căderea nopţii, la lumina unei străvechi lanterne de trăsură; ploşniţele trezite coboară din lemnul scîndurilor de pat, puricii se refugiază în covoraşele de masă făcute din petice suprapuse şi paraziţii se afundă în cutele cuverturilor de satmet în culori proaste, tighelite în

diagonală de mîna lucrătorilor evrei, cu cearceaful butonat întors peste margini... Albiile de cositor îngălbenit de săpunul uscat, vechile lămpi cu piston, borcanele de castraveţi enorme, bideuri cu picioarele strîmbe, alambicuri coclite, orologii văduve de roata lor de eşapament, paturile de tablă imitînd lemnul, împodobite la picior şi la căpătîi cu medalioane în care sînt pictate capete de dansatoare sau de ţigănci cu salbe de galbeni, îşi expun mizeria în lumina cea mai crudă
130
din Europa... Forduri foarte vechi, care şi-au petrecut noaptea afară, în lipsa unui garaj, tuşesc şi scot fum ca o locomotivă, făcînd să le sară dopul radiatorului în aerul întăritor şi puturos al acestor suburbii fără uzine.
Oraşul începe: municipalitatea a încercat ici-colo să alinieze trotuarele, dar o hulă invizibilă le-a răscolit în timpul iernii. Este îngrozitorul caldarîm de care sufereau vechii călători şi sub care se simte încă instabilitatea mlaştinii primordiale. Canalele, firele electrice se ivese ici-colo dezgolite, mai chinuite decît un intestin subţire într-un pîntece deschis... Oraşul începe, însă nu se poate resemna să nu mai fie cîmpie, şi acest lucru îi dă înfăţişarea neîngrijită şi acel caracter nehotărît în care spaţiul gol se amestecă cu cocioaba suprapopulată.
Pe măsură ce se restrînge epiteliul cartierelor mărginaşe, comerţul ambulant cedează cu părere de rău pasul „empo-riilor". In costum ţărănesc de un alb imaculat, cu pantalonul strimt legat pe pulpe, cu cămaşa fluturînd peste brîu, înco-voindu-se sub jugul de lemn curbat şi uzat la capetele căruia atîrnă mari coşuri late, vînzătorii oferă crapi din Deltă cu solzi de aur, cu aripioare de coral, creveţi, capete de miel vopsite cu sînge negru, sau mân castroane pline de iaurt (minunat iaurt digestibil şi acrişor, fără nimic greţos şi gras, cum e al nostru), ori pui vii (şapte franci perechea), captivi sub o plasă de rafie. Alţii transportă oribile bucăţi de ficat violaceu cu răsfrîngeri verzi (cum să înţelegi gustul orientalilor, aceşti hepatici, pentru ficat sub toate formele lui?). Fără să se preocupe să fie pitoreşti, ei vor ajunge astfel, fiecare cu strigătul lui, pînă în cartierele bogate. Ei mă duc cu gîndul la păstorii de capre cu tălăngi care mă trezeau la Roma şi la ciobanul din Abruzzi care suna din corn în faţa Villei Borghese.
131
Odinioară, în fiecare clipă, regăseai cîmpul în sînul marilor oraşe ale Europei; astăzi, el nu mai pătrunde deloc în ele decît aici, la Bucureşti.
Cîmpiile în oraş
In 1860, Le Cler3 se mira de atîtea garduri, de cîinii vagabonzi şi de maidane, de aceste fragmente de suburbii răspîn-dite în capitală şi care îl însoţesc şi astăzi pe călător pînă în centru. „Bucureşti, savană de grădini", scrie în 1856 Bellanger după o călătorie de treizeci de zile şi o traversare rapidă a ţării, în galopul neîntrerupt al acelor bravi căluţi moldo-valahi despre care vorbea încă Montaigne4.
Oraşul a trecut de la o sută şaizeci de mii de locuitori la opt sute de mii, dar nimic nu şi-a pierdut din fermecătoarea-i anarhie. Văzînd atîta animaţie pe bulevardele circulare sau care fug în diagonală în Calea Victoriei sau în Lipscani, vizitatorul crede că înaintează în plină concentrare urbană; însă, dintr-o dată, se află faţă în faţă cu cîmpul: o

pereche de boi înjugaţi, un şantier plantat cu porumb, o colibă în ruine, un plop lung precum cei ce stau de pază în faţa bisericilor şi pe care pădurea primitivă pare a-i fi uitat în retragere, un maidan care trebuie să fi fost o vie mănăstirească, sau chiar o pădure, o adevărată pădure sub zăpadă, între patru ziduri, alături de un mare palat, cum e Ministerul Finanţelor. Din aceste păduri ies lupi... sau măcar ceva foarte apropiat de lup: adică cîinii vagabonzi din Bucureşti, fraţi cu cîinii din Stambul şi care călătoresc în largul oamenilor. Părăsind cîmpia aridă, s-au aventurat pînă în suburbii, ademeniţi de mirosul lor plăcut; de acolo, au ajuns în oraş, unde rătăcesc din casă-n casă, cerşetori ca nişte călugări
132
budişti. Şezînd la masa mea de lucru, de cîte ori i-am observat: în colţul grilajului de la intrare apărea un bot lung, apoi un ochi saşiu şi strălucitor, o ureche dreaptă, o spinare zbîrlită; clinele fără stăpîn, atent la cel mai mic zgomot, adulmeca aerul; prudent, înainta în căutarea unei lăzi de gunoi deschise, a unui os sau chiar a unei găini, căci există adesea şi găini în spatele dependinţelor; la cel mai mic zgomot fugea, lăsîndu-şi în zăpadă amprentele trilobate ale labelor... Bieţi cîini din Bucureşti, pe care-i vînează căruţe pline de ţigani: încolţiţi, capturaţi cu un lasou de fier, uitaţi în furieră, ei aşteaptă acolo metamorfoza în mănuşi ori salamuri...

Alte spectacole rustice mă distrează: în cartierele cele mai elegante mă întîlnesc cu negustori ambulanţi de sirop de migdale, cu ţărani ducînd în coşurile lor late de nuiele pe care le ţin în echilibru precum cărăuşii de apă din Pekin, piramide de mandarine îngheţînd sub crengi de brad acoperite cu zăpadă, alianţă de Sud şi de Nord care i-ar fi plăcut lui Heinrich Heme5 sau miei spînzuraţi de picioare pe un braţ de balanţă. Intre două maşini de mare marcă trece clătinîndu-se o birjă ce pare făcută din scobitori şi care e tîrîtă de un cal cu ochi temători, speriat de propria-i slăbiciune.

In cartierul gării, care nu e frumos cu tramvaiele lui supraaglomerate, cu firmele lui ţipătoare, cu anunţurile sale oferind „camere de dormit", ochiul e adesea împrospătat de tonurile vii, de culorile de-un verde acid, alburile crude, stacojiurile aprinse ale transilvănenilor în costum ţărănesc, veniţi la Bucureşti să se angajeze ca servitori şi care se regăsesc duminica să danseze, ca în sat. In subsolul unei pivniţe fără răsuflătoare, se întrunesc, judeţ cu judeţ, şi se împărtăşesc în mirosul de bere, de trup omenesc şi de pîine neagră cu anason. Pe ţăranii aceştia oraşul nu-i are la cheremul lui; ei mai miros încă a
133
păşune şi a grajd. Au rămas la fel cu acel legendar Bucur despre care se spune că a întemeiat Bucureştiul; mai înaintaţi totuşi decît acei ciobani din Oltenia care, vara şi iarna, trăiesc împreună cu turmele lor, al căror adăpost îl împart cu ele. Unul dintre ei făcu totuşi o călătorie în capitală şi se prezentă la stăpînul lui. Intrat în casă, îşi duse deodată mîna la frunte, zicînd: „Daţi-mi voie să ies, sînt buimăcit". Pătrunsese pentru prima oară în viaţa lui într-o odaie încălzită...

Şi mai aproape de omenirea primitivă sînt acei ţigani care bat străzile din Bucureşti pe mlădioasele lor picioare de maimuţă.

Ţigani

Ei sînt Extremul-Qrient al acestui Orient apropiat. Către secolul al treisprezecelea s-au oprit pe malurile Dunării. Veneau oare din Egipt sau din Ural? Fugeau din India cotropită de Tamerlan? (Astăzi încă, numim hoarde ţigăneşti triburile lor rătăcitoare.) Tătarii, care au făcut din ei nişte sclavi, i-au adus în Europa în bagajele lor. Cu toate că au roit pînă în Scoţia şi chiar pînă la New York, ei par a avea o predilecţie pentru aceste meleaguri vecine cu Tracia în care vrăjitorii sînt regi, pentru aceşti munţi ai Transilvaniei unde aurul somnolează sub pămînt, pentru aceste cîmpii în care nişte oameni simpli cîntă atunci cînd suferă şi cînd sînt fericiţi. N-au încetat să poarte sub braţ acele instrumente muzicale la care cîntă cu un atît de ciudat talent. Printr-un contrast neobişnuit, aceşti nomazi care dorm la umbra căruţelor lor s-au dedicat construcţiei de case pentru alţii. Pretutindeni, de-a lungul schelelor, îi vezi alergînd, pe ei şi pe femeile lor, desculţi, cu

trupurile goale prin zdrenţe, încovoiaţi sub grămezile de cărămizi a căror culoare şi al căror miros de lut ars sînt şi ale lor, asemeni unor şiruri de furnici roşii. Multă vreme robi ai boierilor, şi-au căpătat libertatea acum aproape un secol, ca pe un dar neînsemnat; au rămas însă nişte paria; nu fiindcă se îmbracă în zdrenţe multicolore sau în saci vechi, pentru că numai ei acceptă să facă meserii respingătoare ori pentru că trăiesc la distanţă, ci fiindcă sînt o altă rasă, un neam, cu buze violete, cu ochi negriciosi, cu urechi şi cu fălci negroide, cu albul ochiului gălbui, cu părul buclat.

Ţiganii se împart pe clanuri, pe meserii; muzicanţii sau lăutarii (adică, probabil, laudatori, cîntăreţi de laude, ca trubadurii noştri*), ursarii sau cei care umblă cu ursul, lingurarii sau turnători de linguri, care prelucrează metalele... In toate ţările lumii ei spoiesc tingirile; la Chicago, la Granada, la Braşov sau în Jura, i-am văzut întotdeauna sudînd şi topind vergele de cositor; în satele romîneşti, ei trec către seară, însoţiţi de femeia lor care duce o maşină de încălzit şi un enorm burduf, sau urmaţi de un urs pe care îl ţin legat de nas cu un lanţ; cu mult timp înainte de a se opri la porţi, icpele şi-au ciulit urechile şi au nechezat în grajdurile lor; pe măsură ce se apropie, se aud răsunînd în despărţiturile dintre cai loviturile surde ale copitelor. Biet urs nevinovat, abia cu ceva mai păros decît stăpînul lui, afumat în bîrlogurile din Carpaţi într-o frumoasă dimineaţă de iarnă şi care se leagănă acum într-o parte şi-n alta, cu o bîtă pe după gît; ţiganul l-a capturat pe cînd era foarte mic şi l-a învăţat să joace pe o placă de tablă încălzită; dansează fără bucurie, în timp ce bărbatul care-l însoţeşte cu o tobă îi promite, psalmodiind pe un ton răguşit,

* Autorul se înşeală, desigur, în privinţa etimologiei cuvîntului, care provine de la instrumentul muzical cu coarde, care este lăuta.

pîine şi măsline. Mai este o meserie în care ţiganii excelează, meseria de bucătar; înzestraţi în mod natural, ei posedă minunate reţete pe care le deţin fără îndoială prin tradiţia orală a strămoşilor lor care au slujit în bucătăriile boierilor sub şefi francezi; i-am văzut pe unii improvizînd sosuri olandeze, sosuri beşamel uimitoare, a căror orgine occidentală, fireşte, n-o cunoşteau.

Iarna, ţiganii se arată mai rar. Ca şi oamenii din peşteri, adorm, în lipsa luminii, la căderea nopţii; ca să nu îngheţe, îşi aştern paiele toţi împreună strînşi ciorchine, cu hainele prinse cu nasturi de cele ale vecinului. La sfîrşitul primăverii, ies din găurile lor; copiii zămisliţi în vremea acestor nopţi întunecate mişună în patru labe pe urmele roţilor de care; la cinci ani sînt lăsaţi singuri cu o vioară făcută dmtr-o scîndură şi din două maţe de pisică, şi ei păzesc vizuina; femeile se duc la oraş să cerşească ori să vîndă flori şi ziare; cu pieptul tare sub cămaşa sfîşiată, îmbrăcate începînd de la brîu în mari rochii de pînză murdare şi suprapuse, cu capul strîns într-o năframă de culoare crudă, ele stau pe vine în faţa coşurilor lor pline cu zambile ori pîndesc ieşirea marilor hoteluri sau cofetării. Din gură le iese o melopee neîntreruptă: fie că îţi oferă micşunele sau că îţi întind copii de ţîţă goi, ori că îţi propun să cumperi ziare, ele vorbesc pe nas la un centimetru de faţa ta, trăgîndu-te de braţ, împiedicîndu-ţi mersul, nesimţitoare la vorbele aspre, cu neputinţă de îndepărtat. Poliţia le impune locuri de popas, dar ele n-o iau în seamă. Sînt încîn-tătoare de la patrusprezece la şaptesprezece ani, cu sînii cei mai frumoşi, cu cei mai frumoşi ochi, cu cei mai frumoşi dinţi din lume, dar se veştejesc foarte repede. Bărbaţilor nu le prea place capitala; dacă sînt lăutari, se tem de concurenţa radioului şi a jazzului, preferă provincia şi tîrgurile mari,

unde se dovedesc a fi deopotrivă buni agenţi electorali şi cunoscători de cai. Se întîmplă rar ca un ţigan să facă avere... cu axcepţia comerţului cu femei albe; în acest caz, instalaţi nu departe de cartierul Crucea de Piatră (unde fetele locuiesc în căsuţe separate de mici curţi care aduc aminte, cu mai puţin pitoresc, Mangua din Rio), ei îşi supraveghează micul comerţ afrodisiac cu o competenţă ce-şi are obîrşia în trecutul lor de geambaşi; duminica, ei închiriază o trăsură şi-şi duc pensionarele să respire la ţară, în timp ce nevestele lor citesc în palmă sau în zaţul de cafea, sau în boabele de fasole aruncate pe un fund de sită întoarsă, ori în plumb topit. Ele vînd şi coliere, talismane, le place să stea lîngă morţi şi merg la priveghiuri, unde urlă cu atît mai multă fervoare profesională cu cît în-mormîntarea e mai frumoasă şi mai mare coliva, această prăjitură de îngropăciune aşezată pe mormînt şi împodobită uneori cu portretul defunctului făcut din zahăr, cu favoriţi de ciocolată pe care-i ling pe ascuns copiii; ori, aşezate pe marginea trotuarului, îşi întind spre cer faţa mai neagră decît cea a icoanelor.
Numărul ţiganilor nu se cunoaşte, căci ei scapă recen-sămîntului şi, pe cît posibil, serviciului militar. Autorităţile au încercat să le acorde paşapoarte colective, însă fără mai mult succes. Uneori, ca să-i fixeze, municipalităţile le acordă o rază de acţiune de cinci kilometri, pentru a le da iluzia nomadismului. Ţiganii au un rege, Mihai al II-lea Kwik, ales acum doi ani în apropiere de Varşovia de către delegaţii triburilor, care au votat prin amprentele degetelor; acest monarh absolut e urmat de un consiliu de miniştri ambulant; el face dreptate, iar delictele comise nu sînt pedepsite decît dacă aparţin dreptului ţigănesc, cod tradiţional şi oral. Există o Europă ţigănească ce se suprapune celeilalte şi în care naţiunile

-.y

noastre nu sînt decît departamente temporare; în fiecare ţară, un voievod îl reprezintă pe rege. Mihai al II-lea visează să întemeieze un fel de sionism şi să obţină de la guvernul britanic crearea pe malurile Gangelui originar a unei mici Palestme ţigăneşti.

Privire din zbor

Dacă privim un plan al Bucureştiului, mai ales unul dintre acele planuri de dinainte de război în care bulevardele nu şi-au trasat încă rigidele lor raze şi ieşirile lor exterioare, capitala apare ca un corp moale axat pe strada mare, ca un fel de ameobă pentru care Calea Victoriei ar fi canalul vital. „Aici, spune Doamna Lahovary, sînt mai multe meandre decît echere... paranteza petelor de verdeaţă atacă regularitatea; din apropiere sau de departe, sare în ochi faptul că Bucureştiului îi lipseşte un plan de ansamblu. Aceeaşi stradă se întoarce spre sine atît de mult încît te miri că o întîlneşti după trei ocoluri purtînd acelaşi nume; fiindcă continuă să urmeze ondulaţiile, cărările nehotărîte care mergeau în zigzag odinioară de la un domeniu boieresc la altul". Bucureştiul capătă astfel, şi mai ales căpăta, aparenţa unei mari staţiuni balneare, un fel de Abbazia continentală vîrîtă, de montura ei de heleşteie şi bălţi cu reflexe unduitoare, în imensa cîmpie care-l mira aşa de mult pe Saint-Marc Girardin: „Să nu vă închipuiţi nişte cîmpii întinse pe opt sau zece leghe, ci imaginaţi-vă cîmpii de optzeci de leghe fără nici un munte, fără un deal, fără nici un copac, ca să zic aşa".

Ca o tijă magnetică în jurul căreia se orînduiesc pulberile metalice, Calea Victoriei dă un sens acestei nebuloase plate.

Ne aducem aminte că ea este fostul Pod al Mogoşoaiei; Brân-coveanu Descăpăţînatul a construit-o ca să meargă din casa lui de la oraş pînă la domeniul de la Mogoşoaia, străbătînd fără să-i pese proprietăţile rudelor şi duşmanilor săi, Canta-cuzinii. Calea aceasta se întinde de la Şoseaua Kisselef din nord, pînă la Dîmboviţa, în sud.

Dîmboviţa

Cursul de apă care-l întîmpină, la intrarea în Bucureşti, pe călătorul venind dinspre Dunăre, nu e un fluviu şi nici măcar un rîu, ci un pîrîu vara, iar în timpul iernii un torent care a fost îndiguit în adîncime drept pedeapsă pentru că a ieşit prea adesea din albie. Pentru turist, este o dezamăgire la fel de mare ca a Canalului de Jad, care scaldă Hotelul Vagoanelor de Dormit la Pekin şi pute în nasul oamenilor de îndată ce-şi deschid ferestrele. Dîmboviţa va dispărea, de altfel, devenind subterană şi ascunzîndu-ne curgerea-i rapidă, nu atît de rapidă totuşi ca să nu avem vreme să zărim un şobolan mort plutind printre resturi petrolifere. Şi ţi-l închipui cu greu pe italianul Del Chiaro potolindu-şi setea, acum cîteva veacuri, cu apa ei „uşoară şi curată".

Dîmboviţa, apă dulce, Cin'te bea nu se mai duce,

cîntă legenda romînească; într-adevăr, ar trebui să fie de-ajuns să-ţi înmoi buzele în apa ei ca să cazi mort.

Dîmboviţa îşi datorează numele slavon, vechi de mai multe secole şi care înseamnă „frunză de stejar", uriaşelor stejărişuri, acelor păduri legendare care înconjurau oraşul,

coborau pînă la Dunăre şi serveau de refugiu hoţilor; de unde şi expresia „a fura ca în codrii Vlăsiei", care a dăinuit mai mult decît pădurea însăşi. Pe malul rîului, nu veţi mai vedea nici una dintre cele treizeci de frumoase case boiereşti pe care le-au ocupat, rînd pe rînd, paşalele şi generalii ruşi; Senatul era să se ridice pe malul de sud, însă, ajunşi la primul etaj, arhitecţii şi-au pierdut curajul şi au abandonat în colţul cheiului o tristă carcasă de cărămizi. Singurii riverani pe care Dîmboviţa n-a reuşit să-i alunge sînt negustorii de covoare. La Paris, Sena curge între cheiuri de cărţi vechi şi de stampe; Dîmboviţa străbate Bucureştiul între două ziduri de covoare. S-ar crede că municipalitatea a plasat acolo acest ecran ca să ascundă urîţenia micului curs de apă murdară... întinse pe bare de fier, toate modelele, grupate pe provincii, se expun la soare; din păcate, fermecătoarele covoare vechi au trecut în colecţii particulare şi, la această piaţă de vechituri, n-am văzut decît nişte îngrozitoare covoare de pus la picioarele patului, tapiserii de fabrică în culori hidoase, de ciocolată şi de pastilă de clorat, verzi şi de lămîie, nepotrivite cu nobleţea neutră a tonurilor ţărăneşti, carpete în culori de anilină, crude şi fixe ca nişte semnale de cale ferată. Trebuie să te duci la muzeu sau la amatori ca să vezi acele frumoase piese basarabene cu fond negru sub trandafirii pătraţi, stilizaţi la capătul tulpinilor despărţite, covoarele din Oltenia în nuanţe de turturea, cu frunze şi cu flori alungite, sau covoarele ardeleneşti severe şi heraldice ca nişte tapiserii de-ale lui Carol Qumtul şi atîrnate ca şi ele pe pereţi, de unde frumosul lor nume românesc de scoarţe; aceste covoare sînt într-adevăr scoarţa strălucitoare a spălăciţilor pereţi de lemn.
140
Bobotează"
Bucureştenii nu vorbesc de subţirea Dîmboviţa decît o dată pe an, la începutul lui ianuarie, în ziua Sfinţirii Apelor, care coincide cu „Praznicul calicilor". Această aniversare a botezării Domnului se desfăşura odinioară cu fast într-un decor de palat, în mijlocul entuziasmului popular. Astăzi, nu mai este decît o ceremonie oficială - cea mai însemnată alături de parada de 10 Mai - repede expediată, fără îndoială din cauza frigului (în anul acesta era un ger de - 18 grade în ziua de sărbătoare socotită a fi drept cea mai rece din an) şi lipsită de bucurie, poate pentru că regele nu mai apare în mijlocul poporului său care, în prezent, e împins înapoi foarte departe, în casele cu ferestre obligatoriu închise şi în străzile învecinate închise cu corzi.
Aşteptam, împreună cu trupele de poliţie, să se încheie ceremonia religioasă de la biserica vecină, Zlătari, sau biserica aurarilor, numită aşa pentru că ocupă locul în care odinioară ţiganii îşi spălau nisipurile aurifere. Uneori, un ofiţer striga „repaos"; atunci, pe distanţă de un kilometru, se auzeau izbiturile tălpilor groase ale cismelor şi bătăile mănuşilor albe. Drapelele naţionale, albastru-galben-roşu, fluturau vesel în vîntul de nord. De cealaltă parte a rîului, parapetul, între-rupîndu-se, lăsa să coboare pînă la apă o scară de granit, împodobită pentru împrejurare cu o mochetă de culoarea strugureilor. Pe mal se aţineau bărbaţi cu spatele la curentul de aer care se afunda sub pod, cu mîinile vinete, cu nasul cur-gîndu-le: să fi fost ei, oare, calicii? La un semnal, îi

văzui dezbrăcîndu-se încet, unul după altul. Erau patru, un bătrîn, un gras, unul mijlociu şi unul mic, foarte slab. Curînd, se
* In româneşte, în original

înfruntară în cămăşi de noapte brodate cu carmin; pulpanele acestor cămăşi băteau în vînt ca drapelele, descoperind nişte coapse păroase; pînă în ultimul moment, concurenţii şi-au păstrat şosetele de lînă albă şi căciula de astrahan negru. Fotografii îi ochiră, cineaştii de la actualităţi erau gata de descărcare, în timp ce tunul anunţînd sfinţirea apelor bubuia pe dealul Mitropoliei. O fanfară militară cîntă un imn religios în sunetul căruia jandarmii cu arma la picior care alcătuiau un gard viu îşi scoaseră căştile ca pe nişte pălării şi şi le aşezară pe braţ.
Clerul ortodox, cu patrafire de aur, odăjdii şi dalmatice de un verde acru, cobora acum pe Calea Victoriei, precedat de Sfintele chipuri; icoanele înnegrite de tămîie, obişnuite cu clar-obscurul bolţilor, păreau orbite de atîta lumină. Pe chei, patru anabaptişti nu-şi mai păstraseră decît cămaşa. Carol al II-lea, în uniformă albastră şi în cisme lustruite, cu capul descoperit, apăru, însoţit de Patriarh; acesta îşi luă sfeştocul şi binecuvîntă asistenţa (nu cu un gest simbolic, ca preoţii catolici, ci printr-o stropire reală, care le dădu viitorilor scufundători o primă senzaţie despre ceea ce urma să fie baia lor). Patriarhul îi întinse o cruce de lemn aurit, pe care o aruncă în rîu, unde ea pluti în timp ce cei patru bărbaţi se aruncau în apă ca s-o scoată; celui mai mare nu i-a fost greu să-şi îndepărteze concurenţii; se întoarse, triumfător, către fotografi, învîrtind în mînă crucea ridicată, apoi, urcîndu-se din nou pe mal, îşi primi felicitările oficiale şi răsplata. Această ciudată profesie de pescuitor de cruci, cu toate că nu comportă decît o zi de muncă pe an, e căutată, iar scufundarea e bine retribuită. Eroul acestei sărbători creştine nu era evreu, cum pretindeau anumiţi bucureşteni glumeţi; tatăl lui se numea G. lungu şi a murit anul trecut la şaptezeci şi patru de ani, după ce a intrat de treizeci şi opt de ori în apă. Acest

veteran devenise atît de neputincios încît nu se mai arunca în apă decît sprijinit de doi ucenici. Pe patul de moarte, înconjurat de respectuoasa consideraţie a zonei, i-a pus pe oameni să jure, precum un monarh în clipele sale de pe urmă, că nici un rival nu va veni să se lupte pentru coroană cu fiul său.
După ceremonia religioasă, vine parada trupelor. Regele, ca general de cavalerie, înconjurat de miniştri în blană şi snow-hoots, cu nasul şi cu urechile înroşite sub joben, se aşează cu spatele la biserica din locul unde Calea Victoriei se lărgeşte, şi dă semnalul defilării. Cu o atenţie cu atît mai susţinută cu cît noile uniforme alese de însăşi Majestatea-Sa defilau pentru prima oară,Carol al II-lea îşi contemplă armata, înconjurat de ataşaţii militari străini, el salută cu bastonul său de comandant drapelul fiecărei unităţi. Mai întîi, pe ofiţerii din afara cadrelor, atît de numeroşi încît fac să semene trupa cu acele tablouri din secolul al şaptesprecelea italian în care rama e cu mult mai mare şi mai aurită decît pînza; ei sînt precedaţi de generalul comandant al garnizoanei; vin apoi cadeţu şcolii

militare în albastru şi portocaliu, apoi regimentul de gardă, purtînd numele lui Mihai Viteazul, îndoliat după colonelul său, regele Alexandru al Iugoslaviei; apoi regimentele al doilea şi al nouălea de vînători, primul şi al optulea de grăniceri, munteni viguroşi cu obrajii biciuiţi de vîntul Carpaţilor, al doilea de artilerie, al doilea de artilerie grea, primul de artilerie antiaeriană, primul de aviaţie de vînătoare în uniformă albas-tră-ardezie, amintind-o pe cea a armatei italiene care, ea însăşi, s-a inspirat de la armata engleză, al patrulea şi al nouălea de roşiori, husari cu înalte căciuli de blană, al cărui colonel e regina Măria, în sfîrşit escorta regală purtînd căşti cu vîrf ascuţit. Fiecare regiment îşi are copiii săi toboşari. Drapelele, foarte aurite, ca frumoasele noastre drapele de pe vremea

primului Imperiu, îşi înclină vulturii, în timp ce fanfarele cîntă Marşul lui Schubert, Sambre-et-Meuse, Parada dragostei...

Calea Victoriei :

Să coborîm acum cea mai vestită arteră din Orientul apropiat: această Cale a Victoriei a trăit toate zilele faste şi nefaste ale Romîniei; ea a văzut trecînd cele cincizeci de mii de oameni şi cele o mie opt sute de tunuri care se întorceau de la Plevna în 1877, trupele româneşti victorioase asupra Bulgariei fără nici cea mai mică împotrivire şi încercate doar de holeră în 1913, pe mareşalul Mackensen6 şi armatele sale urmate de savanţi în uniformă în 1916, în sfîrşit regimentele franceze defilînd în noiembrie 1918, acoperite de flori şi de urale. Ea oferă, în lunga ei diversitate, spectacolele cele mai urbane şi peisajele cele mai excentrice. In ciuda crizei, este mereu la fel de frecventată. Abia se remarcă, ici-colo, cîteva vitrine goale: cîndva, un contract de închiriere în acest paradis al comerţului se smulgea pe un preţ foarte mare.

Bucureşteanul nedisciplinat coboară aici pe şosea, fără să se teamă de vehicule şi, cînd e vorba să se uite la o femeie frumoasă, nu ezită să provoace o blocare a circulaţiei. Pietonii ajung totuşi rareori să învingă maşinile pînă la a le bara trecerea, ca la Belgrad, la Sevilla ori la Buenos-Aires. Insă ei jenează în aşa măsură circulaţia încît a trebuit în unele momente ca valul uman să fie ţinut în frîu, de-a lungul trotuarelor, de lanţuri.

Lipscani

La puţin timp după ce a părăsit Dîmboviţa, Calea Victoriei desprinde pe partea ei dreaptă o mare hernie: cartierul Lipscani.

Tocmai explorînd acest cartier arn înţeles cu adevărat New York-ul şi partea de jos a Broadway-ului, Londra şi al său Commercial Road. Dacă vom căuta izvoarele cartierului Down Town şi al East End-ului, le vom găsi în aceste districte comerciale din Europa răsăriteană, al căror tip îl oferă Strada Lipscani, strada negustorilor din Leipzig. Leipzigul nu mai trimite, totuşi, mare lucru aici. Blănurile sînt mult mai puţin frumoase şi mai puţin avantajoase decît la Paris. Damascurile veneţiene, catifelele genoveze, armele germane, bijuteriile şi argintăriile franceze, toate lucrurile confortabile pe care orientalii le cumpărau la preţuri foarte mari din Occident au dispărut. Altădată, comisionarii greci şi valahi din Bucureşti, care veneau să se aprovizioneze la Leipzig, aduceau aici o asemenea animaţie, ne spune Doamna Greceanu, încît în anii cînd

capitala românească era răvăşită de ciumă, organizatorii tîrgului saxon ezitau să-l deschidă. Carele acestor traficanţi se întorceau încărcate de mărfuri pe care „angrosiştii" reuniţi în Lipscani, la hanul Sfîntul Gheorghe, le vindeau cu amănuntul în străduţele vecine, ce poartă fiecare numele unui meşteşug: strada mărgelarilor, strada abagiilor, strada şelarilor, strada blănarilor etc...
Astăzi, aceste galantare de pe strada Lipscani nu se mai aprovizionează doar la Leipzig, ci cîte puţin peste tot, şi mai ales în provinciile româneşti din care obiectele sosesc, cel mai adesea, sub o etichetă franţuzească. Prăvăliile se intitulează: La şicul de Paris, La Oraşul Paris, La Pariziancă; altele au

!
păstrat nume amintind oarecum de epoca lui Ludovic Filip: Lumea elegantă; altele se numesc, ciudat, Pomul de aur şi Papagalul; altele, în sfîrşit, într-o beţie de loialism dinastic, au fost dedicate: La Principesa Elisabeta sau La Carmen Sylva. In strada aceasta în care trecătorii sînt foarte înghesuiţi, limba noastră nu e mai puţin îmbrîncită. încă Pierre Lescalopier spunea că „românii vorbesc o limbă latină, amestecată cu greacă şi cu păsărească". Ca să ispitească lumea bună, prăvăliaşii au făcut să plouă în aşa măsură cuvintele cele mai bizare, încît îl vor obliga pe parizianul aflat în trecere să-şi revizuiască vocabularul. Va trebui mai întîi să se deprindă cu scrierea fonetică: chauffeur se scrie şofer; garde-robe, gardirop; mise en pli, mizanpli; bonne femme, bonfam şi. femme de chambre, famdifambre. Acestea sînt românisme curente, la fel ca şi maşină pentru automobil, sandulie pentru covorul de la picioarele patului (descente du Ut), coafor pentru coiffeur. Cofetăriilor (confiseries) li se spune bombonerie, cabinetelor particulare, separeu. Haine de dame nu e firma unui comerciant misogin*, ci vrea să spună „îmbrăcăminte pentru femei". La Blanche Camelie, nume fermecător, făcut pentru poezie, era pur şi simplu „Au camelia blanc", în franceză moldo-valahă. Galanterie înseamnă magazin de bonete şi ciorapi**. Cur, sunînd foarte rău în româneşte, terminaţiile în cure sînt proscrise: nu se spune manucure, ci manicurist, nupedicure, ci operator. Două persoane care s-au cunoscut de pe cînd erau copii spun uneori că au enfante ensemble"'**. Dacă un român merge să
* Joc de cuvinte: în limba franceză, cuvîntul care se scrie haine, un substantiv feminin singular, înseamnă ură.
** In limba franceză, galanterie înseamnă curtoazie, purtare atentă faţă defemei.
*** Exprimare ridicolă, care vrea să spună, într-o „franceză de baltă", a copilări împreună, dar care înseamnă, de fapt, în franceză,... a da naştere, a zămisli, a face un copil... împreună\ ' ^

studieze în străinătate, va fi lăudat, la întoarcere, că a devenit cult şi călătorit (culte et voyage); emoţionant omagiu adus civilizaţiei de analfabeţii înşişi. El îmi aminteşte de un pianist care cînta ala seratele bucureştene, care se intitula, pe cărţile sale de vizită: tapeur au plaisir avec violon'. Aceste neologisme caraghioase sînt frecvente la oamenii de jos care vor să maimuţărească societatea înaltă; în lumea bună, greşelile,

foarte rare, pe care le-am notat ţm mai degrabă de jurisdicţia lui Lancelot7: se întrebuinţează cu uşurinţă reactionner pentru reagir (a reacţiona), grandoman pentru megalomane, şi toretician**. Primarul îl desemnează pe primul magistrat al oraşului: este un compus din primat şi din maire***. Ca să vă plîngeţi de curenţii de aer, spuneţi: trage (fa tire). Cineva e simpatizat (sympatise)****. Un produs e repartizat. Verbul a face (faire) e folosit în mod ciudat; uneori el vrea să spună a merge (aller): „Fă la dreapta,^ la stînga". Adeseori, el înseamnă: a trata de (traiter de): „M-a făcut imbecil, m-a făcut porc" sau, şi mai bine, „m-a făcut bou". Mon ser înseamnă mon cher, dragul meu; bucureştenii au o slăbiciune pentru această formulă, şi îmbelşugatele lor discursuri în româneşte sînt ciuruite de mon ser. Cu toate acestea, în general românul vorbeşte mult mai bine franţuzeşte decît balcanicii cei mai francizaţi, evrei din Salonic ori levantini de pe strada mare din Pera, care strigă unul la altul certîndu-se: „Tout ce que tu

* Intr-o românească (şi franceză) foarte stricată: pianist de cabaret pentru petrecere cu vioară.

** In franceză: theoricien

*** In franceză: maire înseamnă primar.

**** Formă neutilizabilă în limba franceză, unde verbul sympathiser (adesea în sintagma sympathiser avec...} înseamnă a. avea afinităţi morale, gusturi asemăntoare (cu cineva); se spune însă: montrer, temoigner de la sympathie a quelqu'un - a arăta, a dovedi simpatie pentru cineva.

veux, tu dis" - „Spui vrute şi nevrute"; sau: „Helas! De mă tete" - „Vai de capul meu"; sau: „Que je sais, moi" - „Ce ştiu eu?" etc.*

Să ne întoarcem la galantarele din Lipscani, ale căror firme atîrnă în mod periculos în gol. Ceea ce caracterizează străzile greceşti, armene sau evreieşti din lumea întreagă este o lipsă totală de respect pentru trotuar. Prăvălia nu e decît centrul foarte mic al unor vaste operaţiuni comerciale care înaintează pînă în stradă ca să facă din pieton un cumpărător şi nu se opresc, cu părere de rău, decît în faţa maşinilor. Nu-l veţi vedea niciodată aici pe negustor la tejgheaua lui, ci în uşă, gata să sară şi să-şi apuce prada de braţ. Toată familia e de faţă: fiica „face" galantarul cu ochii ei muiaţi de cadînă iar fiul agaţă oamenii, santinelă avansată, în plină mulţime. Negustorii de aparate de radio de pe Broadway, cei care revînd marfa în cartierele noastre din Rue du Temple sau de lîngă Hotel de Viile, şi chiar noile cafenele de pe Champs Elysees (de data aceasta, după fericite acorduri încheiate cu consilierii municipali), ne oferă o primă idee despre moravurile orientale. Nici un deget de teren nu e pierdut; ca şi pe străzile din Canton, atunci cînd nu mai e loc pe orizontală, publicitatea devine verticală. Obiectele de vînzare urcă pînă în partea de sus a vitrinelor. Regulamentele privitoare la drumuri obligă uneori firmele să se turtească de pereţi: degeaba; începînd cu a doua zi, ele vor recîştiga terenul; mai văd încă stratagema ingenioasă prin care un negustor îşi agăţase deasupra porţii, la capătul unui stîlp, o sîrmă ce cobora, atîrnînd la capătul ei o grămadă de zece berete basce viu colorate, gata să cadă pe capul trecătorilor. Aceste cartiere evreieşti au invadat locurile

* In franceză, formele corecte sînt: „Tudisn'importequoi!... Pauvrede moi!... Que sais-je?
148
în care tronau altădată Măriile-lor, Voievozii, îngrozitoare fundături puţind a piele tăbăcită au înlocuit acele grădini parfumate cu mentă şi cu busuioc în care Doamna Chiajna i-a arătat poate trimisului regelui Franţei muşcatele şi salviile ei stacojii. Ca acele santinele care, prin automatismul consemnelor, continuă să păzească locul unde a crescut cîndva o floare, unde odinioară a fost vopsită proaspăt o bancă, tot aşa această prăvălioară de pînzeturi şi de creton veghează fără să ştie asupra Porţii de Jos pe unde intra, venind de la Giurgiu şi de la Dunăre, tropăitorul cortegiu al domnilor încoronaţi la Constantinopol.
Strada Lipscani, cu ceaprăzarn ei, seamănă la început cu strada Aboukir şi cu strada Sentier; se mîndreşte apoi cu frumoase bănci; apoi, dedîndu-se serios comerţului, se împodobeşte cu biserica Sfîntul Gheorghe, fermecător monument de la sfîrşitul secolului al şaptesprezecelea înconjurat de platani, după ce a ajuns la piaţa Roma (unde o lupoaică de bronz, oferită de municipalitatea romană, îşi hrănea odinioară puii) şi, în sfîrşit, în mica piaţă Sfîntul Gheorghe, bîntuită de salahori de închiriat şi de servitoarele unguroaice rămase fără lucru. Casele pitice dispar sub înfumuratele lor panouri de publicitate, albastre, roşii, verzi. Ţigani cu nasul mîncat de un lupus te lipesc de ziduri. In centrul Lipscanilor, este o îngrămădeală de produse îngrozitoare, mărfuri proaste în general străine, în afară de ţesături.
După geamurile vitrinelor, mătăsurile se îngrămădesc în teancuri cu degradeuri pastelate, atît de sus încît sînt cuprins de o greaţă nouă: greaţa de mătase. La ora la care mor frumoasele mătăsuri din Canton, uscate şi granuloase, mătăsurile imateriale din Sîciuan, anticele mătăsării din Lyon, simbol de lux şi de onoruri, la ora la care viermii de mătase,
149
lenţi şi nobili meşteşugari, pier ca şi întunecaţii şi lucitorii duzi, mătasea artificială îşi instalează domnia populară şi împodobeşte cu cioburile ei metalice şi cu reflexele ei de cositor mizeria suburbiilor.
Tarabele sînt cu totul lipsite de gust: e stilul Village Suisse sau Marche Saint-Pierre, şi sînt de altfel aceleaşi familii israelite care vînd la Paris şi la Bucureşti; rude sărace ale Chişinăului şi Cernăuţilor (unde străzile sînt, toate, nişte străzi Lipscani în stare pură), cu o valiză fără capac prinsă de gît cu sfori, vînd cu amănuntul bretele sau cravate, cu şosetele ridicate peste pantaloni, ca să evite curenţii de aer. Cine nu i-a văzut, pe un frig de - 20 de grade, străduindu-se să vîndă, strigîndu-şi mărfurile cu o voce spartă, coagulată de mizerie ca de un ger, cu mîinile palide, cu nasul de culoarea vinului, terminat cu o stalactită, hotărîţi să moară acolo mai degrabă decît să nu-şi lichideze marfa proastă, hotărîţi mai ales să nu moară, ci să cîştige cît le trebuie ca să cumpere un bilet pentru Paris, nu poate înţelege invadarea actuală a Franţei de către Orientali.
Teatrul Naţional
Piaţa Teatrului Naţional este prima vertebră a Căii Victoriei. Ea şi-a pierdut puţin din frumuseţea de dinainte de război, nu fiindcă duşmanul i-ar fi produs stricăciuni (dimpotrivă, aînconjurat-o cu o deosebită grijă), ci pentru că birjele ruseşti care staţionau acolo cu caii lor cu crupă neagră

sau cenuşie şi coamă fluturîndă au dispărut, alungaţi de automobil. Vizitiii ruşi, uriaşi cu faţa spînă şi ceafa rasă, aşezaţi pe scaunul lor, chemau clientul cu glăsciorul lor lipsit de
150
culoare: „Boierule, boierule, pe-aici, boierule!", strigau ei mişcîndu-şi biciul şi, ca să-i ademenească mai bine, înconjurau la trap piaţa transformată astfel în carusel; clientul urca în trăsură înconjurat de admiraţia generală, căci o plimbare la Şosea, acest Bois de Boulogne bucureştean, costa pînă la zece franci-aur. De îndată ce caii simţeau sub picioare pămîntul urmînd caldarîmului, porneau cu toată viteza (adică cu jumătate mai încet decît un trăpaş american), trăgînd de hăţurile pe care muscalulle ţinea cu braţele întinse şi cu pumnii strînşi. Totul trecea într-un vîrtej, un zornăit, un uragan blînd pe care-l contemplau cu un entuziasm neobosit pietonii opriţi de spectacol.
La sfîrşitul zilei, muscalul se întorcea la căsuţa lui din mahalaua aflată în vecinătatea marilor grajduri, îşi scotea sutana de catifea de culoare închisă, încinsă cu o lată panglică de moar albastru pal sau roşu cireşiu, şi se aşeza în faţa samovarului; familia îl înconjura, căci aceşti eunuci din convingere religioasă aveau o familie. Nu se mutilau decît după naşterea primului fiu. România îşi datora vizitiu izgonim de către Rusia ţaristă a acestei secte a scopiţilor. După care, bine hrăniţi şi cu caii proaspeţi, se întorceau să staţioneze în piaţa Teatrului.
Teatrul Naţional a fost construit în 1852. Emoţiile pe care le trezeşte el în inimile bătrînilor bucureşteni sînt independente de frumuseţea lui arhitecturală. El a fost, aproape pînă la război, unicul focar dramatic al Bucureştiului. I-a văzut trăind pe cei mai mari actori români şi i-a văzut trecînd pe cei mai iluştri artişti străini, întreg repertoriul lumii a fost jucat aici şi în toate limbile, înaintea lui, nu existau decît estrade, apoi acea sală a Boierilor care părea a fi culmea rafinamentului pentru că poseda o „odaie pentru lachei". Prinţesa
151
Ralu Caragea[8], protectoare a artelor ca şi tatăl ei, domnitorul, şi care nu ieşea decît într-o sanie în formă de car al lui lui Apollo, punea să se joace aici drame romantice germane şi tragedii de Voltaire; aspiraţiile naţionale găseau o secretă uşurare în tiradele care exaltau libertatea. Faptul că Mahomet sau Moartea lui Cezar[9] pot da unui popor puterea de a deveni stăpîn pe destinul său e de mirare: acesta a fost totuşi meritul - singurul, fără îndoială - al acestor tragedii. Ele erau jucate în greceşte; ca să se obţină permisiunea de a fi jucate în româneşte, a trebuit să fie implorate autorităţile ruseşti care vegheau asupra Principatelor şi care nu încurajau aici manifestările patriotice decît cu picătura. Teatrul Mic luă naştere, apoi celebrul autor-actor Caragiale[10] îl părăsi pentru a trece la Teatrul Mare, care luă epitetul de naţional.
La Capsa
Bucureşti, capitala Capsa. Capsa este mima oraşului, din punct de vedere topografic şi moral. Capsa înseamnă patru lucruri în acelaşi timp: un hotel, o cofetărie, un restaurant şi o cafenea. Imagmaţi-vă, reunite într-o casă cu înfăţişare modestă şi desuetă, patru vechi glorii europene: restaurantul Foyot, cofetăria Rumpelmayer, cafeneaua Florian din Veneţia şi hotelul Sacher din Viena. E un stil, o tradiţie, un obicei, un

organ, un decor, o sală a Paşilor Pierduţi, un monument şi o cocardă, această Capsa, întreg Bucureştiul se regăseşte aici către ora unu după-amiază. Capsa este un loc „foarte civilizat", ar spune românii. Capsa este timpanul acestei mari urechi care e Bucureştiul, oraş al zvonurilor.

Mai întîi, cofetăria. Cofetăriile bucureştene au rămas ceea ce vor fi fost cofetăriile noastre acum o sută de ani: saloane unde se ronţăie praline şi reputaţii. Pariziene prin fursecurile şi prin limba vorbită aici, vieneze prin ale lor indianer krapfen* şi strudelul lor cu mere, ruseşti prin plăcintele calde cu carne tocată, cu care îţi încarci stomacul de dimineaţă, greceşti prin dulceţurile lor, turceşti prin baclavalele şi şerbeturile lor, cofetăriile din Bucureşti oferă o recreaţie de dulciuri, o haltă dulce. De la amiază, se ivesc aici acele foarte bătrîne doamne ce pot fi văzute în provincia franceză la ieşirea de la liturghie; doamne ceva mai galbene, ceva mai negre, mult mai sărace, dar făcute chiar din lemnul (abanos cu incrustaţii de sidef şi de aramă) în care au fost sculptate bunicile noastre; îţi vine să crezi că te afli la Chiboust sau la Gloppe, duminica dimineaţa; soba de faianţă, doar ea, te depeizează prin exotismul ei. Domnişoarele servante, în negru şi cu gule-raşe albe, în cel mai bun gen Boissier şi în stil „patronaj", sînt la postul lor lîngă prăjiturile lucitoare de ciocolată, lîngă pastilele în culori vii, lîngă fondantele în culori pastelate. Incotoşmănate în blănurile lor, care nu sînt ornamentale ca în Occident ci indispensabile ca în Rusia, încălţate cu cisme de cauciuc, chelneriţele îşi transmit în franceză comenzile de caramele. Către ora douăsprezece şi jumătate, bătrînii tineri sosesc, la rindul lor; e ora micului lor dejun. (Bucureştiul este, după Madrid şi Buenos-Aires, ultimul oraş în care îi mai poţi întîlni pe indiferenţii tip 1900, aceşti feciori de bani gata care nu ştiu să se bărbierească singuri şi se scoală la amiază.) In afară de rachiul de prune cald şi foarte dulce, pipărat cu cuişoare, ţuica naţională care te încălzeşte iarna, nimeni nu bea aici alcool; doamnele ronţăie chitre, zaharicale, feuietaje

* Indianer Krapfen (germ.) - gogoşi indiene.

turceşti cu miere, în formă de tablete sau de cornete. Mai există în Bucureşti cîteva cofetării celebre: Nestor, cu frişca şi cu pateurile ei mărunte, Zamfirescu şi fructele sale zaharisite, La Palat şi uriaşele sale cornuri îndopate cu migdale calde, însă tot ce poate fi mai bun, adevăratul mister, este Capsa. Trebuie, pe cînd mănînci un sandvici cu icre negre în spatele vitrinei, lîngă tejghea, să asişti la defilarea scunzilor militari purtători de grade înalte, ataşaţi la Afacerile Externe, politicieni, cerchişti, avocaţi renumiţi, miniştri integri şi alţii, nobile doamne literare, bătrîne doamne celebre, Consiliere politice, actriţe, spioane (cele despre care se spune că „toată lumea ştie că e de la poliţie"), frumuseţi întreţinute de petrolişti; trebuie să-i fi văzut pe aceşti oameni primindu-şi în trecere duşul de complimente, să fi văzut aceste planete şi sateliţii lor, observate, catalogate, cercetate cu de-amănuntul de îndată ce intră în unghiul de vedere al celor aşezaţi la mesele de la Capsa, ca să înţelegi că Bucureştiul nu e decît o singură mare familie. „Bucureştiul s-a schimbat mult... Odinioară, toată lumea se saluta... Acum, eşti înconjurat de oameni

necunoscuţi..." In timpul cît rostea această frază, interlocutorul meu şi-a scos de şase ori pălăria.
Capsa a fost un bucureştean, ucenic cofetar la Boissier, care l-a învăţat cofetăria şi tot ce era legat de ea în acea vreme, adică dulceţurile şi reţetele preparatorului de lichioruri, maestru în siropuri şi fructe cu rachiu. Cînd s-a întors în ţară, a întemeiat o ciocolaterie şi a deschis o cofetărie conformă cu acele înalte tradiţii pariziene ale preparării unor prăjituri şi dulciuri bogat ornamentate, ale politeţii de la tejghea, ale panglicilor de zahăr pentru decorarea meselor, ale hîrtiei dantelate şi ale împachetării fursecurilor, pe care le vezi, nu fără emoţie, perpetuîn-du-se şi astăzi, atît de departe de noi; războiul ruso-turc din
154
1855 l-a văzut pe discipolul lui Boissier ataşat în calitate de cofetar la statul major moscovit şi luînd o înfăţişare marţială, în felul generalului Durakin, pe care a păstrat-o toată viaţa; urma să facă avere cînd cazacii jefuitori i-au devorat într-o zi toate cărucioarele de caramele, praline, zaharicale colorate, zahăr candel, dropsuri, bomboane de gumă şi drageuri. Tînărul Capsa scăpa, adînc mîhnit şi ruinat, străbătînd pe jos cîmpurile de trandafiri din Bulgaria de unde Stambulul îşi scotea parfumul, cînd, deodată, i-a venit în ajutor o idee: să-i înveţe pe bulgari să facă dulceaţă de trandafiri. S-a întors bogat în oraşul său natal.
Restaurantul nu e mai puţin tipic decît cofetăria: plafonul de culoarea ciocolatei, covoare purpurii, dulapuri strălucind de argintărie cu monograme, butelii turnate în carafe gravate, bănci pluşate de culoarea ciorbei de raci, coloane de stuc cu frunze de acantă, bufet rece, bătrîni ospătari-şefi (plecarea chelnerului-şef francez Aime, chemat de mobilizare în 1914, a fost la Capsa ocazia unei mari manifestaţii de francofilie), ierarhie impusă Europei de marii restauratori francezi sub al doilea Imperiu, adică ospătari stînd la zece paşi în spatele ospătarului-şef, ospătarul-şef la trei paşi în spatele patronului şi, în fund de tot, micul servitor în livrea vînătorească de la vestiar, încovoindu-se sub greutatea blănurilor şi pierdut într-o învălmăşeală de snow-boots care seamănă toţi între ei, pe care încearcă să-i numeroteze cu creta... Separeurile de la Capsa sînt de o clasicitate sublimă: capitoane, catifea verde, sobe de modă rusească, canapele de abanos, oglinzi cu rame aurite în care nenumărate generaţii şi-au înscris aventurile galante... toate pariurile, toate duelurile, toate adulterele, toate combinaţiile politice, toate paraliziile princiare, toate intrigile diplomatice din secolul al XlX-lea au avut drept leagăn acele separeuri.
155
Camerele hotelului Capsa dau spre străzi zgomotoase; se mai găsesc în ele plapume, luminări şi oale de noapte, întreg acel confort 1878, pe care nu-l mai poţi regăsi decît în faţă, la hotelul Bulevard care, pînă mai ieri, îşi aşeza clientela diplomatică în fotolii de catifea galbenă cu ciucuri şi romburi capitonate. Cît despre cafeneaua Capsa, din faţa Cercului Militar, nimeni nu consumă acolo; singurele alcooluri sînt Le Temps şi Journal des Debats; se citesc aici ştirile diplomatice din Universul, articolul socializant din Dimineaţa, articolul de fond din Adevărul, cronica din Lupta, informaţiile din Argus, Epoca, Independenţa, Viitorul; deputaţii care-şi tund barba în felul lui Brătianu urzesc aici comploturi politice, îşi

primesc aici agenţii electorali, distribuie recomandări. Pe marmură, cronicarii îşi ascut creionul, iar bătrînii bucureşteni, în inima clubului lor preferat, privesc speriaţi şi mustrători, prin oglinda fără ten a vitrinei, cum se ridică primii zgîrie-nori după moda americană. Auzi aici veşnicele vorbe:

- In cele din urmă, ministrul a semnat!
- Ordonanţa de plată, ce glumă! Casa de bani a Finanţelor e goală.
- Comisia de supraveghere a averilor? E bună pentru cei mici...
- Va plăti, oare, statul?
- Vă spun c-o să plătească.
- Statul n-a plătit!

De la Capsa la Şosea

Se vorbeşte despre toate pe Calea Victoriei, despre bucătărie, despre politică, despre dragoste. Acest corso stendhalian

156

este aleea primelor întîlniri, e coloana primelor anunţuri, este cadranul care marchează ora modei, e cărarea secretă a comploturilor militare, este pavilionul întîielor săruturi fără ştirea părinţilor, este scena satirei, este breşa prin care pătrunzi în Bucureşti şi prin care îl cucereşti, şi este şi drumul Constan-tinopolului, marele drum triumfal care coboară din nord spre Sfînta Sofia; însoţit de spahiii lui albi şi de ienicerii săi cu turban verde, stînd în picioare pe scările triunghiulare de la şaua calului, domnitorul Mavrogheni a urmat calea aceasta ca să-şi ia în stăpînire oraşul.

Uneori, o înmormîntare de mitropolit, soi de paradă funebră, plimbă mortul pe un scaun sub pene de struţ negre; uneori e o nuntă în care vechi landouri stil 1900 urmează un cupeu capitonat cu satin alb şi flancat de două luminări între care se sărută soţii. Prin arborescentele pe care marile geruri le desenează pe geamuri, abia vor fi zărind faţada severă şi puţin retrasă a Palatului Regal. In spatele vitrinelor lor aburite, cafenelele expun un amestec de oameni, de bărbaţi, de toate condiţiile; combinaţiile ministeriale, simpatiile literare şi colaborările ziaristice se elaborează în fumul turcesc şi în aroma de moka. Afară e o îmbulzeală de oameni pe trotuar (şi volumul trecătorilor e dublu iarna, din cauza blănurilor), de trăsuri şi de sănii pe şosea. Pe scurt, de o sută de ani încoace, toată viaţa politică, mondenă, dinastică, amoroasă şi anecdotică a Romîniei s-a concentrat pe scurtul spaţiu care duce de la Capsa la Athenee Palace; cartierele din Bucureşti sînt desemnate prin culori; galben, albastru, verde; suburbiile sînt negre şi centrul e roşu; să spunem deci despre Calea Victoriei că este de un roşu aprins.

157

La Athenee Palace

Holul hotelului Athenee Palace aminteşte de acele „case comune" din comediile din repertoriu, iar portarii îşi joacă aici admirabil rolul de Scapin şi de Mascarille11; aşezat în acest for bucureştean în care localnicul vine să-i repereze pe străini îndată după sosirea lor, în care indiscreţia românească (un pic jenantă după indiferenţa pariziană, dar aşa de prietenoasă şi fără mofturi, după spionajul rusesc) este în toi, în care ocaziile sînt dibuite, în care perechile se potrivesc, în care rîsetele izbucnesc (poveştile circulă la Bucureşti ca gripa), în care secretele se

volatilizează în urechile devenite microfoane, în care relaţiile sociale se leagă ca peste tot dar cu mai puţine strîmbături, în care cinismul şi fraternitatea sînt împinse la culme, mă familiarizez treptat cu acest popor fermecător, uneori uşuratic, niciodată stîngaci, niciodată răutăcios.
In această vatră a Bucureştiului, totul îţi vorbeşte despre Franţa: chioşcurile vînd tot atîtea ziare franceze cîte foi româneşti, cărţile noastre, cu coperţi încă proaspete, sînt citite îndată după apariţie, compatrioţii noştri, ce pot fi recunoscuţi prin faptul că, negîndindu-se să-şi cumpere căciuli de blană, poartă pălării, sînt imediat invitaţi peste tot, parfu-murile şi articolele noastre de galanterie împodobesc fiecare vitrină, limba noastră e vorbită în mod curent. Şi totuşi, e imposibil să spui ceea ce mulţi francezi afirmă din nerozie sentimentală şi lene de spirit, că „Bucureştiul e un adevărat Paris". (De altfel, cum să recunosc Parisul în toate „micile Parisuri" ce mi-au fost arătate pe suprafaţa globului?) E ca şi cum ai pretinde că, cu Hohenzollernii şi cu negustorii săi germani, sau cu cele patruzeci de mii de unguri ai săi, cu evreii, cu brutarii greci, cu zidarii italieni, cu guvernantele
158
franceze, cu grădinarii bulgari, cu hamalii turci, cu maseuzele rusoaice, cu negustorii ambulanţi albanezi, este un mic New York, sau că, cu zăpada şi cu vizitiii săi, este un „Petersburg în miniatură", cum scrie Keyserling12. Bucureştiul e Bucureşti şi l-aş recunoaşte între o sută de capitale după atelajele lui de boi alături de Fordun în plină stradă mare, după taxiurile lui care sar pe trotuare şi se dublează în toate sensurile, după negustorii săi de braga cu micul lor chioşc de aramă în spate, după Mitropolitul său care seamănă leit cu preoţii rugători din frescele bizantine, care-şi rosteşte ca şi ei, pe nas, rugăciunile, atîta doar că vorbele liturgice cad într-un mic hexagon de porţelan alb: radioul. „E un oraş făcut în întregime din petice", îmi spunea, nostim, într-o zi regina Elisabeta a Greciei. Dar dacă istoria românilor e din nou apreciată, dacă capitala lor e cîrpită, dacă umorul lor e uneori descusut şi dacă Bucureştiul rezumă toate aceste lucruri, şi dacă Athenee Palace este după chipul Bucurestiului, cu atît mai bine pentru cel care-i simte farmecul. Doamna Simona Lahovary a spus-o în termeni excelenţi: „Călătorul îi descoperă (acestei capitale) un nu ştiu ce care cere simpatia. Mai puţin vechi decît multe altele, cu siguranţă mai puţin interesante şi mai puţin frumoase, monumentele Bucurestiului se fălesc cu meritul de a fi rămas în picioare. Frumuseţea lor modestă şi umilită trebuie să fie privită puţin prin aureola acestei prisme sentimentale".

Palate

Calea Victoriei se mîndreşte cu marile ei edificii: n-are dreptate. Se află acolo un Palat al P.T.T. şi o Casă de Depuneri şi Consemnaţiuni în stil admninistrativ, un cerc militar cu
159
terase babiloniene şi chiar un zgîrie-nori, Palatul Telefoanelor Automate, de care nu mi-ar părea rău dacă ar dispărea. Altele, în splendoarea lor obeză, înstărită, încărcată de podoabe, te duc cu gîndul la marile doamne cîrlionţate şi pline de diamante. Germanii spun despre femeile prea ţîţoase că „au lemne în faţa casei". Tot aşa, palatele acestea îngrămădesc în curte maldăre de buşteni pentru o bunăstare călduţă; unul dintre ele,

Palatul Cantacuzino, sprijinit de cariatide peste măsură de mari, e păzit de doi lei de piatră ai căror ochi se luminează în verde în serile de gală. Notez şi Palatul Sturdza, uimitor model de stil Ludovic XVI flamboaiant, şi Ateneul, panteon al frumuseţii, care e de o urîţenie greoaie.
Cît de mult le prefer clădirile dintr-un secol al nouăsprezecelea care n-a fost aici niciodată stupid: palatul Stirbey, retras de la stradă, sprijinit de umbrarele parcului său, fermecătoarea casă Mânu, pe care proprietarul ei, M. V. Mânu, avut eleganţa, înţelepciunea şi curajul de a o păstra neatinsă, la adăpost de ravagiile progresului, micul palat Moruzi, devenit Muzeu municipal, palatul Şuţu, călare pe patru străzi, delicata legaţie a Rusiei, pe cale de a fi demolată de Soviete, care au pus din nou stăpînire pe ea, casa Ferekidy, cu frumoasele ei sobe de faianţă împodobită, cu distincţia ei liniştită şi de bună calitate, atîtea alte clădiri mari sau mici, rămăşiţe ale unei epoci în care prosperitatea şi siguranţa creşteau an de an şi în care, cum spun cărturăresele, „fericirea era în casă". Uriaşe ziduri de o grosime liniştitoare, împodobite cu stucuri după moda austriacă şi găurite de ferestre duble, largi şi înalte încăperi răcoroase, podele de lemn zugrăvit, draperii rareori frumoase dar îndeajuns de demodate pentru a nu mai fi urîte, grădini fără lustru în care florile cresc singure, un confort în stil românesc care ne dezorientează sau mai curînd ne reorientează, un soi

"

de lux în opoziţie cu al nostru, căci proasta calitate a lucrurilor nu-i dăunează, şi peste toate acestea un aer aristocratic: e cu neputinţă să explici de ce aceste case au atîta bun gust; ele tind, de altfel, să dispară, înlocuite de imobile cu apartamente care se numesc aici blocuri şi sînt pur şi simplu îngrozitoare.
încă de pe-acum, palatele pe care le-am citat nu mai aparţin stăpînilor lor: palatul Cantacuzino este acum Preşedinţia Consiliului de Miniştri, palatul Moruzi, cel mai vechi dintre toate şi cel mai autentic, a devenit Muzeul municipal sub paza amabilului Domn Florescu13 care, cu o erudiţie surprinzătoare aliată cu o răbdare de benedictin, lucrează la reconstituirea istoriei fiecărei pietre din oraşul său; frumoasa casă Vernescu a fost achiziţionată de Ministerul Comerţului iar palatul Sturdza adăposteşte de treizeci şi cinci de ani Ministerul Afacerilor Externe; într-o secţiune anexă, Dl. Eugen Filotti14 a organizat şi conduce un serviciu al presei care ar putea fi propus ca model serviciilor din ţările cele mai mari pentru abundenţa şi precizia documentării, ştiinţa clasării, rapiditatea cu care orice informaţie, oricare ar fi ea, e obţinută de îndată ce e cerută. Palatul Romanet, astăzi Minister al Finanţelor, datează din secolului al optsprezecelea. Toate aceste locuinţe ale marilor boieri au devenit proprietatea ultimului mare boier, statul. („Stat... stat... stat...", cuvînt magic care răsună, de îndată ce ai trecut frontiera românească, în conversaţiile dm vagonul-restaurant...). Imensele lor marchize, scoici de fier încărcat de ornamente sau evantaie de fontă groasă, care înaintau odinioară ca să le întîmpine pe frumoasele vizitatoare, nu mai adăpostesc decît cozi de solicitanţi. Românul a depins întotdeauna de cineva ca să poată trăi: voievodul a depins de boieri, boierii, de ţărani etc. Astăzi,

161

Marele Ban a dispărut, el a devenit Administraţie pentru cei mici şi ministru pentru descurcăreţi. N-ar mai lipsi mult şi i s-ar săruta roba, i s-ar şterge de praf papucii, i s-ar umple pipa, i s-ar veghea siesta cu tot atîta grijă ca acum un veac...

De cîte ori, trecînd spre amiază prin faţa Ministerului de Finanţe, nu m-am oprit în spatele grilajului ca să observ această mulţime atît de curioasă, atît de tipic românească, a solicitanţilor şi a „celor în drept". Toate clasele sînt reprezentate aici, toate tipurile, popii aşezaţi cuminţi pe o bancă şi care, scoţînd un pieptene din buzunar, îşi netezesc barba lungă şi părul, săraca văduvă care va fi pusă sub sechestru şi care vine să ceară dreptate, orfanul în lacrimi, bătrînul pensionar care încearcă să parlamenteze cu portarul printr-o ferestruică. Cei mai puţin îndrăzneţi, intimidaţi de santinela care, cu baioneta la ţeava puştii, îi apără pe funcţionari, aşteaptă răbdători sub zăpadă ore întregi. O lungă moştenire de brutalităţi, de torturi, de stoarceri de impozite şi de mutilări, i-a învăţat în cursul secolelor arta de a aştepta. Ei par a păstra în coastele lor întunecata amintire a vremurilor în care conţopiştii de la Finanţe adăugau funcţiei lor de strîngători de impozite pe cea de bătăuşi oficiali. (Pînă nu prea de mult, se ciomăgea în România, ca în comedia clasică, atîta doar că nu acţionai tu însuţi: servitorii vinovaţi se duceau să fie biciuiţi la poliţie cu o scrisoare de recomandare din partea stăpînului). Aceşti bieţi oameni şi-au plecat de atîtea ori spinarea în faţa ghişeelor guvernamentale încît coloana le-a rămas încovoiată. Cei mai şmecheri au învăţat pînă la urmă cum să facă; ei ştiu că dacă stau la coadă îşi vor pierde ziua fără să ajungă să intre; de aceea, „intră boiereşte", ţintuindu-l locului pe portar cu această parolă fatidică, pe care trebuie s-o cunoşti dacă vrei să-ţi atingi scopul în România: „Prin urmare, nu ştii cine-s eu!" E ultimul

162

rest dintr-o epocă în care Bucureştiul era un orăşel unde cel mai mărunt boier era cunoscut de toată lumea, cînd nimeni nu se mira de gestul acelui senior care, îmbarcat pentru Karlsbad şi nevăzînd în Europa decît o anexă a Bucureştiului, a tras semnalul de alarmă ca să oprească trenul într-un ţinut care-i plăcea, aşa cum, în România, l-ar fi oprit pe moşia lui. Vai! şeful de gară austriac, venind de îndată în fugă, îl ameninţă cu o amendă pe boierul care, întorcîndu-se spre soţia lui, exclamă arogant: „Dar spune-i odată cine-s eu!"

Ajunşi în sfîrşit la biroul ministrului, postulanţii ştiu că n-au nici o şansă să vorbească cu el între patru ochi. Cincizeci de solicitanţi, candidaţi, petiţionari, mari electori, după ce au forţat barajele, îl şi înconjoară pe omul politic şi, din acel moment, nu se mai duc; după ce, rînd pe rînd, au linguşit, au cerut, au răspuns la acuzaţii, rămîn acolo, ca la spectacol, şi-şi dau cu părerea despre treburile care urmează. Chiar dacă noul venit are dreptul să-şi ducă mîna la umărul stîng în semn de frăţie masonică, nu va trebui mai puţin să-şi expună cazul în public. La Bucureşti, secretul nu există. Totul se ştie, totul se repetă (şi, de altfel, totul se neutralizează în felul acesta). Simplii solicitanţi obţin uneori cîteva firimituri. Pentru creditorii statului, sumisionari, adjudicatori, furnizori mari şi mici, sarcina e mai anevoioasă. Nu înseamnă totul, nu înseamnă chiar nimic să le

smulgi birourilor recunoaşterea unei datorii; cel mai greu e s-o transformi, prin intervenţii şi mici cadouri, în ordonanţă de plată. După aceea va trebui să încerci imposibilul: să scoţi banii din casieriile statului. Cînd, după ce s-au zbătut, s-au căznit, s-au dat peste cap, aceşti oameni şi-au procurat preţioasa monedă, îi vezi ieşind din nou, ştergîndu-se, dînd un bacşiş servitorului de birou care le întinde blana. Cu degetele în tăietura mînecii de la jiletcă,

despicînd mulţimea, admiraţi, invidiaţi, foarte miraţi ei înşişi de victoria asupra administraţiei, se îndepărtează de Ministerul de Finanţe cu capul sus, îşi invită prietenii la prînz, apoi aleargă să achite cîteva arvune şi să-şi preia noul automobil american. Funcţionarii înşişi nu sînt întotdeauna plătiţi în mod regulat. Li s-a întîmplat să vadă trecînd o săptămînă, apoi două, fără să li se achite salariile ori soldele; în a patra săptămînă, Trezoreria a ajuns dintr-un salt în luna următoare şi, amînînd de la o lună la alta, nu s-a achitat decît cu un an şi jumătate de întîrziere, şi încă în bonuri de Trezorerie.

In apropierea Ministerului de Finanţe, palatul Ştirbey, totuşi atît de grav şi chiar mai curînd rece ca înfăţişare, a adăpostit o noapte întreagă în 1855 o femeie de moravuri uşoare, acea Rose Pompon pe care Bucureştiul n-a uitat-o. Cu cinci am mai înainte, sosise în Moldova adusă de un boier român care se îndrăgostise de ea cînd a văzut-o dansînd cancanul la Mabille, cu Celeste Mogador şi cu Măria, dansatoarea de polkă; el o răpise pe Regina Pomare, cum era numită, dansatorului ei, Brididi, lui Chicard şi bulevardului Saint-Michel, şi o instalase la Iaşi; n-a păstrat-o însă mult timp. „Rentele erau toana mea", a scris această îndrăgostită dezinteresată; de aceea, l-a preferat amantului său pe fiul domnitorului Ion Ghica15. înnebunit de dragoste, tînărul prinţ se hotărî să se însoare cu ea; poate că s-a şi însurat, deşi familia Ghica mai neagă încă acest lucru; în orice caz, familiei indignate nu i-a fost greu să despartă acest menaj datorită unui viatic care i-a îngăduit Rosei Pompon, repede consolată, să plece la Constantinopol şi să-l întîlnească acolo pe Teophile Gautier16 mereu „pofticios de frumoase Orientale şi care le saluta trupurile despuiate scoţîndu-şi cu gesturi largi pălăria". Dar Rose Pompon era grăbită să se întoarcă la Paris, să devină

acolo o „fashionable", să uimească cartierul Saint-Georges cu covoarele ei persane şi cu casmirurile sale. Cină la Gafe Anglais cu Musset17 şi Roger de Beauvoir, frumos flecar care, zice ea, „şi-a mîncat averea cu însufleţire", întinsă pe divanurile ei „cu iniţialele unui pricipe străin", ea îşi uimi prietenii cu descrierile Bucureştiului. Intre timp, Ghiculeştii se temeau de ea; Parisul era încă prea aproape după mintea lor; obţinură din partea lui Napoleon al III-lea ca poliţia lui s-o facă pe această floare a străzii să vadă noi ţări. Ea plecă din nou, însă nu în direcţia dorită, căci în 1855 o regăsim la Bucureşti unde se preface că deschide un magazin de mode, dar, pe sub mînă, face cercetări cu privire la prietenul ei, află că e în călătorie prin Rusia şi se pregăteşte să i se alăture acolo. Toate acestea se întîmplau pe vremea ocupaţiei ruseşti; mareşalul Imperiului, care locuia tocmai în palatul Ştirbey, a refuzat la început să-i dea un paşaport, dar seara era bal mascat la palat. Rose Pompon îşi făcu apariţia aici

îmbrăcată în domino de chantilly negru, făcu senzaţie, îl seduse pe guvernator şi îşi obţinu viza. In Rusia era cît pe-aci să şi-l întîlnească pe Ghica, aleargă pînă în China, traversează Oceanul Pacific şi cade în Sân Francisco-ul căutătorilor de aur. După numeroase aventuri, Rose Pompon se întoarse în sfîrşit la Paris; acolo îşi dădu seama, prea tîrziu, că îi trecuse vremea: Cora Pearl o detronase, ca şi Adele Courtois, „care, în Bois de Boulogne, răspundea tot atît de des la saluturi ca şi împărăteasa". Sărăcită, îşi vîndu diamantele, inelul de logodnă; ultimă rămăşiţă a iubirilor sale, coroana princiară cu pietre preţioase a Ghiculeştilor se topi la rîndul ei în mîinile negustorilor de lucruri de ocazie. In momentul în care părăsim Calea Victoriei, ne atrage atenţia o ultimă locuinţă: în spatele unei curţi strict închise, se află micul palat al reginei Elisabeta a Greciei, datorat unui

arhitect plin de talent, prinţul George Cantacuzino18. Con-! struit în stilul Renaşterii italiene, el este cel mai surprinzător dintre toate. Regina a dorit aceste bolţi care se potrivesc cu frumuseţea ei de stareţă regală; o mănăstire florentină se deschide spre un domeniu căruia zăpada îi prelungeşte pînă la mister perspectivele de bazine, de peluze şi de arbori grei de porumbei şi de gheaţă, albi de tot şi rozalii în înţepenirea lor iernatică. »

Şoseaua Kiseleff

Dintre cele opt bulevarde în formă de raze care pornesc din Piaţa Victoriei - buchet al unui foc de artificii a cărui rachetă ar fi Calea Victoriei - cea de nord, cea mai cunoscută, este şoseaua Kiseleff sau, cum i se spune în mod obişnuit, Şoseaua. Bucureştenii o datorează singurului cadou frumos pe care 11-a făcut vreodată Rusia, contelui Pavel Kiseleff19.

Acest general cu ochelari care semăna cu Dl. Thiers20, era un foarte mare administrator, un spirit liberal şi un caracter, întreaga parte rodnică a regulamentului Organic i se datorează. El a salvat poporul, pe rînd, de ciumă, de holeră, de foame, şi mai ales de excesele boierilor, „această oligarhie lacomă şi turbată", spunea el, „aceşti moldoveni bărboşi care sunt neîndoielnic cei mai neastîmpăraţi intriganţi dintre toţi bărboşii care-au trecut pe sub bolta cerului".

Regulamentul organic al lui Kiseleff prevedea totul, fixa totul, de la justiţie pînă la canale şi caldarîm. Ruşii sînt buni urbanişti, iubitori de bulevarde largi, de perspective nobile. Şoseaua înaintează cu eleganţă, încadrată de tei. In punctul de pornire, se înconjoară cu muzee; aleile ei lăturalnice trec

prin grădini; restaurantele în aer liber, lăptăriile (în care eşti servit cu lapte proaspăt muls, cald încă, groasele felii de pîine neagră gustoasă, untul galben curat), chioşcurile cu muzică, casele boiereşti în nenumărate stiluri, de la castelul burgrav la palatul Rothschild, o însoţesc, bete de spaţiu şi de libertate. Şoseaua se înmulţeşte: hinterlandul ei împădurit se abandonează împărţirii în loturi, betonului armat, şi dă naştere unui cartier de vile fermecătoare, înconjurate de grădini sau pierdute în maidane: parcul Filipescu. Şoseaua ocoleşte o machetă gigantică şi

dărăpănată care pretinde a fi Arcul de Triumf al victoriei. Ea urcă spre Hipodrom, spre terenul de golf, spre cîmpul de aviaţie, se înalţă trecînd peste mlaştinile în care se tîrăsc încet întunecaţii bivoli sclavi, redevine drumul pietruit care duce la Sinaia şi în Transilvania. Pe măsură ce înaintează, reşedinţele care-o mărginesc îşi reduc pretenţiile, devin „bomboniere", apoi bungalow-uri, capătă un caracter din ce în ce mai rustic şi se prefac în cele din urmă în colibe. Din morile de vînt ce împodobeau odinioară Şoseaua şi pe care Kiseleff le-a dărîmat nu mai rămîne decît vîntul care, după ce s-a răcorit peste bălţile de la Băneasa şi mlaştinile golfului, încearcă să zguduie gardurile de uluci ale acestor cartiere aflate veşnic în şantier.
Vara, restauranatele se împodobesc cu pergole de trandafiri; sanatoriul Elisabeta şi palatul gol al reginei Elena sunt precedate de frunzişuri care, cum ar spune Doamna de Sevigne21, dau o răcoare magnifică; mai departe, se află Ştrandul, bazin de vară cu plajă de nisip, care face concurenţă celeilalte piscine bucureştene, Lido. Pe aleile pentru călărie poate fi văzută dis-de-dimineaţă regina Măria trecînd în galop, galop celebru şi de care se tem cei care-o însoţesc. La căderea primelor zăpezi, apar dintr-o dată săniile în Piaţa Victoriei. Caii lor împodobiţi cu
167
ciucuri roşii, acoperiţi cu lungi plase albe, sînt ţinuţi în frîu de uimitori vizitii îmbrăcaţi într-o mantie de catifea. Nu mai sînt acei mari trăpaşi ruşi pe care războiul i-a luat şi nu i-a mai înapoiat niciodată, nici acei vizitii eunuci cu chipuri galbene ridate înainte de vreme, care te înfăşurau într-o pătură moale, de capră de Mongolia, şi care, la Paşti, ieşeau din căsuţele lor semănînd cu chiliile unei mănăstiri ca să-şi viziteze clienţii şi să le ofere colaci înalţi ca nişte turnuri... Astăzi, săniile îşi pun caii mediocri şi vizitiii mult degeneraţi în slujba schiorilor care, în lipsă de pantă, se lasă traşi pînă la staţia de la Telefoane şi pînă la Hipodrom. Vizitii în pufoaice umflate, stînd în picioare pe săniile lor ale căror clopoţei sună veseli, conduc grupuri de patru sau cinci tineri care ţipă de bucurie şi se bulgăresc cînd se încrucişează. Duminica, înşişi Lipscanii vin să se aerisească la Şoseaua transformată în staţiune de sporturi de iarnă, şi să se fotografieze în costum de schi; şcolarii săraci atrag în trecere automobilele particulare şi cer permisiunea de a ataşa de port-bagaj o sanie, făcîndu-le astfel o escortă mai puţin corectă decît lacheii în haine îmblănite care stăteau odinioară în picioare, după moda vieneză, pe planşeta săniilor. Cît despre copii, îndemînarea lor e atît de mare, încît reuşesc să patineze peste tot, pe zăpada topită, pe caldarîmul alunecos şi chiar pe uscat.

Muzee

Bucureştiul posedă un ansamblu de bogăţii cărora trebuie să le acorzi cu atît mai mult preţ cu cît au scăpat de cele mai ucigaşe primejdii; ele n-au contenit, de altfel, să sufere ravagiile provocate de străini, de vreme ce minunata comoară scitică
168
de aur masiv, numită de la Pietroasa, nu mai există decît în facsimil la Muzeul de Arte Frumoase, originalul fiind încredinţat, în timpul marcului război, ruşilor, care nu l-au înapoiat niciodată. Aceeaşi soartă reţine în

exil mitrele de aur şi de perle, vasele sfinte, odăjdiile preţioase ale mitropoliţilor. Trebuie adăugat că Sovietele, care au făcut mare zgomot în presa din lumea întreagă, în legătură cu corectitudinea cu care tocmai i-au restituit Romîniei obiectele date în păstrare, n-au înapoiat decît hîrţogăna cuprinsă în miile de cutii pe care le-au vizitat cu grijă una cîte una şi le-au despuiat de tot ce putea avea o oarecare valoare, pînă la, şi inclusiv, timbrele poştale.
Muzeului de Antichităţi şi Muzeului de Arte Frumoase, lipsit astfel de cea mai frumoasă piesă a sa, le prefer infinit mai mult pitorescul Muzeu Municipal, Muzeul de Artă Religioasă şi ciudatele lui fresce medievale luate de la Curtea de * Argeş, evangheliarele sale de argint, marele lui iconostas scuip- . tat cu stema Cantacuzinilor, Academia Romînă a cărei colec- * ţie de manuscrise vechi este de cea mai bună calitate, şi mai > ales acel grup de muzee create recent, pe care Bucureştiul, ase- •'. meni Londrei sau New Yorkului, a vrut să le reunească în- i tr-un singur punct, sub umbrarele de la Şosea. Am vizitat ' acolo Muzeul de Istorie Naturală, Muzeul de Geologie, Muzeul Stelian şi interesantele sale colecţii, pe care-l conduce cu o atît de rară competenţă, Dl. Oprescu22 şi, în sfîrşit, Muzeul de Etnografie.
Voi întîrzia în acest ultim muzeu, nu pentru a-i reţine pe cititorii mei în faţa unor vitrine, ci dimpotrivă, pentru a le permite să evadeze spre acele spaţii agreste în care bate inima sau curge sîngele românesc. Aşa le va apărea unitatea acestei civilizaţii care începe la Tisa ca să se întindă dintr-o singură revărsare pînă în fundul Asiei. Ei pot să-i vadă primele

trăsături la muzeul etnografic din Budapesta, pe care-l menţionez aici nu pentru a-i tachina pe prietenii mei români, ci pentru a-i îndemna să rivalizeze în zel cu ungurii în protejarea unei arte ţărăneşti care va fi în curînd ultima din Europa. Muzeul de la Sosea este atît de inteligent alcătuit încît un călător grăbit, care n-a avut timp să coboare pe torenţii Bistriţei, să treacă pe potecile înguste ale Carpaţilor, să se înnămolească în pămînturile mocirloase ale Basarabiei, să meargă în pelerinaj la mănăstirile din Bucovina, ori să străbată landele Dobrogei, va putea survola într-o oră înfăţişările neobişnuit de variate şi de splendide ale unei ţări din care cea mai mică bucată este întotdeauna la scară mare.
?
Artă ţărănească ••%
•«
- Vă contemplă cinci mii de ani, îmi spune Dl. A. Tzigara^ Samurcaş23, directorul muzeului, introducîndu-mă în sala olăritului.
Admir trecerea pe nesimţite de la paleolitic la modern; în cursul epocilor, aceleaşi motive geometrice, aceleaşi spirale egeene desenate cu degetul, aceleaşi pîntece de vase înnegrite cu fum perpetuează o aceeaşi nobleţe a formelor, o aceeaşi justeţe a tonurilor. Secretul unei arte atît de pure este că ea iese din mîinile ţăranului, nu din cele ale meşteşugarului; înşişi saşii din Transilvania, olari de meserie care au tratat în secolul al XVEH-lea motivele din Delft cu un cobalt profund şi glacial a cărui reţetă s-a pierdut, nu l-au egalat niciodată pe ţăranul de la cîmpie care, de îndată ce primăvara a înmuiat pămîntul, îl frămîntă şi îl trec în cuptorul lor

rudimentar, cu înfăţişare, şi ea, preistorică. Nu veţi găsi aceste vase în comerţ; abia apar în cîte-un iarmaroc local.
170
- Noi am importat mult în artă, continuă Dl. Tzigara, am făcut ană bizantină, turcească, italiană, austriacă, franceză, dar ce vedeţi aici e de la noi.
- De la dumneavoastră, dar şi de capătul lumii, spun eu, uitîndu-mă la un fluier făcut din tibia unui vultur, care-mi aminteşte de Bolivia.
Sala următoare cuprinde întreagă o casă ţărănească, cu poarta ei triumfală pentru căruţe, cu pridvorul cu stîlpi, cu acoperişul ei de şindrilă din scoarţă exagerîndu-şi protecţia împotriva unei zăpezi şi a unui soare ce exagerează şi ei.
- Ea datează abia de cincizeci de ani, spune Dl. Tzigara, şi e totuşi casa de acum cincizeci de secole. Aceasta aparţine unui oarecare Mogoş, din Gorj, care nu ieşise niciodată din satul lui şi care a construit-o singur, în trei ani, cu cei şaizeci de copaci pe care i-a doborît singur, în pădure. Tot aşa se va fi distrat şi ciobanul Bucur cînd şi-a construit bisericuţa, cea dintîi din analelel Bucureştiului. Mogoş lucra în momentele lui libere, căci, de meserie, era cantor şi plugar. Grinda principală măsoară zece metri. Uitaţi-vă la aceste capiteluri: nu s-ar zice că e curat stil roman? Iar colonada aceasta sveltă, umflată la mijloc, precum coloanele templelor greceşti... I-am spus lui Mogoş: „De ce le faci stîlpii mai groşi la mijloc?" Iar el mi-a răspuns acest lucru simplu şi admirabil, pe care puţini arhitecţi l-ar fi găsit: „Cine susţine o mare greutate se îndoaie mai întîi la mijloc". Intraţi în căsuţă. Iată masa scundă şi îndesată în jurul căreia ţăranii se mai aşează încă, turceşte; ei se culcă pe pămînt; lada asta conţine frumoasele costume de sărbătoare. Iată vatra, soba joasă şi pătrată din faianţă decorată, fereastra în care hîrtia înlocuieşte sticla. Adîncitura aceasta în masă serveşte de farfurie; iată moara manuală şi furca de lemn... care nu e o furcă; la biserică, e înfiptă în pămînt între
171
două dale, iar în despicătura crăcilor trupul înclinat vine să se sprijine şi să se odihnească în timpul lungilor slujbe religioase; în felul acesta, mîmile rămîn libere pentru rugăciune...
Teascurile pentru caş sunt din lemn sculptat cu cuţitul, tocătoarele şi căuşele sunt de lemn, blidele, bîtele ciobăneşti, de lemn. Lemn din plutele coborîte pe torenţn Bistriţei, lemne cariate de ani, lemne pline de noduri, lemne tari sau moi, lemn, materie nobilă, pe care Ruskin a vrut s-o readucă la modă şi a cărui folosire străveche a supravieţuit în acele ţinuturi înde-: părtate ale Occidentului, Scoţia de nord, Dalecarlia...
';
Urmează o colecţie de troiţe - cruci de la răspîntii de drumuri, crestate cu desene abstracte fără flori şi animale, stîlpi frontieră a vieţii şi morţii; aşezate pe orizont, ele trebuie că seamănă, cu dublul sau triplul lor motiv, cu calvarele bretone, sau cu acoperişurile lor stranii, cu parii sculptaţi neo-cale-donieni.
Acum costumele ţărăneşti sunt cele care trezesc în mine amintirea ţesăturilor funerare copte ori peruviene.
- Costumul românesc este o îmbrăcăminte de lucru, în timp ce costumul unguresc e o haină de sărbătoare, spune Dl. Tzigara. Admiraţi broderiile

acestea care curg ca un izvor de culoare de fiecare parte a mînecilor şi a pieptului... şi aceste motive care nu se repetă niciodată.
In lăzile din depozit se îngrămădesc veştmintele ţăranilor: cămaşa, care se poartă scoasă din pantaloni şi căzînd pînă la genunchi, cojocul, jachetă croită petru marile friguri dintr-o blană de oaie, căciula din piele de miel, pălăria rotundă a ardelenilor, sarica, un soi de mantie păstorească, opinca de piele încovoiată, legată cu nojiţe...
- Totul e fabricat în casă. Oamenii noştri sunt scutiţi de sărăcie. Gîndiţi-vă că un cioban e plătit cu patruzeci-cincizeci
172
de franci pe lună... El a rămas la stadiul pastoral şi n-a urmat evoluţia noastră spre agricultură (care datează de la descoperirea porumbului), apoi spre agronomia industrială. Ciobanul, iată o figură eternă. Mînînd cele cinci milioane de oi româneşti de la munte la cîmpie, în aceste singurătăţi el e paznicul tradiţiilor neamului său. Veştmîntul lui e alb, cum îi este şi sufletul. E un ţăran dac, are portul şi creierul dacilor; este unul dintre cei care urcă poteca în spirală de pe Columna lui Traian...

Biserici din Bucureşti

Dacă păcatele unui popor ar fi măsurate după numărul sanctuarelor sale, ar trebui să spunem că bucureştenii au sufletul foarte negru, deoarece posedă mai mult de o sută de biserici, dar că au devenit cu mult mai buni, căci strămoşii lor aveau trei sute şaizeci şi şase (tot atîtea cîte are Roma), numărate de Paul de Alep. Englezul Thornton24 pe care clopotele îl împiedicau să doarmă, se plîngea că la Bucureşti „sunt mai multe biserici şi mănăstiri decît ar fi nevoie pentru întreaga ţară".
Aceste biserici se datorau în cea mai mare pane cucerniciei boierilor şi voievozilor, care le înzestrau din belşug şi le „închinau" vreunei mănăstiri din Ţara Sfîntă sau de la Muntele Athos, unde România, singura dintre toate ţările ortodoxe, nu deţinea ca proprietate o mănăstire: biserica, aşezată astfel sub protecţia unei comunităţi religioase străine, devenea repede pentru aceasta o avere pe care o administra şi exploata cu cinism.
Bisericile din Bucureşti nu sînt foarte vechi; ele datează rareori dincolo de secolul al XVIII-lea şi e păcat, fiindcă
173
bisericile de la Cozia, de la Cotmeana şi mai ales biserica princiară de la Curtea de Argeş, fosta capitală, toate trei din veacul al XlV-lea, sunt mărturii ale unei mari arte valahe medievale de inspiraţie originală, deşi influenţată mai ales de Bizanţ, de Serbia şi poate chiar de Bulgaria; secolul următor a văzut născîndu-se biserica triconcă cu dublă, triplă sau multiplă cupolă de plumb şi cu arcaturi exterioare tăiate în două de cornişa în torsadă, numită „brîu". Aşa este mănăstirea de la Curtea de Argeş, atît de celebră şi atît de des imitată la Bucureşti (biserica Enei şi Sfîntul Nicolae dintr-o zi, unde eşti surprins să găseşti numeroase analogii cu bisericile din Armenia. In ansamblu, stilurile rămîn totuşi fidele unui model unic, care e cel bizantin. Vechi sau recente, sînt aceleaşi edificii cu cupolă, din cărămizi uneori policrome (cărămida a fost materialul preferat al Bizanţului), precedate de un portic deschis, împodobit cu false arcade şi înconjurat de o cornişă în formă de cablu, pe care-l regăsim (cu excepţia cornişei) în toate ţările ortodoxe. Pînă la sfîrşitul secolului al XVII-lea, aceste sanctuare erau întunecate iar zidurile

lor erau atît de groase încît ai fi spus că sînt nişte grote tăiate direct în stîncă; catacomba îşi supravieţuia aici în oroarea ei de criptă. Mai tîrziu, tinda bisericii s-a deschis; în zidurile mai subţiri ferestrele au spart larg faţada şi lumina a pătruns... alungind credinţa. Picturile murale rigide şi naive - căci de-a lungul vremurilor ele se supuneau unei aceleiaşi inspiraţii şi aceleiaşi tehnici bizantine - suferiră de asemenea atracţia lumii vremelnice. Acest soi de teatru hieratic şi imobil a început să se mişte în plină lumină; el vru să vorbească despre fapte omeneşti, despre nunţi, despre bătălii; deveni caduc ca şi viaţa oamenilor pe care-o povesteşte şi trecu precum florile primăverii sub soarele de vară, în vreme ce reapăreau pe ziduri lungile cortegii

174

monotone, ierarhiile de donatori în veştminte de aur urmaţi de descendenţii lor din ce în ce mai mici, de prinţese donatoare oferind cu un gest înţepenit, pe palmele lor, biserica în miniatură.

Aceste biserici nu mai au mozaicuri - dacă vor fi avut vreodată - nici statui ale divinităţii, întrucît Sfîntul Sinod din 862 le interzisese. In secolul al optsprezecelea, arhitectura lor a suferit influenţa italiană; este epoca în care a înflorit un stil mlădiat, flamboaiant, cizelat, răsucit, ornamental şi pitoresc, pe care Brâncpveanu îl importă de la Veneţia şi care e foarte admirat în România şi este, de altfel, foarte frumos, chiar dacă ne pare un pic decadent. E de asemenea epoca în care Biserica, încetînd să mai scrie cu caractere chirilice, a renunţat la slavonă în favoarea românei; infidelă ca şi boierii grecizanţi, vreme de secole, faţă de idiomul naţional, ea reînvaţă în sfîrşit limba ciobanilor.

Mitropolia este sediul Bisericii autocefale româneşti; de la război încoace, ea a fost ridicată la rangul de patriarhie. Ea acoperă capul celui mai frumos loc din Bucureşti, acea înălţime a Dealului Spirei, unde arcul lui Brâncoveanu Decapitatul se deschide către oraş; vîrful colinei susţine ansamblul clădirilor Mitropoliei: biserica, capela, palatul patriarhal, şi Parlamentul, care se înalţă pe locul unde se ridica Divanul boierilor, pe care l-a înlocuit. E foarte mult pentru un simplu deal. Mîndru de situarea lui eminentă deasupra văii şi a oraşului, Dealul Spirei nu-şi pierde nici cu un deget din mărime şi îşi întinde monumentele de un alb crud şi lipsite de patină, spre un cer cenuşiu şi roz. Intre fumuri şi plopi, vederea evadează peste acoperişuri, pînă la Carpaţi. Pacea vechilor podgorii şi pajişti cereşti domneşte încă peste aceste edificii oficiale, mai ales atunci cînd Camera este în vacantă. Un bulevard urcă

175

asediind colina şi se lansează spre instituţiile naţionale care o încununează; acest bulevard destul de recent, trasat cu hotă-rîre şi executat în grabă, a fost tăiat atît de repede în pămîntul viu încît nu la lăsat timp proprietarilor caselor care-l mărgineau să se adapteze la noua pantă; astfel încît într-o bună dimineaţă ei băgară de seamă că parterul le devenise etaj întîi şi că garajele lor nu mai puteau fi folosite decît pentru avioane; porţile lor pentru trăsuri se deschideau spre gol, iar ei semănau cu locuitorii unei Veneţii dintr-o dată secate.

Biserica Mitropoliei a fost construită de Constantin Serban Basarab în 1654 şi descrisă de Paul de Alep în 1657; ea ar fi greu de recunoscut după această descriere; adăugiri şi restaurări succesive au urîţit-o şi au

întărit-o. E aşezată pieziş într-un fel de piaţă care fusese o curte şi pentru care Brâncoveanu a construit porticul de intrare, o mare arcadă acoperită cu o clopotinţă al cărei tip e obişnuit în România. Prinţii şi boierii copleşeau cu darurile lor biserica. In secolul al optsprezecelea, ea poseda peste o sută douăzeci de moşii, din care nu-i mai rămîne nimic; vasele, odăjdiile, argintăriile sale se află în mîinile Sovietelor; dintre toate comorile sale, nu şi-a păstrat decît sfîntul, acel sfînt Dumitru în sicriul lui de argint aurit, cocoţat pe o estradă; credincioşii se suie cu greu pînă la el defilînd prin faţa unui popă care le întinde, în trecere, o hîrtie grasă, îmbibată în ulei sfinţit. Ei pot săruta mica mînă neagră a preafericitului, o mînă de maimuţă ieşind din nişte manşete brodate.
- Noi suntem atît de fundamental păgîni, îmi spunea într-o zi un strălucit ziarist bucureştean, Pamfil Seicaru25, încît nu avem decît un sfînt, pe sfîntul Dumitru, care mai e şi bulgar". Şi, într-adevăr, sfîntul Dumitru i-a fost luat Bulgariei de un general rus care, descoperindu-l în satul Besaraba
176
de lîngă Rusciuk, îl boteză român şi îl dărui Mitropoliei. Bulgarii, de neconsolat, profitară de ocupaţia germană, în 1917, ca să pună mîna pe sanctissimo, foarte hotărîţi să-l readucă în Bulgaria; iată însă că, doar la vederea Dunării, sfîntul s-a făcut atît de greu, atît de greu, încît nici un luntraş n-a acceptat să-l încarce...
De fapt, prefectul de poliţie al Capitalei se grăbi să prevină autorităţile germane că populaţia s-ar răscula dacă nu i s-ar reda patronul; bavarezii se lansară şi ei în urmărirea aliaţilor lor şi fură destul de fericiţi că l-au recuperat pe sfîntul Dumitru la malul Dunării. A doua zi, el se întorcea în bunul său oraş, precedat de fluiere şi de trompete, fapt de care populaţia s-a arătat foarte impresionată, şi urca din nou Dealul Spirei pe estrada lui, în inima paraclisului.
Paraclisul sau capela este cel mai vechi sanctuar al Mitropoliei; e fermecător cu balconul lui acoperit, numit pridvor şi atît de mic încît îi cuprinde cu greu pe suverani şi suitele lor care asistă aici la slujbele marilor sărbători ortodoxe.
Mă aflai în anul acesta la liturghia de Crăciun; într-un întuneric de pivniţă, înstelat de luminiţe tremurînde, regele, regina, ofiţerii în uniformă de gală umpleau strîmtul spaţiu; la jăraticul luminărilor, galoanele şi căştile se aprindeau, mai puţin strălucitoare decît iconostasul; această pînză de păianjen aurită îl purta în centru pe Avraam, tulpină a arborelui generaţiilor; din pîntecele lui, ca din buricul lui Vishnu, ieşeau ramurile care, dezvoltîndu-şi preţiosul frunziş, deveneau un ecran de aur în care icoanele făceau găuri sumbre. Fumurile de tămîie pişcau ochii, învăluiau acest spectacol dîndu-i o înfăţişare de neagră ceremonie magică, se ridicau spre chipurile întemeietorilor, voievodul Mavrocordat şi familia sa care, din fundul capelei, îşi coborau spre mulţime ochii fardaţi.
177
Dintre toate bisericile din Bucureşti, cea mai izbitoare şi cea mai rău întreţinută este biserica Antim. In mijlocul unei curţi pustiite în care domnesc lăzile de gunoi şi în care se aventurează uneori cîte-o tînără acuarelistă, ea îşi împodobeşte zidurile cu fermecătoare discuri de piatră

dantelată şi mărturiseşte înclinaţii persane, arabe sau georgiene, influenţe tot atît de diverse şi de exotice ca şi aventurile ctitorului ei, patriarhul Antim26. Fost rob, promovat la cele mai înalte demnităţi, apoi urmărit, la sfîrşit, de turci ca vrăjitor şi revoluţionar, acest mare călător dublat de un mare lingvist şi de un arhitect dintre cei mai savanţi, trebuia să-şi încheie zilele tăiat în bucăţele. Fermecătoarea biserică, decorată şi sculptată cu propriile-i mîini, pe care a construit-o sub auspiciile lui Brâncoveanu şi a terminat-o sub cele ale Cantacuzinilor, era înconjurată, după moda vremii, de o bibliotecă şi de chilii; ea a servit de model mai multor lăcaşe de cult muntene din secolul al optsprezecelea. Astăzi, ea cade în ruine; abia dacă mai poţi regăsi urma ferestrelor şi a coloanelor de la dependinţele sale în spoiala de var a bietelor locuinţe care-o înconjoară, şi mai poţi zări, într-o magazie cu legături de surcele, bolţile armonioase ale unei foste bucătării mănăstireşti.
Biserica Stavropoleos, prea restaurată, înfloreşte prin toate pietrele ei. Piatra e atît de rară aici încît a fost tratată ca o materie preţioasă şi a fost rezervată ornamentelor. Stilul brân-covenesc o desfrunzeşte, o alungeşte în ghirlande, o expune în şiruri de frunze învăluitoare. El încadrează cu un cordon fiecare ieşire şi înconjoară la semi-înălţime edificiile; grosul profil al acestui colac circular e una dintre caracteristicile cele mai atrăgătoare ale artei romîneşti. Arcade sculptate în stil maur sprijină biserica Stavropoleos iar medalioane, adîncite în tencuiala zidurilor ca nişte peceţi, îndreaptă ochiul spre
178
tindă: aici, coloane cizelate şi canelate legate de un parapet cu găuri susţin trei arcuri din care pornesc bolţi ce s-au sprijinit mai înainte pe nişte console. Pe acest ierbar de piatră în care botanistul se întîlneşte cu decoratorul, acanta spinoasă se află peste tot; ea se înalţă din nou, creşte pînă la capiteluri şi se expune în frunze cu margini tăiate inegal. Iconostasul e celebru, e un mare protagonist în expoziţiile de artă românească. Bătrînii bucureşteni spuneau despre biserica Stavo-poleos, roză cum e, în zidurile ei de cărămidă, că e „gătită ca o mireasă".
Sfîntul Spiridon nu e decît o capelă boierească, sanctuar al unei moşii dispărute, însă ea apare fermecătoare, cu plopul său lung, drept ca un pîndar. Ea nu trebuie confundată cu biserica mare Sfîntul Spiridon, teatru al nunţilor mondene, construită mult mai recent. Ghiculeştii, a căror putere o sanctifica, o copleşiseră cu bogăţii: nu mai rămîn din ea decît cîteva marmure, un sfînt Spiridon de argint aurit şi rămăşiţele pămînteşti ale numeroşilor Ghica, ai căror fii, domnitorii, veneau să sărute cu umilinţă pietrele de mormînt ce se învecinau cu ale celor doi prinţi morţi tragic, despre care am vorbit aici: Hangerliu şi Mavroghem.
Biserica Colţea, construită de spătarul sau generalisimul Cantacuzino, datează din 1691. Capitelurile porticului său se înalţă cu robusteţe şi animale de piatră vin să se hrănească în ele cu ornamente florale. Fresce împodobesc întreg interiorul bisericii cu sumbra lor policromie albastră, verde, roşie şi aurie; din înaltul cupolelor, un pantocrator bărbos bine-cuvîntează o mulţime agitată de prinţi, de adolescenţi şi de credincioşi, iar pe ziduri aleargă acel imn acatist, temă favorită a bisericilor româneşti, care sfîrşeşte prin a se revărsa în exterior; căci pictura înlocuieşte aici sculptura catedralelor noastre

179
şi împodobeşte înaltul faţadelor aşteptînd să le acopere în întregime (ca în frumoasele sanctuare din Bucovina) cu epopei religioase. Biserica Colţea şi-a pierdut turnul, turnul Colţea, construit de suedezii lui Carol XII care se întorseseră acasă făcînd un ocol neaşteptat prin Bucureşti, după asediul Vienei; ei lăsară aici două santinele în uniformă germană, cu arma pe umăr, zugrăvite pe ziduri de fiecare parte a porţii. Biserica a pierdut şi hanul pe care i-l anexase spătarul ca să-i primească pe străini; numai spitalul a mai rămas; ca toate spitalele din principatele dunărene, el se datora dărniciei unui mare boier, Mihail Canta-cuzino; abia la sfîrşitul secolului al nouăsprezecelea, statul s-a hotărît să-şi asume în parte plata asistenţei bolnavilor. Mai înainte, ea era asigurată în exclusivitate de iniţiativa boierilor români. Pînă la exproprierea care i-a despuiat (cei din Eforie îşi văzură domeniile reduse de la 143000 de hectare la 26000), spitalele erau gratuite; ele trăiau din averea pe care le-o consti-tuiseră cîteva familii ilustre (Ghiculeştii, Brâncovenii, Canta-cuzinii etc.), şi erau administrate de reprezentanţii acestor familii sub supravegherea statului; astăzi încă, aceşti delegaţi le administrează de drept.
Vorbind despre vechea curte, despre acest Kremlin bucu-reştean care a fost părăsit în secolul al optsprezecelea, am menţionat deja biserica Curtea Veche, îmbălsămată toată de florile din piaţa vecină şi care nu mai păstrează mare lucru din trecutul ei istoric, în care îi vedea încovoindu-se cu umilinţă, cu fruntea lipită de pămînt, pe marii voievozi.
Sfîntul Gbeorgbe, la capătul străzii Lipscani, adăposteşte negustori ambulanţi; cai de trăsuri îşi mănîncă ovăzul la umbra copacilor şi alcătuiesc un peisaj foarte asiatic, foarte anacronic, în centrul Bucureştiului comercial. Porumbul şi fructele îi alcătuiesc în amestecul lor un decor agrest, iar
180
prinţul Constantin Brâncoveanu, donatorul ei, uită sub o lespede suferinţele îndurate de rămăşiţele sale pămînteşti din partea sultanului. Sfîntul Gheorghe i-a inspirat lui Raffet o frumoasă litografie.
Domniţa Bălaşa, cea mai mare şi cea mai fastuoasă dintre bisericile bucureştene, e renumită pentru cîntările sale grego-riene, sumbre psalmodii alternante ce se opresc dintr-o dată ca să lase să se înalţe, pe un ton supraascuţit, cîntarea pe nas, violentă, a preotului... De fiecare dată surprins, mai curînd exasperat de aceste stridente note de cap ale liturghiei ortodoxe care izbucnesc ca un strănut, nu oboseam contemplîn-du-l pe diacon în faţa marelui său registru de socoteli cereşti, care dădea glas, cu disperare, ca şi cum viaţa i-ar fi depins de el...
Biserica Sfinţilor (a Tuturor Sfinţilor) este în întregime pictată în interior cu fresce iar în exterior cu o horă de sibile care ne-ar surprinde dacă n-am şti că aceste zeiţe păgîne au o foarte mare trecere la ortodocşi şi chiar la catolicism, dovadă locul pe care-l ocupă în capela Sixtină.
La Sfînta Vineri, o Sfîntă Fecioară de argint cu chip de cărbune primeşte, printre fumigaţii binemirositoare, dorinţe care se adresează lui Venus şi lui Ceres.
Singurul interes pe care-l prezintă Sfîntul Elefterie este că posedă nişte icoane făcătoare de minuni.

Dacă valul de oameni de pe Calea Victoriei, trecînd prin faţa legaţiei ruseşti, ar întoarce capul spre stînga, ar remarca, în spatele imobilelor înghesuite, în fundul unui pasaj, fermecătoarea Biserica Doamnei, cu frumoase icoane şi şi cu motive arabe în formă de fagure de albine; era capela acelui domeniu al Cantacuzmilor care a fost prima mare proprietate funciară bucureşteană, în afara Curţii Vechi.
181
Sfinţii Apostoli, datoraţi marelui constructor al Valahiei,f cucernicul voievod Matei Basarab, nu au alte lucruri interes sânte decît portretele ctitorilor lor.
Trebuie văzuţi Fundenii Doamnei, măcar pentru plăcerea de a merge într-o mahala, dar şi pentru că este o adorabilă bisericuţă care şi-a împodobit pereţii exteriori cu o întreagă grădină persană de stuc.
Biserica Albă, în albeaţa ei rustică, se luminează în albastru violent în nopţile de iarnă în care străluceşte luna; ea se înalţă în mijlocul Căii Victoriei, puţin retrasă, şi seamănă cu o biserică de la ţară căreia i s-a înlocuit acoperişul de stuf pentru a fi acoperită mai nobil pentru oraş. Oamenii de calitate, duşmani ai ceremoniilor pompoase de la Sfîntul Spiridon, se căsătoresc aici. ..>

Mănăstiri din Bucureşti

Rarele coline care înveselesc valea Dîmboviţei şi înalţă cîmpia poartă toate în vîrful lor cîte-o mănăstire. Simple mănăstiri provinciale la marginea unui rîu, ele se aşează comod în patrulaterul incintei lor fortificate, dată cu var, ca să nu mai arate în afară decît nişte ziduri închise, la asaltul cărora urcă acum case pe care şanţurile umplute nu le mai opresc.
Trebuie să facem, din respect pentru cel mai mare erou al României, o vizită la Mihai Vodă; este biserica lui Mihai Viteazul, însă atît de reparată, restaurată, reconstruită, încît nu mai rămîne nimic din înfăţişarea ei din trecut, nici măcar portretul ctitorului său, care a fost zugrăvit din nou şi gătit în veşminte fanariote. De la crearea Ordinului cu trei clase
182
l
„Mihai Viteazul" de către regele Ferdinand, în timpul Marelui Război, regula vrea ca atunci cînd moare un cavaler, să se ţină aici o slujbă religioasă în prezenţa tuturor celorlalţi membri ai Ordinului. Fost palat domnesc, devastat de turci şi de cutremurele de pămînt, mănăstirea Mihai Vodă nu mai oferă privirilor decît o curte tăcută şi părăsită, închisă la colţuri de turnuleţe prinse în zidărie. Ea n-a mai păstrat nimic din pasarelele sale cocoţate pe stîlpi, din pavilioanele ei de cărămidă şi de ardezie, din morile ei de vînt şi din zidurile întărite care, într-o gravură englezească din secolul al optsprezecelea, îi dau înfăţişarea unui mic Kremlin. Se consolează de aceste pierderi adăpostind astăzi Arhivele Statului.
Radu Vodă îi stă în faţă pe o ridicaturi vecină. Această veche mănăstire orăşenească, construită în 1568, mult mai rumoasă decît cea dinainte, cuprinde douăzeci şi trei de morminte de voievozi, de prinţese şi de boieri, şi o fermecătoare clopotniţă veche din cărămidă. Aş căuta zadarnic aici graţioasele înfăţişări pe care le are în această stampă din secolul optsprezece, în care incinta ei de ziduri groase domină corturile turceşti

purtînd în vîrf semilune şi stindarde şi ridicate pe malul unui rîu ondulat; la picioarele mănăstirii, Bucureştiul se expune cu sutele lui de clopotniţe ascuţite care îi dau profilul unor dinţi de fierăstrău.
Foarte aproape se înalţă minuscula capelă a păstorului Bucur, legendarul întemeietor al Bucureştiului, cu acoperişul ei conic menit să aducă aminte de căciula de blană a ctitorului său; ea pretinde a fi decana de vîrstă a tuturor bisericilor din Bucureşti.
Mănăstirea Văcăreşti ocupă şi ea o înălţime. A fost întemeiată la începutul secolului al optsprezecelea de domnitorul Mavrocordat, fiul Exaporitului, care stipula, ne spune Doamna
183
Lahovary, „că străinii vor fi bine primiţi aici, cei goi vor fi îmbrăcaţi, iar cei din închisori vor fi cercetaţi cu bunătate". Ciudăţenie a sorţii: astăzi Văcăreşti este o închisoare ai cărei singuri captivi sunt ctitorii, Mavrocordat şi soţia sa, în caftan de onoare cu blană neagră, condamnaţi la veşnică nemişcare sub grelele lor coroane. Ca peste tot, de îndată ce ai trecut prin poarta de intrare şi ai traversat curtea din faţă, trebuie să treci prin poarta joasă a unui turn ce interzice accesul la cea de-a doua incintă unde se înălţa biserica, palatul domnitorului, chiliile călugărilor şi dependinţele. Din palat, nu mai rămîne decît frumosul balcon în care prinţul respira răcoarea grădinilor brăzdate de pîraie; chiliile, dependinţele sunt refăcute, însă biserica e aproape intactă, şi este cea mai frumoasă din Bucureşti, frunmoasă ca formă, ca materie, ca decoraţie.
Mi-au trebuit ani mulţi pînă să simt atracţia bisericilor ortodoxe; arhitectonica antică a bazilicilor, puritatea stilului nostru romanic, masiv însă atît de spiritualizat, elanul divin al catedralelor gotice, pompa evaporată a sanctuarelor iezuite mă îndepărtau de înfăţişarea lor greoaie şi monstruoasă, de stîngăcia lor bondoacă şi barbară. Puţin cîte puţin, la Locurile Sfinte unde maiestatea catolicismului se luptă cu greu împotriva tulburilor splendori ale unui rit mai primitiv, în Siria, în România, la Muntele Athos, am învăţat să iubesc aceşti pereţi îngheţaţi ca nişte cisterne; aceşti cozonaci scoşi neglijent din tiparele lor, cu abside apăsătoare, cu arcade oarbe pierdute în întuneric, cu fuse de coloane coafate cu volute, cu ornamente lipsite de supleţe, au sfîrşit prin a mă seduce. Afumate ca o gară de tămîie, le-am gustat încetul cu încetul singurătatea, taina Sfintei Sfintelor din spatele iconostasului unde,
184
ca la Muntele Athos, femeile nu pot pătrunde, zidurile lor cu miniaturi ca nişte cărţi de rugăciuni, candelabrele lor în culori vii ca de ouă de Paşti, clar-obscururile bolţilor unde un nimb de aur îşi desprinde discul arămiu printre perspectivele acestor umbre fără de umbră, încremeniţi în arta bizantină, fixaţi o dată pentru totdeauna de canoanele lui Panselinius27, sfinţii se perindau prin faţa mea cu chipul lor din profil şi trupul văzut din faţă ca armatele Asiriei sau ca armatele din filmele sovietice... Ctitorii bărboşi, îmbrăcaţi în damascuri ţepene şi în blănuri care nu-i protejau prea bine de salpetrul prelingîndu-se de-a lungul zidurilor, mă întîm-pinau cu demnitate încă de la intrare. Am ştiut să recunosc icoanele greceşti cu înfăţişare răutăcioasă, îmbălsămate într-un hieratism definitiv şi despre care Lady Montague spunea cu naivitate că dovedeau „gustul

monstruos al grecilor în pictură", icoanele ruseşti, înveselite de smalţuri, înconjurate de episoade din viaţa sfinţilor, icoanele româneşti, atît de ţărăneşti şi atît de cordial tutelare. Am putut să rămîn nemişcat ascultînd interminabile slujbe, lectura celor douăsprezece evanghelii, rugăciunile monotone din zilele de duminică şi de sărbătoare; la Muntele Athos, mă sculam la miezul nopţii, părăsindu-mi chilia pentru slujbele de noapte şi cele de după cină, neputînd să mă desprind de acea liturghie care-mi era tot atît de străină ca şi ritualul din templele budiste şi care era amestecată pentru mine cu mirosuri bogate, cu simfonii de piele de Rusia, de smirnă, cu duhoarea grasă a lacrimilor pe care le plînge ceara galbenă a enormelor luminări.
Orgile marilor noastre căsătorii mă şochează ca un spectacol de operă în mijlocul doliului, de cînd am îndrăgit austeritatea vocilor care se înalţă, goale pe dinăuntru ca nişte bolţi, fără susţinerea nici unui instrument. Gust jocul cupolelor şi

cupoletelor ce-şi iau zborul din brusca noapte a bolţilor groase, ajutîndu-se sa urce graţie suporţilor lor prinşi în zid, consolelor în echilibru instabil şi stalactitelor lor. îmi place soliditatea crucii pătrate, cruce grecească pe care credinţa răsăriteană o ţine strînsă pe pieptul ei, pe care arhitectura n-o scapă din ochi şi al cărei plan îl urmează din temeliile edificiilor şi pînă în coama lor.

Focare spirituale

N-ar trebui să vorbesc aici despre biserici şi încă şi mai puţin despre bisericile de lemn, fiindcă ele nu există în Bucureşti; e foarte păcat, de altfel, căci sunt cele mai frumoase flori răsărite pe aria acestei civilizaţii a lemnului, în care România deţine un loc însemnat. In formă de bulb în Basarabia, după chipul bisericilor ruseşti, însoţite de o mică clopotniţă gotică în Transilvania ca să aibă înfăţişarea unor catedrale în miniatură, în Muntenia ele seamănă cu casa ţăranului Mogoş de la Muzeul Etnografic. Ele au acest ton gri-albăstriu, ca de arde-zie, argintat, culoare de cimbrişor, culoare de salcie, culoare de pisică persană pe care-o capătă stejarul acolo şi care dă reflexe atît de mîngîietoare acoperişurilor din solzi de lemn. Cunosc o casă delicioasă în parcul Filipescu, în pur stil românesc, cu acoperişul ei în pantă lină, cu pereţii ei de ipsos neregulaţi şi ca şi cum ar fi modelaţi cu mîna, şi cu balconul ei cu stîlpi cu cap de negru; din depărtare în depărtare, ochiul se odihneşte la Bucureşti pe cîteva locuinţe de acest gen care reînvie în chip fericit stilul vechilor caravanseraiuri, îndeosebi al acelui Han al lui Manuk, primul mare han bucureştean, construit în vecinătatea Vechii Curţi. Bouquet28 ne-a lăsat o

frumoasă aqua-forte care-l înfăţişează; acoperişul în relief larg cu aparatură de trestii acoperită de şindrile, marele pridvor de lemn cu balustri mergînd de-a lungul faţadei şi scara exterioară de lemn, dublul şirag de arcade trilobate, focurile de tabără şi fumul lor în curtea plină de şarete cu un loc, fac din el un adevărat han de poveste persană; este hanul lui Don Quijote de acum patru veacuri, şi este, astăzi încă, hanul mexican.

Ca să revin la bisericile de lemn, îmi plac şi fiindcă sînt legate pentru mine de amintirea unei femei, un chip frumos şi nobil. Acasă la ea, la ţară, am văzut una pentru întîia oară:
O zi strălucitoare de sănătoasă căldură uscată care te face să-ţi fie foame şi sete, un miros de ogor de porumb, de paie calde, de ierburi arse, de praf străbătut de soare, care este, acolo, mirosul toamnei. O moşie pe care exproprierea a redus-o cu optzeci de procente, lăsîndu-i nişte organe - pluguri, batoze, hangare - mult prea mari pentru acest trup micşorat. Casa e foarte aproape de fermă, de cîmpurile, de vitele ei, şi trăieşte din viaţa lor. înăuntru e răcoarea, liniştea, un lux sever mai degrabă simţit decît perceput şi care se află în calitatea lucrurilor; o imagine unică umple odăile şi inimile: chipul lui Ion Brătianu[29], Cavour[30] al Romîniei. El a trăit aici douăzeci de veri, alături de soţia care a făcut astăzi din casa aceasta un sanctuar, iar din biblioteca Ion Brătianu, înfiinţată de ea la Bucureşti, un altar în care arde flacăra amintirii. Totul seduce, în Doamna Eliza Brătianu, inteligenţa şi atrage sentimentul; este o fiinţă autentică; are demnitatea simplă a celor care, în toate domeniile, au ocupat un rang înalt. Intr-o ţară al cărei farmec stă în faptul că se deschide de la primul contact, ea s-a închis şi s-a sustras mereu; dar, fără să vrea, cucereşte; e de ajuns ca un zîmbet frumos să-i lumineze austeritatea aproape

jansenişti a feţei, pentru ca faţa aceasta să devină transparentă şi să vezi trăind făptura pasionată, ironică, curajoasă, rafinată şi intens feminină din care nu mai sperai să cunoşti vreodată altceva decît inteligenţa hrănită de experienţă şi de umor, şi vasta cultură.
Biblioteca ei e plină de comori pentru cercetători, dar şi pentru bibliofili. Clasată după o metodă ingenioasă, instalată confortabil şi cu eleganţă, ea e deschisă generos tuturor lucrătorilor şi face în felul acesta mari servicii acelui tineret intelectual care se impregna odinioară de cultura noastră şi care, astăzi, retras şi adunat pe pămîntul natal, îşi caută în ea hrana.
Tot la tineret s-a gîndit regele Carol atunci cînd a creat Institutul Carol II pentru a completa Institutul Carol I, operă a unchiului său dinspre bunici, şi cînd a asociat, sub numele de Uniunea Fundaţiilor, serviciul Bibliotecilor condus de Dl. Tzigara Samurcaş, celui al editurii conduse de Dl. Rosetti[31]. O echipă interesantă sub inteligenta direcţie a D-lui Camil Petrescu, lucrează la Revista Fundaţiilor Regale. Interesul pe care regele îl arată adolescenţilor cercetaşi, îl continuă la tinerii studenţi. Construit nu departe de Palat de un arhitect francez îndrăgostit de stilul Ludovic XVI, Institutul este un fel de mare casă a Studenţilor; el le deschide cele patru săli de lectură ale sale, amfiteatrul, sala de conferinţe şi vasta sa bibliotecă perfect întreţinută, ale cărei cărţi, toate legate, catalogate pe materii, conţin, cum spunea Anatole France[32], „universul în ordine alfabetică".
A
Intr-o carte care năzuieşte să fie instantaneul unui oraş, trebuie să mă limitez la aspectele exterioare, la ceea ce izbeşte vederea, mai degrabă decît la ceea ce interesează spiritul, şi acesta e motivul pentru care nu pot decît să ating în treacăt un subiect care ar merita un lung studiu, cel al intelectualităţii

l
româneşti. Am văzut aici, ca pretutindeni, curente care se încrucişează şi care se contrazic; ceea ce m-a frapat este faptul că aproape toate, dacă nu chiar toate aceste grupuri au o poziţie politică. Speculaţiile abstracte nu par să le pasioneze; n-am ghicit la ele reale preocupări religioase ori metafizice, iar drumurile care tind către absolut le atrag destul de puţin. Românii sînt realişti şi polemişti. Ei sînt chiar minunat de înzestraţi pentru polemică. Simţul comic, verva, spiritul muşcător, rapiditatea, bunul lor simţ cinic îi fac de temut. Nu e uşor să faci figură onorabilă într-o discuţie între români. De aceea, ei sînt excelenţi ziarişti; de aceea, intelectualii lor întemeiază ziare în care politica ocupă aproape tot locul (să adăugăm că tineretul universitar, mult prea numeros şi, din această cauză, sortit înfometării, cade în programele şi în agitaţia politice). Chiar un puternic şi emoţionant poet liric precum Dl. Octavian Goga este şef de partid33; pînă şi un poet pur ca Dl. Ion Pillat, traducătorul lui St. John Perse34, a fost vicepreşedinte al camerei; chiar un erudit bibliotecar precum Dl. Fotino35 este vicepreşedinte al Senatului; chiar un arheolog ilustru ca Dl. Pârvan36 îndreptăţeşte naţionalismul românesc întorcîndu-se pînă la trecutul cel mai îndepărtat al rasei; pînă şi o mişcare cu tendinţe religioase, cum e cea a grupării „Gîndirea", atît de influentă, care sub conducerea şefului ei, Dl. Nichifor Crainic37, profesor la Facultatea de Teologie, şi-a dat drept misiune să împingă biserica ortodoxă spre o înnoire spirituală, a sfîrşit prin a cădea în naţionalismul politic şi de acolo în rasism; chiar un conferenţiar de filosofic generală şi metafizică de la Facultatea de Litere din Bucureşti, personalitate frapantă şi de o inteligenţă fără pereche, Dl. Nae lonescu38, se dedă unei intense activităţi politice în ziarul său, Cuvîntul (astăzi suspendat) şi are ca mînă dreaptă un filosof
189
indianist, Dl. Mircea Eliade39. Dl. Nae lonescu a marcat cu amprenta sa mai multe generaţii de studenţi, în majoritate veniţi de la ţară; imaginaţi-vă că Dl. Măritam40 s-ar adresa direct maselor ţărăneşti ca să trezească în ele un puternic catolicism naţional. Dl. Tzigara Samurcaş-tatăl conduce o importantă revistă cu tendinţe naţionaliste. Prietenii D-lui Tzigara Samurcaş-fiul au simpatii asemănătoare cu cele ale grupării Action Franţaise*1. Maurassismul este maşina de război favorită a D-lui Pamfil Şeicaru şi a echipei sale de la Curentul (ce nu trebuie confundat cu Cuvîntul). Acestei drepte româneşti i se opune stingă, cu grupul revistei Viaţa Romînească şi cu liderul ei, Dl. Mihai Ralea42, care susţine Partidul Naţional Ţărănesc. Cu mult mai la stînga se află Dl. Stere43, epavă izolată a vechiului Partid Socialist Român, grupat în jurul presei evreieşti. Pe scurt, nu văd adevăraţi cărturari (clercsj, după formula lui Benda44, decît în grupul Critenon; aceşti tineri întorşi din străinătate se tem de un naţionalism înăbuşitor şi ar vrea să salveze cultura internaţională şi libera dezbatere de idei; acţiunea lor artistică e mare iar ţinuta revistei lor este cu totul remarcabilă. Unul dintre cei mai importanţi dintre ei, Dl. Vulcănescu45, este neotomistul ortodox. Se va observa că, în ciuda a ceea ce am spus adeseori despre greşelile şi carenţa noastră, Franţa păstrează încă o foarte mare forţă de iradiere în România; terenul pe care l-a pierdut, nu mi s-a părut că l-ar fi cîştigat o altă ţară. Există italieni-zanţi,

există mai ales germanizând; naţionaliştii, rasiştii, antisemiţii simpatizează, fireşte, ideologia hitleristă; însă România lui Carol I, francofilă prin masa poporului, prin oamenii din lumea bună, prin lumea de pe stradă, era germanofilă prin bancherii, inginerii şi savanţii ei. Nu mi se pare că în România lui Carol al II-lea influenţa germană ar

fi crescut în proporţia în care a noastră a scăzut. Vom mai avea o vreme plăcerea orgolioasă de a-i auzi pe românii de calitate precum Dl. Philippide46, traducătorul lui Baudelaire, Dl. Sadoveanu, celebrul autor dramatic47, Dl. Densusianu48, savantul filolog şi mulţi alţii, celebrîndu-i pe scriitorii noştri într-o franceză pe care nici un francez n-ar putea s-o vorbească mai curat.
Cultura noastră rămîne cel mai îmbelşugat dintre izvoarele străine la care vine să-şi astîmpere setea geniul românesc. Ea nu e încă serios ameninţată şi, în orice caz, e bine apărată la Institutul Francez de Studii înalte, întemeiat în 1924 la Bucureşti sub auspiciile Universităţii din Paris şi prin grija Serviciului Cărţii de la Quai d'Orsay, cu ajutorul cîtorva mari prieteni ai Franţei, precum profesorul Ion Cantacuzino49. Avem şansa ca Institutul să fie condus de un om tînăr, plin de tact şi de ştiinţă şi înzestrat cu o calitate rară: simpatia intuitivă care-l face să pătrundă în psihologia unui popor străin; aliată cu un spirit cartezian, ea îi permite D-lui A. Dupront să-şi ordoneze observaţiile în clarvăzătoare sinteze.
L-am menţionat pe profesorul Ion Cantacuzino; a fost un mare savant şi un admirabil factor uman; îşi făcuse toate studiile, inclusiv doctoratul, la Paris, lucrase împreună la Institutul Pasteur alături de Roux, Mecinikov50, şi iubea Franţa, al cărei fiu spiritual era. Devenit director al serviciilor sanitare din România, acest puternic romantic, acest Hugo român al microbiologiei, acest fiu nobil al marii familii pasteuriene, a luptat la un moment dat aproape singur împotriva holerei, a tuberculozei, a tifosului; a fost, în timpul războiului, însuşi sufletul luptei împotriva epidemiei şi a morţii. Gigant bărbos, veritabil Hercule al ştiinţei, a fost copleşit de onoruri în toate ţările, membru al tuturor academiilor, urmat şi adorat de

tineri. O scurtă boală l-a răpit în 1934; lăsa lucrări foarte însemnate asupra imunologiei, a imunităţii de contact, a descoperirii sale, microbiologia, lăsa mai ales acest Institut Pasteur întemeiat de el în apropierea Dîmboviţei şi unde fiul şi nora sa, o franţuzoaică, îi continuă opera. Ghidat de ei, am vizitat cursurile de lucrări practice şi laboratoarele, am trecut prin faţa uriaşelor borcane cu seruri, a tulburilor vaccinuri, antirabice, antivariolice, antitifice; mi se părea că aud strigătul vesel al naturii în sfîrşit eliberate de relele ei. Vaccinul antituberculos, injectat noilor-născuţi, îi salvează şi reduce cu atît mai mult înspăimîntătoarele statistici ale celei mai mari mortalităţi din Europa; dar natalitatea depăşeşte încă din plin această cifră record, deoarece populaţia sporeşte cu un milion la fiecare patru ani; în 1938, România va număra douăzeci de milioane de locuitori, împreună cu Polonia, Rusia şi Italia, ea se străduieşte să compenseze lîncezeala genezică a Europei occidentale. Ea a înlocuit în puţini ani cele opt sute de mii de victime ale celui mai îngrozitor flagel românesc: tifosul exantematic din iarna 1916-

1917. La Institutul Pasteur ne-a. fost arătat un şef de serviciu în halat alb; era crescătorul de păduchi ai tifosului; el infecta cu microbul nişte păduchi care se umflau văzînd cu ochii; apoi îi strivea şi injecta acest terci celorlalţi pensionari ai săi; în felul acesta, crea rezerve de ser; era un concurs de păduchi graşi, un staul de păduchi-vaci-cu-lapte. Spectacolul acesta îngrozitor îmi păru reconfortant: cel puţin în războiul următor n-o să mai murim decît din cauza unor invenţii noi şi a unor epidemii necunoscute.

192

Bucureştiul şi cuptoarele sale

La fiecare dintre călătoriile mele în România, providenţa mi-a dăruit cîte-un prieten, încă înainte de a ne cunoaşte, gazda noastră nici n-a sfîrşit bine să ne rostească numele, că ne şi simţim intim legaţi. La fel cu acele familii greceşti pe care o practică seculară â proxenetismului matrimonial le-a dresat să nu aducă faţă în faţă decît partide care cad la învoială de la prima aruncătură de ochi, tot aşa divinităţile bucu-reştene nu se păcălesc în desemnarea ghidului binevoitor căruia îi sînt încredinţat. Acesta se numeşte Gheorghe, dar, ca toţi romînii, e pretutindeni cunoscut sub numele lui mic, care e Ghiţă. El asociază celor mai fermecătoare daruri ale minţii acea gentileţe pe care Proust o prefera tuturor celorlalte calităţi.

- Ghiţă, îi spun, iartă-mi lăcomia: în seara asta, aş vrea să-mi faci un curs practic de bucătărie românească.

- Te aprob, dragul meu, răspunde el, că nu eşti interesat decît de lucrurile serioase; hrana este cheia tuturor enigmelor noastre. O să-ţi explic rolul ei istoric, politic, social, estetic...

- Şi cina? N-o să cinăm?

- Fie; o să te conduc al clubul meu, la Jockey-Club; acolo se mănîncă la fel de bine ca în cele mai mari cercuri din Paris, Londra sau Buenos-Aires; dacă nu cumva preferi Capsa şi mîncărurile sale franţuzeşti, Gambrinus pentru berea lui, Enescu pentru pîrjoalele sale, lancu, lordache, Maiorul Mura, şi mai ştiu eu care; vara, te-aş fi dus să mănînci în aer liber la Sosea; Colonadele, Chateaubriand, Flora sînt şi ele bune. Unul din farmecele Bucureştiului ii dau tocmai aceste mese simple şi vesele Ia răcoare, pe feţe de masă de bumbac, în farfurii de două parale, cu ospătarii alergînd în întuneric

193

luminaţi în trecere de luminările de pe mese sau de focul mare din rotiseria aflată în bătaia vîntului. Vara, toamna, carnea devine cu adevărat suculentă, peştele şi vînatul sînt din belşug, icrele negre sunt la jumătate preţ şi toată societatea noastră elegantă, astăzi fără bani, îşi plimbă veselă rochiţele de creton ori vestoanele croite la croitorul evreu, în cîrciumile Halelor sau în restaurantele populare cu bolţile lor de verdeaţă şi cu bucătarii lor ţigani. Dar să ne întoarcem la ceea ce-ţi spuneam. Nu ţi-a scăpat desigur contrastul dintre ţăranii şi orăşenii noştri; s-ar zice că sunt două popoare luate de la cele două capete opuse ale Europei; ţăranul...

- O să-l ridici din nou în slăvi pe ţăran! La Bucureşti, toate cuvântările se încheie cu asta...

- Desigur, o să-l ridic în slăvi pe ţăran. Tînăr sau bătrîn, el e frumos, e slab, are dinţi întregi, ochi limpezi şi liniştiţi într-o piele de culoare închisă; vorbele şi gesturile lui sînt încete, atitudinile-i sunt nobile, totul respiră în el modestia, răbdarea şi demnitatea. Asta se explică prin faptul că nu e hrănit. Omul de la oraşe e gras, palavragiu, dă mereu din mîini. E plin de îngîmfare şi mărginit; fiindcă mănîncă peste măsură. Ţăranul nu cunoaşte cărnurile mari, sîngerînde, şi reumatismul, supele, tocaturile fierbinţi şi dinţii stricaţi. El mănîncă mămăligă uscată (pîine de porumb), peşte uscat, măsline. Toată istoria Romîniei este lupta acestui om slab contra celor graşi; ea s-a încheiat cu triumful celui slab, -marele război şi exproprierea. O să-ţi explic acum de ce această victorie a celui slab va însemna pierderea lui, cum intră el în oraşe, cum face cunoştinţă cu carnea şi nu mai pleacă de-acolo, cum sufletul lui...
- Acum, îi spusei hotărît, ne vom duce să cinăm; sufletul oamenilor poate fi surprins mai bine la masă.
J U
194
Uitînd cu totul criza de ficat care, după ultimul meu itinerar românesc, mă întinsese la Cracovia pe un pat de suferinţă, plecai cu Ghiţă şi cu trei prieteni să explorez noi restaurante bucurestene. Intrarăm mai întîi la un birtaş, în fundul unui pasaj. In faţa bufetului de aperitive, am rămas mai multă vreme, fiindcă nu era decît ora opt, iar bucureştenii nu se lasă cu nimic mai prejos decît spaniolii în privinţa orelor tîrzii. Pericolul cremelor, riscul untului topit, hazardul sosurilor groase cu ardei iute, neliniştea tocănilor cu ceapă, ameninţarea tocaturilor, capcanele găluştelor de gîscă fierte înăbuşit, cu migdale pisate, pe scurt, tot ceea ce-i mînă pe Românii gîfîi-tori la Karlsbad îmi reveni dintr-o dată în memorie, în timp ce ochiul meu urca etajul de icre, icre proaspete sau presate, icre verzi de crap sau de ştiucă, icre roşii de morun de Manciuria; apoi etajul de mezeluri, cîrnaţi, porc afumat, limbi afumate (minunate), cartaboşi, cîrnaţi roşii sau albi; apoi etajul de ciuperci, măsline, pastă de peşte, salate ruseşti etc., în sfîrşit etajul micilor pateuri calde. Pornit la asaltul acestui zgîrie-nori de aperitive, prietenii mei îşi dădeau curaj în luptă golind sticluţe de ţuică de prune pe care le dădeau pe gît dintr-o singură înghiţitură. A fost, de altfel, singurul alcool al serii; în privinţa asta, românul nu seamănă cu rusul; beţia nu-l atrage; el se mulţumeşte cu vinurile locale cu nume frumoase de producţii franţuzeşti, pe care sînt altoite viile valahe; puse pe un scaun lîngă masă, înconjurate de sifoane, ele alcătuiesc „bateria". Comandarăm apoi cinci sau şase feluri de carne, ca în Argentina; orăşeanul e aici un carnivor: legumele le lasă oamenilor de la ţară.
Intr-o supă acră plutea un cap de miel pe care camarazii mei îl scoaseră la loc uscat ca să se delecteze cu creierul şi mai ales cu ochii; m se aduseră apoi pe scînduri de tăiat carnea
195
fripturi la grătar pe care le transportarăm pe farfuriile noastre de lemn: enormi ficaţi, ugere şi sexe de vaci, testicule, care în româneşte se numesc „fudulii", de berbec. Mirosul cărnurilor îmi pătrundea în haine, în păr, sub piele. Aromele se amestecau cu fumurile, aburii supei de iepure cu rotocoalele tutunului turcesc.

Trecu vînzătorul de ziare; vindea cotidiane franţuzeşti, proaspăt debarcate din Orient-Expres, şi cele trei mari hebdomadare ale noastre. Amatori îşi smulgeau o revistă pariziană ilustrată cu fotografii foarte goale. Un negustor de cadouri mărunte urma, cu buzunarele pline de fleacuri nemţeşti, de păcăleli, baloane puse în joacă la copii sub faţa de masă ca să ridice farfuriile invitaţilor, figurine de plumb reprezentîndun personaj stînd pe vine şi făcîndu-şi nevoile, sau Karagozi obsceni.
Ghiţa luă cuvîntul:
- Li se spune mîncări româneşti tuturor mîncărurilor străine, ungureşti, ruseşti, turceşti sau greceşti, numai să vină din Răsărit. Supa asta acră e poloneză şi bulgară. N-ai dreptate dacă te strîmbi gustînd-o. E nevoie să înveţi să-ţi placă supele noastre aşa de variate: ciorbe de potroace, de vînat, cu borş (drojdie de grîu), cu carne tocată, cu verdeţuri şi legume asezonate cu lămîie. Mănînci în acest moment pilaf cu frigărui de oaie: e turcesc; foile astea de aluat cu carne tocată, numite plăcinte, sînt de origine vieneză, ca şi aceste clătite cu brînză de vacă, cărora li se spune papanaşi; puiul ăsta cu paprika e unguresc, acest cub auriu de filamente crocante ca rămurelele unui cuib, din care se revarsă sclipitoarea frişca, e un cataif, şi el e turcesc ca şi vecinul său, rombul cu nuci, cu susan şi cu miere, numit baclava. Cunoşti oare dumneata musacaua moldovenească, ori Imam baieldy, cuvînt care înseamnă în
* In original: souleve-plats şi „des Pere-la-Coleque".   ••• -•': ••• ••'••• ':
:
196
turceşte: „însuşi împăratul şi^a lins de ea buzele"? Aici atingem cu degetul, fără îndoială, secretul acestei terminologii. Cine a văzut oare vreodată un turc în faţa unei cratiţe? Aceste feluri de mîncare erau toate greceşti, bineînţeles, ieşite toate din gastronomia bizantină, însă raiaua fricoasă le-a tradus în limba învingătorului otoman.
'.
j' - Şi asta? - am spus. "•-'•• -;i • :"-' <
- Asta e mămăliga.
••')'• - Ce, asta-i mămăliga ţăranilor? Şi îi plîngi că sînt prost hrăniţi!
:
- Pentru că, orăşeni răzgîiaţi ce suntem, o acoperim cu ochiuri, o îndopăm cu brînză de vacă, o scăldăm în smîntînă; dar săteanul o mănîncă uscată şi rece. E mîncarea noastră naţională. O să găseşti pe toate mesele şi sarmale, cocoloaşe de porc cu orez, înfăşurate în foi de varză acre. Vara, îţi recomand dovleceii, roşiile noastre umplute şi tocătura noastră înfăşurată în foi de viţă foarte tînără, care se serveşte cu iaurt. Iezii noştri, purceii de lapte, mieii de Paşti pe frigăruie nu au pereche în Orient; iar minunatele, inimitabilele tocăniţe atît de gustoase, aşa de parfumate, aşa de pline de spirit! Gît de posomorîte ni se par a fi ale voastre, din Franţa, în comparaţie cu ele.
Ospătarii purtau pe braţe tocaturi ruseşti, pateuri calde (se îmbracă în aluat chiar bucăţile de carne de vită), cîrnaţii foarte pipăraţi, creveţi urcînd în piramide stacojii.
- Chelner! Un pilaf de creveţi! comandă Ghiţă cu o voce ezitantă; sau mai degrabă nu: un pilaf cu ficaţi.

Erau ficaţi întregi, ficaţi graşi proaspeţi, care se topeau, aşezaţi cu delicateţe pe coroana de orez uşor.
- Aţi văzut sosirea în Hale a trenurilor de la Dunăre, mă întrebă celălalt prieten al nostru, Vasile, vagoanele cu crapi, ştiuci, cegi şi sturioni, care se înmulţesc ca în Evanghelie? Supa
197
de peşte din Deltă, făcută din toţi peştii fluviului, pisaţi şi fierţi... dar de fapt uitam: Săgeata Orientului a Dumneavoastră51 a dat deja reţeta...
- Acum avem nevoie de o carte a Dumneavoastră despre vînatul de la noi. Avem de tot felul; şi întîi de toate iepurele, marele iepure din Europa centrală, soi care începe în Alsacia şi se termină în Rusia; se mănîncă, de preferinţă, cu măsline sau cu smîntînă.
- Văd că cunoaşteţi arta de a mînca bine, spusei, dar unde-aţi învăţat-o pe aceea de a nu muri înainte de vreme?
- Bunicul meu a trăit pînă la optzeci de ani, răspunse Vasile mai servindu-se o dată din fileul de porc. De altfel, bucătăria noastră e infinit mai puţin complicată decît bucătăria poloneză, care e cea mai bună din Europa, după a dumneavoastră.
- Moştenirea noastră ţărănească ne îngăduie acest exces, continua Vasile, comandînd, după o supă de iepure, de altiminteri minunată, şi două biftecuri, o aripă de curcan fiartă în piftia ei.
- Să nu crezi că toată România mănîncă aşa de mult ca noi, trase concluzia Ghiţă. Există o sută de mii de cetăţeni care ne imită, şi vreo douăzeci de milioane care nu cunosc decît mămăliga cu apă, servită pe o scîndură şi tăiată cu aţa.
- Şi este hrană destulă pentru toată lumea?
- Va fi întotdeauna destulă; nimeni nu crapă de foame. Aţi văzut restaurantele noastre, cu preţ fix de şapte lei, adică de şaptezeci de centime? Asemenea restaurante au fost deschise în tot Bucureştiul iar mîncărurile lor sînt excelente.
Bucureştiul de noapte
Cabaretele de noapte din Bucureşti sînt elegante sau populare. In primul caz, ele imită un stil new-yorkez de Montmar-
198
tre; orchestrele de jazz fac aici un vacarm înspăimîntător, pe care l-ai dori anulat. Perechi triste şi ruinate beau whisky-uri locale, uitîndu-se cum dansează nişte vieneze sau nişte evreice poloneze cu măşti cinematografice, în numerele lor americane. Noi, care am cunoscut viaţa de noapte din Europa inflaţiei, în care clasele şi rasele se contopeau, pe vremea cînd banii se cîştigau uşor, pe vremea toleranţelor şi a abandonurilor, a poliţiilor îngăduitoare, a moravurilor simplificate şi a femeilor goale, nu mai putem intra astăzi fără melancolie în aceste locuri de plăcere. Din acei ani nebunatici, nu rămîne nimic (din fericire, de altfel), nimic decît cîteva rare epave care săvîrşesc, în locuri abstracte şi asemănătoare toate între ele, acele gesturi de acum cincisprezece ani, care atunci au fost dezordonate, lacome, frenetice, şi care astăzi nu mai sînt decît o convenţie moartă şi îngheţată. Zadarnic vor căuta aceşti supravaieţuitori să contamineze tinerele generaţii care nu-i mai înţeleg şi pe care alte griji le îndepărtează de falsele Marlene fără sprîncene, cu faţă de viţel.

Locurile acestea demodate servesc totuşi la Bucureşti pentru expunerea produselor unei industrii încă înfloritoare: aceea a băiatului frumuşel. Acum aproape un secol, Pierre Veber52 scria: „Orice femeie are în viaţa ei un moldo-valah". Caracterul cosmopolit al acestui privilegiu s-a alterat, evident, un pic: călătoriile s-au scumpit, mai este şi concurenţa sud-amencană. Totuşi, specimenul român păstrează o desăvîrşire, o ţinută autentică, o uşurinţă nepăsătoare, un stil, într-un cuvînt, care-l fac de neînvins; el are acea naturaleţe perfectă şi chiar ingenuă pe care n-o dobîndeşti în altă parte decît cu vremea şi cu dificultate; la el, e un dar al cerului!
- Intr-adevăr, spune Vasile, drăguţul nostru de băiat vine pe lume înarmat din cap pînă în picioare. Se poate avînta

singur la atac. N-are nevoie, ca surorile lui întru frumuseţe, de acel personaj care-i face pereche, cu toate că n-a fost încă admis în rîndul poncifelor literaturii dumneavoastră: codoşul bucureştean. Iată o mare şi frumoasa meserie! Ea pătrunde în toate clasele societăţii; înaintează treptat şi pe nesimţite, de la nenorocitul de ovreiaş palid şi roşcat din Vaslui pînă la marele bogătaş care se expune în automobilul lui de şaisprezece cilindri la Şosea. Ea cuprinde domni foarte bine văzuţi; îi cuprinde pe frumoşii care-şi pun cunoştinţele despre femei - şi la nevoie chiar soţiile - în serviciul prietenilor bogaţi; îl cuprinde pe acel individ pleoştit cu veston uzat, care aşteaptă discret în anticameră să fie introdus la fiii casei (întreg Orientul apropiat cunoaşte această stare de lucruri: lumea îi cheamă pe numele mic, Dl. Nicolae, sau Dl. Gustave). Ea îl cuprinde chiar şi pe popa de la biserica Sfînta Vineri; este o sfîntă Vinere (sfîntă Venus, cum ştiţi). In fiecare vineri, femei îndrăgostite îi dau preotului mici bileţele anonime rugînd-o pe sfîntă să le acorde dragostea cutărui sau cutărui bărbat, iar preotul le citeşte la sfîrsitul liturghiei,
- Uiţi să-i enumeri pe auxiliarii care sunt soţii, spune Ghiţă. Şi asta merge treptat, de la amatorul începător care se mulţumeşte s-o şteargă cînd îşi face apariţia un vizitator interesant, la profesionistul călit, care-i telegrafiază amantului titular: „Intoarce-te repede, ne înşeală!" In Franţa, nu aveţi asemenea fenomene.
- Dragă prietene, îi spusei, în Franţa avem tot ce aveţi şi voi... numai că mai puţin amuzant.
•t o.

Muzică românească < ,'rifcmoT .•XKX& RÎ
lfir>: •:••>.' '-Jfii ....oi'/ ' - : ••:'.-.:• -ib/io:,- EV JiH'MÎsiq
Trebuia să ne încheiem seara în acele cîrciurhi pojmlare în care se găsesc cei mai buni cîntăreţi ţigani; asezîndu-ne la o masă în faţa unor enorme borcane în care se scăldau castraveţi într-o apă sărată şi tulbure, băurăm din nou un şpriţ, adică vin cu sifon, aşteptînd să ne întîlnim cu Brăiloiu53. Brăiloiu e profesor la Conservatorul de muzică din Bucureşti, însă exercită o altă meserie: e vînător de cîntece şi colecţionar de melodii; toate cîntecele populare, numite doine, cîntecele de petrecere, de la mmormîntări, de la şezători şi de la nunţi, risipite prin şuri, pe drumuri, pe culmile păşunilor carpatine ori în trestiile Deltei, le notează, le înregistrează pe rulouri de parafină, culege variantele, îl filmează pe

fiecare cîntăreţ, îi stabileşte fişa individuală, şi continuă neştiut de nimeni această operă admirabilă cu o răbdare de călugăr de la Muntele Athos şi cu o cunoaştere profundă a muzicii, a sociologiei, a folclorului şi a etnografiei ţării sale. De îndată ce se întoarce la Bucureşti încadrat de secretarele sale, cu valizele îndopate de „material", Brăiloiu îşi recopiază carnetele de campanie, stabileşte starea civilă a melodiilor, curba frecvenţei lor şi purcede la o nouă înregistrare pe discuri; apoi înfige victorios pe o hartă de pe perete noi steguleţe. Atît de îndelungate sunt lucrările sale şi atît de minuţioase (ele mi-au adus aminte de truda bursierilor Fundaţiei Rockefeller care lucrează la monografiile lor săteşti) încît are nevoie adeseori de o zi întreagă ca să culeagă, să transcrie şi să înregistreze un singur cîntec.
- Ţiganii, spune Brăiloiu, sînt legaţi de toate actele vieţii noastre şi le impregnează cu melodiile lor. La Bucureşti, nu veţi găsi în acest moment decît doi cu adevărat excelenţi: Grigoraş Dinicu, care cîntă la Gambrinus, şi Fănică Luca[54],

la Fuica. Toată lumea o să vă facă cunoştinţă cu ei. Eu unul prefer să vă conduc la hale şi să vă arăt pe viu... iată, să intrăm aici... cum ia naştere o baladă.
Ţiganii, ghicind, de la prima aruncătură de ochi, să sînt străin, ne întîmpinară cu un Parlez-moi d'amour. A trebuit să-l prind de braţ pe Brăiloiu, care şi începuse să ameninţe, şi să-l rog să scuze acest simplu omagiu adus Franţei. Ne aşezarăm în jurul sobei al cărei burlan desena capricioase zigzaguri înainte de a se afunda în perete, şi comandarăm vin fiert.
- Cîntecele noastre româneşti, începu Brăiloiu, sînt cu adevărat de origine populară. Nimeni nu ştie de unde se ivesc; cei care le inventează sau le interpretează n-au nici cea mai mică cunoştinţă despre muzică şi nu ştiu nici măcar notele. O să le cer acestor lăutari să vă cînte o baladă, apărută acum trei ani, după un incendiu care a distrus, într-o zi de Paşti, o biserică din suburbiile Bucureştiului. Primul cuplet: credincioşii adunaţi... intrarea necredinciosului care nu respectă icoanele. Al doilea cuplet: Fecioara se răzbună; acoperişul ia foc; spaimă generală... Pînă aici, s-ar zice că e o baladă din Evul Mediu; iată însă că, la cupletul al treilea, apare primarul cu eşarfa lui; în cel de-al patrulea, primarul aleargă la telefon şi cheamă pompierii... Un cîntec românesc e ca un frumos obiect african: nici un tehnician n-ar fi în stare, cu o aproximaţie de cinci secole, să-i fixeze o dată. Tot aşa, olarii noştri ţărani, ca şi ceramiştii chinezi, refac, fără să ştie, nişte obiecte vechi... Ascultaţi şi cîntecul acesta ce preamăreşte Oltul, ale cărui valuri au văzut atîtea bătălii. El datează abia de la război, dar nu pare a fi un poem de Byron?
- Oltule, bătrîne, Ce vii mare tulburat
••L>

•.. ••, Şi cu sînge-amestecat?
Aduci plăghii şi butuci Şi căpestre de cai murgi...[55]
...Acest motiv de fugă este tema vidrei.

- Acum să plecăm, întrerupse Ghiţă, trebuie să mergem la Mitică Dona, cu toate că-i încă devreme. Cei care cinează tîrziu aici nu-şi fac apariţia niciodată decît în zori, ca să mă-nînce o ciorbă de potroace.
Intrarăm la Mitică Dona; ţiganii ne înconjurară de îndată cu zîmbetul, cu saluturile lor, răspunzînd cu amabilitate cererilor noastre, fericiţi să ne arate arta lor:
- Ascultaţi doina aceasta atît de caldă:
Şă-şi facă puii ursoaica,
Să-mpupească răchita,
Că eu mi-am iubit mîndra...
- Susţineţi că ţiganii ăştia nu cunosc solfegiul? - spusei eu neîncrezător.
- Dacă l-ar cunoaşte, nu v-aş fi adus aici, îmi răspunse Brăiloiu semeţ. Ascultaţi intrarea cimpoiului... ai zice că-i o mazurcă de Chopin.
- II întrebai dacă culesese cîntece meşteşugăreşti care celebrează meseriile.
- La noi, îmi spuse el, lumea cîntă mai curînd ca să se distreze. Insă, în domeniul profesional, există cîntece de jale ce nu trebuie de altfel confundate cu cîntecele de la ceremoniile funebre; iată, tocmai cîntă unul dintre cele mai frumoase. Vecinele, venite ca bocitoare, se adresează mortului:
203
VECINELE fi.
Lv
-t-,
î-j,
- Ridică, ridică Gene la sprîncene, Buze subţirele,
Să grăieşti cu ele. Cearcă, dragă, cearcă, Cearcă de grăieşte De le mulţumeşte La străini, la vecini Cui a făcut bine De-a venit la tine, Că ei şi-au lăsat Hodina de noapte şi lucrul de ziuă.
- Eu nu pot, nu pot, Nu pot să grăiesc, Să le mulţumesc. Mulţumi-le-ar Domnul Că eu nu li-s omul. Ieri de dimineaţă
Mi s-a pus o ceaţă, Ceaţă la fereastră, Şi-o corboaică neagră, Pe sus învolbînd, Din aripi plesnind, Ochi a-mpănjenit Faţa mi-a smolit, Buze mi-a lipit, Nu pot să grăiesc, Să le mulţumesc,
204
L} ,,,<s.bkH -Mulţumi-îe-ar Domnul/ '» q;ui9<:!îi«(. Că el mi-a dat somnul, iv Mulţumi-le-ar sfîntul, .^< Că el mi-a luat gîndul56-
10
o
-;" -
Iată un cîntec pe care l-am găsit în nordul Olteniei: ••'"•>
. . <:;::•• ' .•.••• io t>W
DRUMUL MORTULUI
Nainte să mergi, Să nu te sfieşti Dacă mi-ei vedea Răchită-nfrunzită, Nu este răchită, Ci e Maica Sfîntă; Nainte să mergi, Să nu te sfieşti Dacă mi-ei vedea Un pom înflorit, Nu-i pom înflorit Ci e Domnul Sfînt. Etc. Etc.
57
w
Te roagă la săpători Să lase răsuflători, Sa lase patru fereşti, i Pe una să vie luna Şi pe una soarili ' <•<>' Şi pe una jalili T "

Şi pe una să mai vie Cîte-o zi de leturgie.,.58
U fir •
am'tsu

Ieşirăm din circiumă şi, fără să părăsim Halele, făcurăm un popas la Parcul Sinaia, unde se prăjea în aer liber un purcel de lapte ce se răsucea pe jăratic; bucătarul înteţea cărbunele de lemn aprins cu un evantai din pene de vultur. Orchestra cînta un tango românesc. Brăiloiu, care comanda nişte cafele cu alcool numite marghiloman, ridică din sprîncene şi orchestra ni se dărui cu totul.
- Această doină, spuse el, este un adevărat cîntec franciscan: ascultaţi-1.
In faţă la Domnul Sfînt. ;•'.••.. Tot ce-i viu are cuvînt.
Că furnica, de-i furnică, Vorba dată nu şi-o strică. Doar noi, oameni botezaţi, De cuvînt sîntem lăsaţi...
- Veţi observa că doina nu e strofică. E guturală şi subtil»,..
- Ca un canto hondot*
- Oarecum. Ce ziceţi acum de acest poem socialist:
Unii lucrează via, Alţii vinul ei îl bea...
- Ce ritm! Şi să mai spui că un Keyserling îi consideră pe ţiganii români mai lipsiţi de vlagă după ce i-a ascultat pe ţiganii ruşi!
- Vioara a doua-i nesuferită, zise Vasile. Rugaţi-o prin urmare pe secretara dumneavostară, care-i un pic vrăjitoare ca toate româncele, să citească viitorul lui Morand în zaţul cafelei. Aşteptînd, o să mă duc să dau un telefon, ca să fiu sigur că Fănică mai cîntă la Fuică.
- Domnule, începu secretara: depunerile de pe marginea de sus a ceştii dumneavoastră înseamnă inima. Depunerea
* Canto hondo (spân.) - cîntec adînc

asta, dedesubt, e casa. Cît despre scurgerile astea de zaţ, ele sînt grijile...
La Fuică, în timp ce coboram treptele, orchestra delira, în plină barcarolă napolitană.
- Boala dracului! - făcu Brăiloiu scrîşnind din dinţi şi apucînd cu amîndouă mîinile un clondir.
Ghidul nostru era atît de temut, încît O sole mio deveni pe loc Boabă de grîu.
De la masă la masă, Fănică Luca înainta către noi fără să se oprească din cîntat. Indian verzui, cu pleoapele lui grele, pe jumătate închise, se ducea alintîndu-se să-şi caute notele foarte jos, aproape de pămînt, scoţîndu-le la iveală ca un îmblînzitor de cobre, le împingea din rărunchi şi se oprea dintr-o dată; le lăsa aproape să moară, apoi, ridicîndu-se din nou, înălţîndu-le împreună cu el, le aducea, îmblînzite, pe partea de sus a viorii, pe care-o ţinea acum orizontal pînă în momentul în care a înclinat-o spre noi şi i-a răsturnat toată muzica pe masa noastră, acoperită de fistic sărat şi de ardei iuţi.
- Toate astea n-au nici arhitectură, nici simetrie, zisei eu, toate o iau razna, cu ajutorul unor glissando, ca apa...
- Cme-ţi dă dreptul să ţn aici un pian? - îl întreba Brăiloiu, cu asprime, pe patron, izbind cu piciorul într-un foarte vechi Erard cu dinţi cenuşii de vechi fumător internat în spital.
- Vreţi să-i cereţi lui Fănică Luca să ne cînte Ciocîrlia? - îl rugai eu.

- Toţi străinii adoră Ciocîrlia. E o piesă cu efect, spuse Brăiloiu dispreţuitor.
Fănică Luca ne cîntă Ciocîrlia. Dintr-o singură mişcare îşi trecea repede naiul cu inegale tuburi de trestie pe buze, ca şi cum ar fi vrut să şi le sfîşie. Viorile îl acompaniau în trap mărunt, foarte curînd accelerat, iar ţambalul (de origine maghia-
207
ră, însă aclimatizat în Romînia) gîfîia urmîndu-l într-o grindină de note izbite. Ciocîrlia începu să fluiere; se înălţa din ce în ce mai sus, urca în soare, urmată frenetic de orchestră... acordeonul gemea la fiecare nou atac al viorilor... :;q m , Brăiloiu mă privea cu atenţie.
- Ah, ah! Vă faceţi, în sfîrşit, chefull i-r. Nu era vorba de chef, ci de melancolica amintire a unui alt
Fănică, un ţigan pe care-l angajasem în urmă cu cinci ani, ca să ne însoţească într-o călătorie prin Deltă, unde nu făceam decît să bem şi să cîntăm toată noaptea. Fănică nu dormea niciodată, căci era bolnav de mimă; cîntase în Rusia în tot timpul revoluţiei; ce istorisiri frumoase povestea! Ştia să imite toate animalele din Arcă. Fănică întîiul a murit, acum trei ani, vioara lui a tăcut; fie ca dumnezeul ţiganilor să-i aibă în pază sufletul! i; - Unde ne ducem acum? - întrebai eu. n; - La Cîrnaţul la metru! - spuse Ghiţă. i,; - Nu. La Mandravela, în faţa închisorii Văcăreşti... Localul se numeşte „Mai bine decît în faţă". E cam departe, dar foarte pitoresc. Uneori îi poţi vedea acolo pe gardieni stînd la masă cu puşcăriaşii; acolo furculiţele sunt legate de masă cu un lanţ ...
.. .din prudenţă, ca la hotelul Traian din Iaşi, întrerupse Ghiţă, unde ospătarii păstrau tacîmurile în buzunarul pantalonilor şi nu le scoteau decît pe măsură ce clienţii făceau comenzile.
- ...Iar cînd au loc încăierări, patronul loveşte pe toată lumea cu un os mare de oaie.
- Dar dacă ne-am duce să inspectăm cartierul arsenalului? Ştiu o cîrciumă unguerească în care recruţii minoritari vin să bea cu nişte femei ştirbe, cîntînd melodii cu adevărat ungureşti.
- După care, dacă vreţi, 6 să vă arătăm cel mai vestit lupanar din cartierele mărginaşe; există un nume superb: Castelul
208
Şpermului. Am fost acolo săptămîna trecută. In salon, era un pom de Crăciun şi o mică iesle reprezentînd naşterea lui HristosL. Şi toate femeile în capoturi se închinau, făcînd semnul crucii...
Ieşirăm. Luna orbea ochii în aerul uscat iar zăpada proaspătă era atît de frumoasă şi de deasă încît părea un dar al lui Ceres şi nu al cerului. Paznicii cartierului stăteau la pîndă; după vechiul obicei turcesc, se chemau de la un capăt la altul al străzilor adormite cu un şuierat mai lugubru decît ţipătul cucuvelei. <•>•• - ui , oC okrng
iu iflr
Originali şi excentrici
t K.
~>
In Anglia (mai ales în Scoţia), bărbaţii îmblînziţi de o religie de fier şi încovoiaţi sub puritanism, nu pot evada decît prin acea semi-ruptură cu realitatea, acea semi-nebunie numită excentricitate. Maniacii scoţieni sînt

cei care au acreditat în Europa tipul de lord bolnav de spleen şi trăznit. Iată însă că, la celălalt capăt al continentului, într-o ambianţă îngăduitoare şi sub un cler care nu intervine în viaţa oamenilor, excentricii se nasc într-un număr la fel de mare; amabila Românie produce cel puţin tot atîţia cît lugubra Scoţie. Mi se pare că seamănă foarte mult între ei: englezi sau români, ei au acea siguranţă în extravaganţă, acea impermeabilitate la părerile oamenilor, acea insularitate morală ce nu se dezvoltă decît în izolarea forţată sau în libertatea totală. Exces de frînă ori lipsă de frînă.
In România, nici religia, care nu are o influenţă prea mare asupra vieţilor, nici educaţia, care nu are nici una (ceea ce nu vrea să spună că acest popor, mult mai puţin educat decît al
209
nostru, ar fi mai rău-crescut; mie mi se pare, dimpotrivă că are o politeţe nativă, pentru care l-am putea invidia), nici constrîngerile sociale foarte reduse într-o ţară unde există loc pentru toţi şi în care înghesuiala e necunoscută, nici aparatul legilor, temperat de blîndeţea moravurilor, nici opinia publică, ale cărei izbucniri se dizolvă repede în indulgenţa generală, nu apasă asupra indivizilor şi nu-i împiedică să se dezvolte conform tipului lor şi chiar să-l exagereze pînă la tic şi manie.
Unii dintre domnitori sau dintre boieri dădeau exemple de originalitate. Domnitorul Mavrogheni[59] care, înainte de a domni în Valahia, fusese marele dragoman al marinei otomane şi îşi amintea cu mîndrie de această înaltă funcţie, nu ieşea decît cu o cabriloetă la care erau înhămaţi doi mari cerbi albi cu coarne aurite, în timp ce două tunuleţe ascunse în lanterne scuipau un foc alimentat în tot timpul plimbării.
Prinţul S..., de o gelozie sălbatică, nu se ducea niciodată la şedinţele de la Senat înainte de a-şi fi imobilizat soţia în-chizîndu-i cu cheia cosiţele în sertarul biroului său, de care nimeni din casă n-ar fi cutezat să se atingă, într-atît era de temut, înlănţuită astfel de păr, prinţesei îi era cu neputinţă să mai facă vreun rău, chiar dacă vîrsta de-acum înaintată i-ar mai fi îngăduit să dorească aşa ceva. Intr-o zi, a fost văzut dînd buzna în Senat, împingînd pe toată lumea, un servitor înspăimîntat, gîfîind, care striga: „Foc! Foc! Repede, Măria-Ta, cheia de la birou!"
Prinţul G... nu se despărţea de pistolul lui, pe care-l folosea în scopuri în general domestice: îl descărca în şemineu ca saşi cheme valetul, pe fereastră ca să-şi salute prietenii, în pereţi ca să omoare ploşniţele etc.
Nu mă satur nici de anecdotele despre prinţul M..., care a fost multă vreme prefect de poliţie, un prefect de poliţie
210
cum noi nu vom cunoaşte niciodată. A fost un petrecăreţ care bătea toate restaurantele de lux. Bînd din belşug, rîzînd în gura mare de rapoartele pipărate pe care i le dădeau în fiecare dimineaţă comisarii săi despre păcatele de peste noapte ale bucureştenilor, acest mare senior chefliu şi despot era iubit de toţi şi foarte ascultat. Dacă avea să se plîngă de vreun comisar de poliţie din provincie, îl chema la telefon la primăria locului şi discuţia începea:
- E primarul?
- Chiar el, înălţimea-Voastră.
- Cheamă-mi-l pe comisarul de poliţie.

- E de faţă, înălţimea-Voastră.
- Bine! Dă-i o palmă din partea mea... dă-i o palmă, îţi spun, ca să se se-nveţe minte... Mai tare... nu aud... loveşti ca o fetiţă... Să fie într-un ceas bun, acum te-aud!
Dădea la Herăstrău petrecen-monstru cu lăutari şi femei uşoare. In zori, invitaţii care se pregăteau să se-ntoarcă acasă se văzură odată înconjuraţi de un cordon de poliţie; nu li se dădu voie decît să transmită un mesa; în oraş pentru familiile lor... Prinţul îi păstră astfel la chefuit vreme de două nopţi. Cînd izbucnea unul dintre acele mari incendii la care asista în persoană, de îndată ce focul era stins, prefectul punea să se deschidă, în ciuda orei tîrzii, grădinile vreunei cîrciumi adormite, scula toate femeile din cartier şi improviza, lîngă ruinele fumegînde, pentru prieteni şi pentru sine, un chef cure dura pînă la ziuă.
Prinţul Sturdza, zis Sturdza Viţelul, avea un trup de Hercu-le plantat pe nişte picioare mici; îşi dezvoltase muşchii trunchiului cărînd pe umeri în fiecare dimineaţă un viţel, pînă cînd acela devenea bou; însă tururile făcute apoi cu bicicleta prin salonul cel mare al palatului său (devenit după aceea

Minister al Afacerilor Externe) nu i-au fost de ajuns ca să-i lungească tibiile. Barba şi părul lui de un roşu înfăcărat, faţa sa stacojie contrastau cu peruca neagră ca smoala şi cu uriaşele sprîncene de cărbune ale soţiei sale, pe care n-o lăsa să facă nici un pas fără el, în afară de serile de bal în care, împlîntat în capul scării, le spunea invitaţilor: „Bufetul e la dreapta, prinţesa la stingă". Prinţesa era o femeie de extracţie modestă, luată în căsătorie din dragoste; prietenele ei primeau împreună cu invitaţia o mie de franci ca să-şi cumpere o rochie. La moartea prinţului, toată curtea lui, o curte a miracolelor, îl însoţi pînă la cimitir şi se desfată o ultimă oară cu muzica lăutarilor săi ţigani, care urmau convoiul cîntînd.
Prinţul R... trăieşte singur, închis în casa lui de la ţară; o mulţime de termometre îi împodobesc pereţii, iar servitorii lui au ordin să-i semnaleze cele mai mici variaţii ale temperaturii de afară, cărora, din fundul odăii sale, le răspunde îmbrăcîndu-se ori dezbrăcîndu-se de rînduri de haine; un paznic de noapte face înconjurul locuinţei şi, din oră~n oră, în tăcerea nopţii, îl anunţă cît e ceasul şi cîte grade sînt.
Domnului G.... îi este aşa de teamă de frig, încît poartă cinci pardesie şi haine de blană şi îşi scoate cîte una la fiecare etaj al clubului său; cînd ajunge la ultimul, le închide într-un dulap special şi, coborînd, se opreşte în camere din ce în ce mai puţin încălzite, ca să-şi obişnuiască treptat plămînii cu aerul străzii.
K.B., un frumos tip de original ţicnit şi petrecăreţ, avea fobia încălţărilor prăfuite: valetul lui, care-l însoţea peste tot, îi ştergea picioarele de praf la fiecare o sută de metri. Era un mare cunoscător de vinuri şi; spre sfîrşitul vieţii, spunea cu melancolie: „Am băut ceva sticle", apoi, corectîndu-se, „n-am băut sticle, ci butoaie... nu, n-am băut butoaie, ci pivniţe".,

Un mare proprietar meloman din Banat şi-â lăsat moştenire averea, acum aproape o jumătate de secol, gării din Ersekuj-vâr, cu condiţia ca un taraf de lăutari să cînte acolo, zi şi noapte, la sosirea şi plecarea trenurilor, îmi

mai aduc încă aminte de supriza pe care am avut-o în Orient-Expres cînd am auzit deodată, în mica staţie adormită, nişte ceardaşuri debal...
•-:• ' ;
Românul, despre care se crede că e superficial, îşi aprofundează, dimpotrivă, personalitatea pînă la adîncimi extreme. Teama de microbi l-a împins pe unul dintre prietenii mei, care avea totuşi o educaţie franceză, să se singularizeze, să înfrunte ridicolul, să ducă o viaţă din ce în ce mai ciudată, să devină în sfîrşit unul dintre eroii extravaganţei bucureştene; cu cîtă francheţe, cu cîtă luciditate îşi discută el cazul! Un occidental s-ar ascunde sau şi-ar combate maniile: el se analizează fără milă şi chiar cu mult umor: mărturiseşte că nu urcă în trăsură fără să fi cercetat nările cailor, de teamă să nu strănute şi să-l molipsească de răpciugă. La restaurant, ospătarul are ordin să nu-i aducă mîncărurile decît purtate foarte pe sus, pe deasupra capetelor, de teamă să nu tuşească vreunul sau să scuipe cînd trece pe lîngă el... La cofetărie, prietenul meu nu se atinge de chitrele puse în faţa lui; în ultimul moment, le înlocuieşte dintr-o dată cu altele, ca să depisteze microbii, ca un şef de stat care schimbă gara sau patul în ultima clipă, ca să evite atentatele. Motivele pe care le oferă ca să scuze aceste precauţii nobişnuite sînt de altfel atît de convingătoare încît, cînd îl ascult, simt că devin de acord cu prudenţa lui.
Uneori, maniile se nasc spontan; astfel, Dl. H..., pe care nimic nu-l deosebea pînă atunci de concetăţenii săi, a căpătat dintr-o dată o pasiune ciudată pentru înmormântări, sau mai

degrabă pentru ceremonialul îngropăciunilor, pînă la a deveni organizatorul benevol al pompelor funebre; la început s-a exersat în familie, apoi la prieteni, la cunoştinţe; în cele din urmă, a început să oficieze la necunoscuţi; urmărea anunţurile mortuare în ziare, intra cu forţa în casa mortului şi orînduia totul, de la categoria convoiului pînă la locurile de la masa pomenii. Ajunsese să pîndească, pe feţele oamenilor, apropierea morţii, ca să sosească primul, să nu i-o ia înainte nici un Borniol60. Cînd s-a îmbolnăvit prietenul său cel mai bun, s-a instalat la căpătîiul lui, nu l-a mai părăsit, l-a îngrijit chiar cu devotament, în aşteptarea ceasului în care înmormîntarea acestui defunct însemnat l-ar fi făcut să joace un rol de prim plan.
Aceşti originali ne conduc pe o pantă firească spre burlacii bătrîm, cu care se aseamănă puţin şi ei.
Paradisul burlacilor bâtrîni
S-a spus că „Bucureştiul e paradisul bulrlacilor bătrîni". In această societate, care e puţin numeroasă, dar tot atît de compartimentată ca şi scenele din viaţa sfinţilor desfăşurate de-a lungul frescelor din bisericile ortodoxe, ei sunt răsfăţaţi şi hrăniţi pretutindeni. Asigură legătura dintre Paris, Vittel, Karlsbad şi Capsa, între marile idei ale lumii şi măruntele scandaluri din Capitală. Se scoală tîrzui, se arată la nunţi şi la înmormîntări, îşi însoţesc prietenii la gară la fiecare plecare (e un obicei care mai exista în vechea Rusie şi în Spania de ieri). Culeg confidenţele tinerilor divorţaţi, mai numeroşi ca niciodată în Bucureşti, unde căsătoria se schimbă în aranjament provizoriu, încheiat pentru comoditatea traiului, şi le

dau cu plăcere sfaturi femeilor frumoase care ezită să-şi ia un al treilea bărbat. La Alhambra, se strecoară pe intrarea artiştilor şi respiră cu voluptate parfumul fardurilor şi al trupurilor calde ale micilor figurante goale; le promit călătorii la Paris, la care visează toate. Sunt văzuţi la repetiţiile spectacolelor de revistă, în buibui (chiar aşa spun*); cînd se scoate un cîntec pe seama guvernului, aplaudă.
- La noi, funcţionarii nu costă nimic bugetul, declară cumătrul.
- E cu putinţă? - răspunde cumătră.
- Ai văzut tu vreodată un funcţionar care să fie plătit?
- O să trebuiască totuşi să li se plătească într-o zi pensia...
- De ce o pensie, de vreme ce au bani?
- Dar cum să aibă, dacă nu-s plătiţi?
- Cine-a fost treizeci de ani funcţionar şi n-a găsit nici un mijloc să facă avere, nu-i vrednic să trăiască în ţara românească!
Incîntaţi, bătrînii burlaci izbesc cu bastoanele în podelele prăfuite ca să sublinieze obrăzniciile acestui dialog.
Bătrînii burlaci povestesc cu plăcere despre vînătonle lor de animale acvatice din Deltă, despre goanele lor prin păduri după lupi, despre grămezile de capre negre ucise lîngă Braşov, despre „rondurile la iepuri", în care se înaintează în cerc de-a lungul a cincizeci de hectare şi în care ziua se sfîrşeşte cu un măcel; automobilul lor miroase a urs şi a tutun blond; ei sînt jucători cum erau odinioară în Rusia, sau, cel puţin, au fost. Au mizat pe toate mesele de joc din Europa.
Au jucat bridge la Londra, la Saint Jame's, cu o liră punctul. Au înnegrit pielea canapelelor din toate cluburile bucurestene, din toate acele tripouri de pe Calea Victoriei care se deghizează în cluburi politice, din toate cazinourile franceze sau din
' în franceză: boui-boui, teatru popular, cafe-concert.

Monaco. Pockerul îi împarte în două clase, după cum şirul de cărţi de aceeaşi culoare bate sau nu brelanul. La Automobil Club, la Agricola, la Aero-Club, la Cercul Militar sau lajockey, şi-au sporit miza nopţi întregi şi chiar pînă a doua zi la amiază. Bombăne contra serviciului, îşi au caricatura afişată pe perete, alături de gravurile derby-urilor englezeşti-nu-şi plătesc întotdeauna cotizaţia fără întîrziere.
La Bucureşti, toată lumea joacă: domnii la club, negustorii la loterie în cafenele; vizitiii îşi joacă tot ce-au cîştigat peste noapte înainte de a se întoarce acasă. Bancherii îşi joacă uneori contul curent. „Banco!", striga la cazinoul din Sinaia soţia unuia dintre ei, care tocmai obţinuse f alimentarea. Şi, în momentul cînd începuse să adune cîştigul, vecinul ei puse mîna pe miză, spunînd: „Doamnă, scuzaţi-mă; eu sunt unul dintre posesorii de obligaţii..."
Bătrînilor burlaci le place să evoce vremea cînd rivalizau cu prinţii ruşi şi cînd jucau o mie de ludovici de aur pe Sardanapal. Entuziaşti şi lipsiţi de metodă, au circulat cu primele automobile şi au zburat peste Carpaţi cu primele avioane biplane, aşa-numitele „coteţe de păsări"...
- Porcul îmi spunea deunăzi... !
- Era în frumoasele timpuri ale lui Cap de Mort...
- Ghici unde l-am întîlnit pe Râţoi...

Să nu credeţi că e vorba despre oameni din lumea traficanţilor şi a prostituatelor: toate acestea sunt porecle mondene^ foarte des folosite la Bucureşti, şi care amintesc calificativele vechilor prinţi sau împăraţi bizantini: Chiorul, Viteazul, Ursul, Cercel... Toate acestea au ceva familiar, brutal şi de vremuri aristocratice, care mă încîntă.
Bătrînii burlaci locuiesc în mici garsoniere în care duc o viaţă simplă... Iţi arată colecţia lor de tabachere de aur, cu
216
stemele vreunui suveran, şi portretul strămoşului lor, domnitor cu turban, cu barba pînă la ochi şi cu un pumnal petrecut după brîu; au păstrat de la el ceva sălbatic, turcesc ori polonez în privire: inteligenţi, asimilatori, seducători, fără un simţ practic deosebit, ei strălucesc prin retorică, prin lecturile lor întinse şi prin bogăţia informaţiilor lor calomnioase.
Bătrînii burlaci din Bucureşti sînt săraci. Banii le-au alunecat printre degete: femeile şi jocul au venit de hac marilor averi ale boierilor, părinţii lor. Trustul fermierilor, după ce a avansat bani pînă la izbucnirea crizei, a pus mîna de-atunci încoace pe lucrurile amanetate. Celibatarii din Bucureşti se consolează evocînd timpul cînd dădeau dineuri fine, cînd primeau din Cognac şampania în butoaie, cînd trufele soseau din Paris cu Orient-Expresul şi cînd erau la Bucureşti treizeci de baluri într-un sezon. Părinţii lor erau prieteni cu Carp şi cu Marghiloman61, bătrîni gentlemeni cu monoclu, pe jumătate nobili ruşi, pe jumătate seniori maghiari, plini de dispreţ faţă de democraţiile ţărăneşti vecine, sîrbeşti ori bulgare.
- Pe vremea cînd bunicul meu mergea s-o aplaude pe Hor-tense Schneider62 la Varietes, îmi povesteşte unul dintre ei, închiria întotdeauna loja vecină ca să-şi depună acolo vestiarul...
- Nepăsarea bunicului meu era aşa de mare, spunea altul, încît nu avea măcar puterea de a număra banii pe care-i cîştiga la joc; secretarul lui îşi lua el sarcina asta. Dacă pierdea, i se aduceau în căciuli de blană fonduri noi în monezi de aur.
- Cînd bunicul îi trimitea un cadou unei femei, nu lega pachetul cu o sfoară, ci cu un şirag de perle...
- Napoleon nu văzuse niciodată sanie. Era la Viena, vara; fără să mai aştepte iarna, strămoşul meu puse să se presare zahăr pe o alee de la Schbnbrunn şi sania trecu sub privirile împăratului.
- -
217
Bătrînii burlaci din Bucureşti sînt indiscreţia însăşi; ei cunosc numele oamenilor de paie ai cutărui ministru şi dau cifra comisioanelor pe care le-au primit. Ei debitează mai multe ecouri scandaloase decît şir Peter Teazle63. Ei au văzut cutare sau cutare automobil aşteptînd pe o stradă mărginaşă... îşi povestesc aventurile oricui le iese în cale, nu sînt foarte geloşi pe amantele lor şi le supraveghează mai ales pe soţiile prietenilor lor... O săptămînă întreagă sînt neliniştiţi fiindcă văd intrînd într-o dimineaţă la prinţesa E... un bărbat necunoscut; se consultă între ei cu privire la acest caz grav, se iau după zvonuri şi nu se liniştesc decît atunci cînd află că nu e decît noul bucătar. Sînt la curent cu toate faptele şi gesturile tale şi dacă, din întîmplare, exclami: „Doamne, am uitat la cine

cinez în seara asta", ei răspund de îndată în cor: „Ei asta-i, cinezi la Doamna D..."
Celibatarii din Bucureşti au avut mari pasiuni, înflăcărări comprimate, care durau o viaţă întreagă; lumea le mai cunoaşte încă unele legături amoroase prin mici orăşele, ca la Stendhal64; ei le spun pe numele mic tuturor doamnelor din societate: Mărita, Anicuţa, Zozo etc... „Cum mai ştiam să iubim în vremea tinereţii mele, spun ei. Aveam timp..." Şi confirmă aceste vorbe ale lui Le Cler, călător de la 1860: „La Bucureşti, fie faci dragoste, fie vorbeşti despre dragoste". Iubiri aventuroase, adultere dificile, căci pe drumul către întîlnirea clandestină amanţii erau descoperiţi şi salutaţi de vizitiii de la trăsuri, de servitorii plecaţi după cumpărături, de prăvăliaşii şi de trecătorii dintr-un cartier în care toată lumea se cunoştea. Galanteria, înalta şcoală erotică triumfau totuşi, şi la fiecare colţ de stradă se aşezau la pîndă vînătorii de femei, pe cînd astăzi tinerii nu se gîndesc decît să se apere de vînă-toarele de bărbaţi.
218
Bărbaţii acestei generaţii au avut dueluri, foarte multe dueluri; unul dintre ei s-a bătut în duel pînă la cincizeci şi şapte de ori. Ii iau în rîs pe cei mai tineri decît ei, care-şi rezolvă certurile cu lovituri de pumn, ei care se băteau cu sabia ori cu pistolul reglementar; rîd de întîlnirile la care gloanţele lansate de o încărcătură de pulbere infinetizimală ajung să se piardă în pantaloni; îşi bat joc de luptele cu sabia de la care adversarii se întorc spunînd: „Nu ştiam că e atît de obositor să te spinteci". O epocă în care oamenii nu merg cu orice prilej pe terenul de luptă li se pare culmea decadenţei; cu toate acestea, să nu le fie cu supărare, Bucureştiul încă mai este unul dintre oraşele în care duelurile sunt cele mai frecvente şi în care bătrînii holtei oficiază ca nişte pontifi ai acestui rit pe cale de dispariţie; severi în privinţa regulilor chestiunii de onoare, au sfîrşit prin a descalifica jumătate din oraş; în aşa măsură, încît cei descalificaţi, devenind foarte numeroşi, au ales să se bată între ei.
Şcoala musafirilor
Musafir e un cuvînt care înseamnă oaspete, invitat; cititorii bietului Istrati nu i-au uitat desigur pe musafirii din Chira Chiralina: trei sferturi dintre orientali sînt musafiri şi cinează la mesele deschise oricui de către ultimul sfert, care are cu ce să plătească ospăţul (la fel se întîmplă şi la noi, însă întrucît cel care invită e statul, este mai puţin vesel).
La Stambul, musafirii de profesie sau, dacă preferaţi, paraziţii erau organizaţi într-un ogeac, sub conducerea unui staroste, numit chebaia, căruia i se elibera un firman, în care regula de purtare a perfectului parazit era definită în felul următor:
219
•r
„Persoanele care se fălesc cu titlul deparazifi.s\int obligaţi să se prezinte în faţa celor mari, după ce şi-au făcut datoria de a le săruta poala caftanului, să se aşeze pe salteluţa pregătită pentru ei lîngă masă; să distreze adunarea cu vorbe vesele; să se ferească a rosti vreun cuvînt jignitor, oricît de neînsemnat, sau vorbe scîrboase; să nu-şi contrazică niciodată gazda; dacă i-ar apuca anumite nevoi fireşti, precum tuşea, rîgîiala, căscatul, să găsească mijlocul de a le înlătura cu îndemînare; să nu pună în mijlocul mesei, cînd mănîncă, resturile, precum oasele

cărnurilor şi picioarelor de oaie, ci să prindă un moment potrivit ca să le vîre, fără se se bage de seamă, fie sub farfuria cu tiretur (sos cu usturoi), fie sub marginea mesei; cît despre mîncărurile precum halvaua (prăjitură cu miere), care pot fi mîncate în două feluri, adică cu lingura sau cu degetele, să urmeze, mîncînd, exemplul stăpînuhii casei; să nu stropească niciodată masa; să nu întindă mîna spre farfurie nici atunci cînd e împins s-o facă; în sfîrşit, dacă se serveşte o supă de găină, să scoată din ea bucăţile de carne cu lingura şi nu cu degetele.
Făcut la 23 djemassi-il-ewwel 1216 (mai 1800).
Semnat şi parafat: EL HADJI ALI"
Cum se vede, meseria nu avea nimic degradant. Ga în Roma antică şi ca în Occident pînă la Revoluţie, familiile erau nişte state în miniatură, care-i cuprindeau pe şef şi persoanele de rangul său, pe servitorii, pe furnizorii, pe clenţii lui, deosebiţi după meserii, şi, în sfîrşit, o masă amorfă de indivizi fără atribuţii definite, care erau acolo numai de formă, alcătuiau corul şi umpleau golurile spaţiului şi timpului. Intraţi acolo, paraziţii deveneau comozi şi chiar folositori; chiar şi numai prezenţa lor aducea servicii; cum totul în Orient, de la cumpă-

rărea unui pui;de găină pînă la încheierea unei căsătorii, se face prin negocieri complicate şi ascunse: schimburi de vizite, conversaţii întrerupte de cafele turceşti şi de dulceţuri, cu bătrîne doamne în formă de sfere negre suprapuse, nemişcate pe soclurile lor de divanuri, săptămîni şi luni cheltuite în demersuri, oferte, tîrguieh, aşteptări, refuzuri, plecări, false plecări, întoarceri, comisioane şi bacşişuri, paraziţilor, care aveau timp de pierdut şi răbdare din belşug, li se părea cu totul firesc să se ocupe cu asemenea lucruri; pătrunşi în cercul familiei şi în tainele ei, se desfăşurau în voie fără să cunoască nimic din complexele de inferioritate, din furiile invidioase, din amarele insomnii care le otrăvesc pe verişoarele noastre Bette65. De altfel, de la oaspete la chiriaşul abonat la hrană şi locuinţă, de la prietenul apropiat la parazitul integral, trecerea se făcea pe nesimţite.
La Bucureşti, înainte de război, paraziţii foarte înălţaţi în grad erau nobilii fără un ban cu o insolenţă magnifică, ce le ţinea loc de fast. Soi de mari preoţi cărora le revenea de drept o porţie din victimele jertfei, intrau la boierul bogat ca la ei acasă, îi înjurau pe servitorii acestuia, îi fumau ţigările, se deplasau cu maşina lui şi îi luau soţia. Dacă, în mod excepţional, vreunuia i-ar fi trecut prin gînd să se mire de această situaţie de faţă cu ei, ar fi răspuns uimiţi că şi ei, sau cel puţin părinţii lor, fuseseră nişte boieri bogaţi înconjuraţi de musafiri şi că vor deveni iarăşi bogaţi, cînd se va ivi prilejul. şi într-adevăr, era destul să moară un unchi cu moştenire pentru ca parazitul să-şi primească sărbătoreşte, la rîndul lui, prietenii vreme de cîteva luni sau de cîţiva am, pînă ce, ruinat, se întorcea la situaţia lui dintîi. El se bucura astfel de o continuitate în lux şi de o siguranţă în obiceiuri, care sînt un privilegiu de invidiat şi, în zilele noastre, rarisim. Din nenorocire - din

nenorocire mai ales pentru ceilalţi - parazitul îmbătrînea urît. Din ce în ce mai exigent şi mai arogant, din ce în ce mai puţin preocupat să placă, el critica totul în felul vechilor abonaţi, îşi etala lipsa de jenă, lua cel mai

bun fotoliu ca să sforăie după masă şi căuta ceartă noilor invitaţi, în care credea că ghiceşte nişte eventuali înlocuitori. Cu cît se încerca mai tare să fie ţinut la distanţă, cu atît se înfigea mai mult; îi trebuia acum nu numai o masă a lui, ci şi o cameră proprie. Unul dintre ei a rămas optsprezece ani în aceeaşi casă. Era alungat din odaie-n odaie, ocupa cămăruţe din ce în ce mai strimte, plîngîndu-se de servitori, înfuriindu-se pe stăpîni, însă nu pleca; izgonit într-un pavilion din fundul grădinii, s-a fixat acolo şi, ca să fie dat afară, a trebuit să fie dărîmate zidurile; eşuat, în sfîrşit, pe trotuarul Căii Victoriei, a intrat furios la clubul lui, declarînd: „Intr-adevăr, numai eu am fost în stare să-i suport pe oamenii ăştia vreme de optsprezece ani!"
Astăzi, parazitul a degenerat; a devenit doar un om care ia mereu bani cu împrumut; modelul autentic a dispărut o dată cu marile averi din care trăia; frecventarea ultimilor oameni bogaţi nu-şi mai hrăneşte omul o viaţă întreagă. Con-strînşi să părăsească familiile de îndată ce sînt ameninţate cu ruina, ultimii musafiri pot fi văzuţi rătăcind în căutarea ultimilor amfitrioni.

Dialog matinal

- Luaţi loc pe un scaun...
- Mulţumesc; dacă nu vă deranjează, o să m-aşez pe patul dumneavoastră; sunteţi foarte drăguţ că aţi venit la trei mii de kilometri de Paris ca să ne faceţi o vizită.

Cel care vorbeşte e Dumitru, descendent al unor boieri, pe care l-am cunoscut cîndva la Chicago; după ce a trăit pe întreg pămîntul, s-a fixat acum la Bucureşti. Tip născut din criză, acest călător virtual, se opreşte din lipsă de devize şi nu cere altceva decît să plece.
- Noi sîntem aici ca nişte peşti într-un heleşteu fără bule de aer. Aţi intrat cumva la Oficiul pentru vagoane de dormit, din f aţa Palatului Regal? Un adevărat cimitir! Aduceţi-vă aminte cum arătau aceste agenţii acum zece ani: funcţionarii comerciali agitaţi, zgomotul tampoanelor, soneriile, supralicitarea bacşişurilor, nebunia evadărilor, frenezia wander-lust '-ului: astăzi, domneşte tăcerea, telefonul doarme şi stilourile s-au uscat; cîte-un nenorocit de negustor care a reuşit cu greu să-şi facă rost de vize şi de credite străine, intră cu un aer jenat şi cere, înconjurat de toate bănuielile, un pat de clasa a doua pentru Viena; bietul om aleargă apoi săşi cumpere măsline de zece parale, cu care se va hrăni pe drum. Boierul acesta în blană de castor, care vine în urma lui, fiţi sigur că e un funcţionar care călătoreşte pe cheltuiala statului; el, însă, e însoţit de un secretar care-i duce servieta şi chiar valiza radio. Pentru că veni vorba, aţi observat, nu-i aşa, că în Romînia nimeni nu se deplasează singur? Ajutorul îşi urmează ca o umbră patronul, prietenul lui norocos; ajutorul nu este nici aghiotantul, nici adjunctul, nici parazitul, nici vărul sărac, nici valetul din inventar, nici colaboratorul, nici salahorul, ci toate acestea în acelaşi timp. Ajutorul există în toate clasele sociale. Un şofer are lîngă el un ajutor, care învîrte manivela; un pescar are şi el un ajutor, care pune momeala în cîrligul undiţei...
- Şi unde e găsit acest preţios auxiliar?

' Plăcerea de a călători (germ.).

..h"- Doamne, Dumnezeule, el se iveşte fără să-l fi căutat. Intr-o zi, l-ai găsit aici, i-ai spus: „Rămîi cu mine", şi va rămî-nea toată viaţa. In Orient, nu eşti singur nici un moment din zi şi din noapte. Singurătatea, âceaprivacy , nu are sens decît în Occident.
- Consideraţi că e plăcută situaţia asta?
-Fireşte..., cu condiţia să te fi născut în atmosfera aceasta de viaţă comună. Adesea, ajutorul e un grec şi, încă şi mai frecvent, un evreu: îl trimiţi după cumpărături, pregăteşte terenul, stabileşte legături, mînuieşte telefonul, blestemă din partea ta, descurcă afacerile, încasează bătăi, ia asupra lui eşecurile tale, fapt care-ţi salvează obrazul; acest consilier intim este un hausjude, evreul legat de domiciliu, evreul de buzunar; face parte din familie...
- Dar atunci, domnul acela care vă tutuia la uşă, în momentul cînd aţi intrat...
- E Ignatz Josef. Nu mă părăseşte niciodată. Veţi vedea că îşi face din nou apariţia după prînz. Ignatz cunoaşte ierarhiile. Ştie că nu-i decît un străin...
- Cum un străin? - spusei; nu e român?
- Ba da, dar ce vreţi? Fie că sînt sau nu evlavioşi, ortodoxia îi marchează aşa de puternic pe oameni, este într-o aşa măsură, în toate ţările noastre, o religie naţională, încît tot ce nu e ortodox ne pare străin; tocmai de aceea, în mai puţin de o generaţie, îi absorbim pe greci, sîrbi, bulgari, în vreme ce patru secole nu ne-au fost de ajuns ca să-i asimilăm pe unguri, pe turci sau pe saşii din Transilvania. Vă spuneam aşadar că Ignatz e mîndru că se poate lega de glie cu ajutorul unei familii bine înrădăcinate, care poartă un nume distins şi care trăieşte pe un pămînt unde se mai taie mielul de Paşti, unde
* privacy (engl.) - izolare, secret, taină,

vinul se bea direct din butoi în zilele de petrecere, unde servitorii îşi numesc stăpînul „Măria Ta" şi îi sărută mîna. El, fireşte, mă tutuieşte, nu ca un camarad, ci ca un inferior. Aţi vrea, oare, să-mi spună Domnule? Regulă generală: nu cumpăra niciodată nimic dintr-un magazin unde ţi se spune Domnule: este o dovadă de obrăznicie şi de neîncredere; lăsaţi asta pe seama funcţionarilor sindicalişti. In România, toată lumea se tutuieşte; există chiar două feluri de a spune tu, un tu respectuos şi un tu intim. Dacă tu... pardon... dacă dumneavoastră vreţi să insultaţi pe cineva, spuneţi-i „Domn"... şi asta nu-i destul, adăugaţi după „domn" o aluzie la purtarea imorală a mamei lui. La Bucureşti, insultele sînt împărţite cu dărnicie şi amabilitate, în aşa măsură încît un om de onoare ar trebui să-şi petreacă aici viaţa cu sabia în mină. E un lucru obişnuit ca un prieten să-l întîmpine pe altul pe Calea Victoriei, la întoarcerea din călătorie, cu cuvintele: „Ia te uită! Te-ai întors! Ei bine, te f..., codoşule".
- Intr-adevăr, zisei, nu ştiu dacă epitetul e meritat, dar l-am auzit deja folosindu-se: „Hai odată, peşte ordinar!" şi „Cîţi peşti-putere are noua ta maşină?"
- Vă las să vă gîndiţi, continuă Dumitru, ce le poate ieşi din gură compatrioţilor mei cînd sînt cu adevărat furioşi. Asta nu are, de altfel, prea mare importanţă, căci Bucureştiul este o mare familie: toată lumea se cunoaşte. A treia oară cînd veţi fi văzut că intraţi într-o cafenea,

chelnerul o să vă spună pe nume... iar dacă sînteţi în provincie, pe numele mic şi chiar folosind diminutivul. Toată sala va striga cînd o să vă vadă: „Ah! Iată-l pe Paulică!"
Dumitru s-a culcat definitiv pe patul meu, fumînd ţigări. Din timp în timp, e chemat la telefon. Se apropie amiaza şi n-am reuşit să mă scol. Ce senzaţie delicioasă e să trăieşti într-o
225
ţară unde nimic nu te grăbeşte, unde totul poate să aştepte, unde întîlnirile nu sînt respectate nici de o parte nici de cealaltă, unde totul se aranjează în ultimul moment prin „automat". De cînd americanii au construit pe Calea Victoriei un zgîrie-nori al Telefoanelor Automate, nu mai există limite pentru conversaţii şi flecăreli; a face o vizită cuiva înseamnă să-i telefonezi; poţi şi să fii chemat, căci se obişnuieşte să fii urmărit prin oraş de telefon şi să fii vînat din casă în casă... Vine imediat, se răspunde atunci fără nici o grabă, căci nimic nu e mai puţin urgent decît imediat-ul românesc.
- Telefonul mă va scuti, oare, să depun cărţi de vizită? -întrebai eu naiv.
- Nici vorbă, reluă Dumitru. Aveţi cărţi de vizită? L
- Am adus o sută. i*
- Perfect. Asta vă va lua toată ziua... D
- Ce progres faţă de Buenos-Aires, unde cele o sută de carp de vizită ale mele ar fi făcut abia două ore, răspunsei euţ oftînd.
'
- Noi nu pierdem nici o ocazie de a îndoi colţul unei cărţi de vizită, continuă Dumitru. Depunem cărţi de vizită la sărbătorile naţionale, la aniversări, înainte şi după recepţii şi dineuri... Le depunem la legaţii, pentru naşterea lui Hitler, pentru moartea lui Lenin şi pentru majoratul şahului Per-siei... S-au văzut uri corsicane perpetuîndu-se între familii pentru că o doamnă poruncise să i se depună cărţile de vizită de către un valet, în loc să coboare ea însăşi din trăsură. Cartea de vizită? - Dar e sportul nostru favorit... îmi daţi voie? Sînt chemat la telefon...
- Simţiţi-vă ca acasă...
Românul nu are nici complexe de inferioritate, nici şovinism agresiv. Are prea mulţi vecini şi mai ales prea mari vecini,
226
ca să mai aspire să-i depăşească pe toţi. El ascultă (cel puţin aşa am crezut pînă în ultima vreme), cu amabilitate, răbdare şi bună dispoziţie avertismentele unui străin şi îndeosebi ale unui francez, îmi aduc aminte că am asistat, acum şase ani, la o conferinţă a lui Lucien Romier, la care am văzut, nu fără mirare, întreg Bucureştiul acceptînd cu modestie şi chiar cu plăcere lecţia afectuoasă, dar adesea severă, pe care i-o dădea viitorul autor al Răscrucii imperiilor moarte66. Poştaşul îmi aduce o scrisoare recomandată.
- Nu mai e nevoie să te uiţi dacă e un cec înăuntru, spuse Dumitru rîzînd, cenzura şi-a luat singură sarcina asta.
- Intr-adevăr, mi-a plăcut mult, chiar astăzi dimineaţă, comunicatul dat presei de generalul Averescu67: „Ii rog pe corespondenţii mei să nu-mi mai scrie decît pe cărţi poştale, ca să uşureze sarcina cenzurii".
- Ah! Nu vă cunoaşteţi fericirea, în Franţa!
- Măcar de-ar dura...

- Ce dobitoc şi Traian ăsta! Fără el, am fi rămas daci şi n-am mai suferi de dorul Occidentului. Din nefericire, ne simţim fiii acelor legionari părăsiţi de Roma pe Dunăre, ca marinarii englezi ai expediţiei Cook68, uitaţi într-o insulă din Pacific. „Zece secole de slavism, un secol de cultură franceză şi treizeci de ani de viaţă romînească..." - a spus istoricul Dumneavoastră Rambaud69, rezumînd istoria noastră... Timp de o mie de ani boierii s-au plictisit la ţară, „reşedinţă de îndelungi plictisuri". La sfîrşitul secolului al optsprezecelea, au sfîrşit prin a părăsi satul şi a veni la oraş; de unde şi extraordinara şi haotica creştere a Bucureştiului... Apoi au descoperit Parisul. In prezent, toată Romînia se revarsă din nou la Bucureşti... ale cărui cărnuri cresc în fiecare zi.
227
4 Dumitru vorbea de două ore, ceea ce înseamnă durata normală a unei vizite la Bucureşti.
- Vă rog să mă scuzaţi, îl întrerupsei eu. Va trebui să mă rad şi să mă îmbrac...
- Faceţi-o!
- Permiteţi-mi, de asemenea, să spun să mi se aducă meniul, fiindcă am invitat două persoane la prînz.
- Ştiu, răspunse Dumitru. Ii aşteptaţi pe Z..., arhitectul, şi pe V..., bancherul.
- De unde ştiţi?
- Vă închipuiţi cumva că nu se ştie deja în tot Bucureştiul?
La prînz ••>
Invitaţii mei, bancherul şi arhitectul, sosiră cu o întîrziere de aproape o oră; servitoarea aduse pe o imensă tavă ţuică de prune, felii de pîine şi de salam ornate cu cîte o scobitoare de lemn, porc afumat, icre presate, fileu de porc şi pateuri umplute cu carne, pe scurt, cîteva aperitive.
- Am venit fără să ne grăbim, făcu arhitectul, pentru că meciul de fotbal la care trebuia să asistăm după ce ieşim de la Dumneavoastră a fost anulat din cauză că s-a stricat vremea.
- Rugby sau fotbal?
- Odinioară, era rugbyul: astăzi, toată lumea preferă fotbalul. Am fost duminica trecută la întîlnirea Romînia-Iugos-lavia; a fost minunat.
- Da, replică bancherul. Cele două echipe se înjurau...
- ...în aceeaşi limbă, fiindcă, de o parte şi de alta, jucătorii erau unguri.
Pe cînd ne aşezam la masă, s-a auzit soneria de la uşă. A c
228
- Trebuie să fie Ionică, ţiganul, spuse arhitectul. L-am rugat să vină la cafea ca să-l auziţi cum cîntă Toată vara ne-am iubit. Nu sunteţi chiar aşa grăbiţi, nici unii nici alţii. Iar apoi, vedeţi cum viscoleşte...
- Spuneţi-i lui Ionică să intre.
- Eu, reluă bancherul, aveam întîlnire cu un furnizor al armatei care ar vrea să-şi sconteze o ordonanţă de plată pe seama statului. Pot să-l convoc aici şi să-l primesc în anticamera Dumneavoastră?
- Ce? Luaţi o hîrtie ca asta! - spusei eu. Auzisem că acest soi de tranzacţii a fost interzis...
Bancherul începu să rîdă.

- Ieri, la intrarea music-hall-ului la care v-am condus, n-aţi remarcat două avize afişate pe uşă? Primul spunea: Fumatul interzis, iar al doilea: Este interzisă aruncarea te jos a cbiş-toacelor. Iată toată Romînia noastră.
- Asta nu e decît o parte, întrerupse arhitectul. Tu ai mania de a denigra ţara; vrei să-mi spui ce alt popor ar fi făcut, în mai puţin de o jumătate de secol, din nenorocitele şi sălbaticele mici provincii dunărene, România Mare civilizată de care te plîngi?
- E-adevărat, zise bancherul, şi aproape fără ajutorul capitalului străin; Unirea Principatelor a fost plătită cu averile clerului; sufragiul universal a fost plătit cu exproprierea pămîn-turilor; am fi reuşit foarte bine să plătim marele război fără ruşi şi fără germani, care ne-au furat aurul, fără liberalii care au alungat capitalul străin şi au ruinat băncile, şi fără criza care a curăţat pe toată lumea.
- Dumnezeu să ne ferească de dictatură, căci nu ştiu într-a-devăr cu ce am finanţa-o de-acum înainte... răspunse zîmbind arhitectul, în timp ce Ionică ţiganul ne ochea cu vioara.
229
ST O melodie urma după alta; Ionică, cu arcuşul lui vrăjit, era un vindecător de la ţară care-şi aplica asupra noastră muzica toropitoare ca şi cum ar fi aplicat un pansament unui ţăran. In timp ce cînta, Ignatz Josef, colaboratorul lui Dumitru, intrase fără să se anunţe şi asculta de la o distanţă respectuoasă.
Vicleana bunăstare a chefului mi se strecura în vene. Aş fi vrut să continuu convorbirea, însă e oare cu putinţă să discuţi politică fără să te înfurii şi poţi oare să te superi pe viaţă cînd eşti servit cu un purcel de lapte atît de auriu, atît de crocant, atît de gras şi care-şi coboară cochet genele de star? Iar pentru cine vrea să facă portretul unui oraş în ceea ce are el permanent, nu e mai bine să fugă ca de ciumă de aceste valori trecătoare ale politicii, care-l plictisesc pe cititorul de azi şi-l vor. face să rîdă pe cel de mîine?
Cu toate acestea, purcelul de lapte şi muzica nu reuşeau să mă liniştească în întregime. Mai aveam eu dreptul, ca acum zece ani, să nu călătoresc decît în mod plăcut, sau sentimental, sau egoist? Ceea ce facem, după ce am trecut de o anumită vîrstă, ne angajează şi sîntem nevoiţi să servim, chiar dacă am jertfit altădată totul pentru a fi independenţi. Trebuie, îmi spuneam, ca Franţa să ştie ce se gîndeşte despre ea. Ea trebuie zguduită, trebuie să i se impună o geografie de nume greu de pronunţat, să i se facă cunoscute generaţii pe care nu le ştie, trebuie făcută să audă vorbe care-i jupoaie urechile, să le audă în toată patima lor, ca să înţeleagă că problemele nu sînt aceleaşi dacă le vezi din Occident sau din Orient, şi că România actuală nu mai este tocmai aceea de pe vremea armistiţiului.
- Noi nu ne-am produs revoluţiile, reluă arhitectul; ele ne-au sosit întotdeauna din străinătate, pe calea ferată; stilurile noastre politice au aproape tot atîta întîrziere ca şi stilurile
230
noastre artistice; antiparlamentarismul nu va începe cu adevărat decît peste cîteva luni, iar dictatura peste cîţiva ani.
- Explicaţi-mi harta dumneavosră politică, zisei; ce s-a întîmplat cu vechile partide? Unde au ajuns coservatorii?

- Morţi. Ucişi de expropriere. Nici n-au avut măcar puterea să se regrupeze.
- Dar naţional-ţărăniştii ardeleni?
- Politicienii de la munte fac tot atîtea parale cît cei de la şes. Ţara şi-a dat seama pînă la urmă de această situaţie, după ce şi-a pus foarte multe speranţe în ei.
- Liberalii?
- Sînt ca împăraţii romani care, după ce au distribuit totul pretorienilor, ajungeau la cazărmi cu mîinile goale şi se lăsau măcelăriţi. „De ce nu votezi cu liberalii?" - l-am întrebat pe arendaşul meu. „Nu mai au nimic să-mi dea", a răspuns el cu dispreţ, „deoarece şi-au ţinut toate promisiunile".
- Dar comuniştii?
- Zero. Ca să-şi primească leafa, tovarăşii bucureştem organizează uneori, cu moartea în suflet, cîte-un complot, cu voie de la poliţie. Au renunţat chiar şi la acest efort. Internaţionala a III-a a obosit să tot plătească. „Romînii costă mult şi nu aduc nici un profit", spune ea.
- Şi francmasonii?
- Mai puţin activi aici decît în alte părţi ale Micii înţelegeri. Loja Unirea, întemeiată în 1907, şi-a revenit un pic, după război. In Farul ospitalier din Brăila, în Discipolii lui Pitagora de la Galaţi, au existat întotdeauna mai puţini români decît saloniceni şi levantini.
- Eu unul, spuse Dumitru (pe care o spumoasă şi fierbinte cafea turcească îl dispunea la optimism), consider că o ţară care-şi plăteşte într-un timp atît de scurt exproprierea, sufragiul
231
universal şi conversiunea datoriilor, fără să moară, va ieşi întotdeauna din încurcătură.
- Exproprierea pămînturilor e o măsură economică nefastă. Uitaţi-vă la Ungaria, unde marile moşii au rămas neatinse; situaţia ei e cu mult mai bună decît a noastră.
- Pe de altă parte, marea proprietate, obiect al jindului partidelor de stingă, se va reforma fără voia lor, spuse arhitectul. Va fi în profitul unei clase de cîrciumari şi de cămătari.
Vedeam răsărind la orizont una dintre acele dezbateri academice asupra împărţirii pămînturilor, care sînt laitmotivul familiar al conversaţiilor bucureştene. Mă grăbii să-i ofer o cutie de havane celui care va povesti cea mai frumoasă întîmplare despre alegeri; fapt care-l trezi pe bancher, care-şi făcea siesta.
- La mine, zise el, prefectul nu lasă să voteze decît satele de care e sigur.
- Dar celelalte?
- Cu celelalte, e foarte simplu; se descoperă că acolo e epizootie şi sînt înconjurate de un cordon sanitar.
- La mine, spuse arhitectul, subprefectul, neliniştit, a pus binişor să fie aprinsă primăria, ca să distrugă urnele înainte de despuiere.
- La mine, zise Dumitru, e mai multă sinceritate: un tir de baraj îi împiedică pe alegătorii dubioşi să se apropie.
- Mi-ar plăcea mai mult nişte poveşti mai puţin neverosimile, făcui eu.

- Ei asta-i!, făcu arhitectul, parcă prefecţii Dumneavoastră nu au mijloacele lor de presiune, mai discrete, poate, mai ipocrite, însă tot atît de sigure şi nu mai puţin ilegale!
- Dar presa, spusei eu, nu protestează?
- Presa de opoziţie strigă, dar aşa cum ar striga în orice caz...; cît despre presa de informaţie, ea e guvernamentală,
232
ca în toate ţările. Micile ziare au, în ce le priveşte, ceea ce dumneavoastră numiţi appels depied", ca să-şi încaseze banii; un ziarist pe care-l cunosc tocmai a fost angajat de directorul X... „N-o să primeşti salariu, însă îţi dau Transilvania".
- In aceste condiţii, întrebai eu, cum reuşesc candidaţii opoziţiei să fie aleşi?
- Ei bine, de exemplu, unul dintre unchii mei din Moldova îşi face întreaga campanie electorală distribuind poliţe care pot fi plătite peste trei luni de la alegerea sa.
- II cunoaşteţi bine pe prietenul nostru Georgică; s-a prezentat împotriva propriului său tată, preşedintele Consiliului. „Vă dau... vă dau...", le spunea bogatul politician alegătorilor. „Iar eu, spuse fiul tăindu-i vorba, eu vă dau... totul!"
- Iar apoi candidaţii au grijă să fie protejaţi de o căprărie de mercenari înarmaţi cu ciomege; sînt bătăuşii, instituţie stimabilă prin vechimea ei. Au loc ciomăgeli fantastice în secţiile de votare.
- Grigore a avut chiar surpriza de a-l regăsi pe unul dintre bătăuşii săi devenit comisar de poliţie într-un tîrg pierdut din Ardeal, unde îşi punea candidatura de formă, căci nu avea nici o şansă. Iată, însă, că marele bătăuş se năpusteşte la el acasă, debordînd de bucurie şi de mîndrie, şi-i spune: „Sînt sluga Dumneavoastră, lăsaţi pe mine", îl prezintă întregii regiuni drept candidat al guvernului, îl arestează pe candidatul autentic, interceptează telegramele de la Bucureşti şi cîştigă triumfal alegerea lui Grigore.
- Totuşi, spune Ghiţă, vine o zi, în politică, în care s-a terminat cu rîsul: atunci cînd ţăranul, încetînd să mai fie o cromolitografie gen Grigorescu, strigă că s-a săturat de oamenii
- Cărţi de joc puse la vedere pentru a sugera partenerului o anumită orientare a jocului.
233
îmbrăcaţi „nemţeşte" (burghez), cu cămaşa vîrîtă în pantaloni în loc să atîrne în afară, şi cînd se răscoală ca în 1907.
- Ţăranul va începe din nou, îl întrerupsei eu, dacă nu faceţi nimic pentru el: mizeria asta, bolile, insuficienţa aceasta a serviciului medical la sate, lipsurile de material şi de credite agricole, această sărăcie a mijloacelor de transport. Nu lipsesc la voi, reformele care trebuie făcute urgent!
- Şi la voi, ce mai!
- Aşa-i; să vorbim despre Franţa, zisei.
- N-o să vă spun, ca să mă grozăvesc, începu arhitectul, că teatrele noastre joacă în acest moment Şcoala contribuabililor şi Tovaricb70, că nimic nu egalează pateurile defoisgras de Strasbourg şi că Dl. Tătărăscu71 şi-a făcut studiile la Sor-bona. Voi încerca să vă răspund, nu prin nişte locuri comune oratorice privind prietenia franco-română, ci

prin cîteva adevăruri. Noi vom fi întotdeauna prietenii voştri, nu numai pentru motivele de afinităţi de rasă pe care le cunoaşteţi, ci pentru că, fără Franţa, România Mare n-ar putea continua să existe. Tocmai de aceea, noile clase sociale, care nu vorbesc franţuzeşte, chiar şi fasciştii noştri, chiar şi ardelenii noştri, sînt francofili; primirea pe care Bucureştiul i-a făcut-o lui Barthou72 e dovada cea mai recentă; nici un om, nici un partid românesc nu are monopolul francofiliei; suntem cu voi... pînă şi la stînga. ^ i
- Şi chiar şi la dreapta? J
- De asemenea. î
- Credeţi? Chiar şi în elementele cele mai tinere şi mai turbulente?
- Vă asigur. ;>
- Găsesc că tinerii voştri nu mai vorbesc acea francezi delicioasă a mamelor şi bunicilor lor... ,r

- ...Pe care acei bunici o plăteau prea scump, prin părăsirea limbii lor natale; nu se mai serveau de română decît în exercitarea profesiei, iar femeile ca să vorbească cu servitorii; era ridicol!
- Şi era grotesc la acei cbeşchevu, zise Vasile.
- La cine? - zisei eu.
- Corupere a lui „qu'est-ce que vous..."* Naţionaliştii „românului peste tot" îi numeau aşa pe micii burghezi care se prefăceau că vorbesc limba franceză ca să-i maimuţărească pe boieri, fără să aibă, ca ei, scuza că o vorbesc bine. Părinţii noştri gîndeau în franceză; era sfîrşitul, tîrziu, al cosmopolitului secol al optsprezecelea. Acum, noi gîndim sau, ca să vorbesc păsărească actuală, ne gîndim şi ne regîndim în româneşte.
- Lăsaţi-mă să vă spun impresia mea... replicai eu. Mi se pare că ghicesc, faţă de Franţa, ceva mai multă căldură decît acum zece ani. Şi, cum sîntem prea prieteni ca să lăsăm ceva în umbră, daţi-i drumul!
- Contactul între cele două ţări ale noastre a fost rupt de criză. Nu uitaţi că guvernul ne autorizează să luăm cu noi exact două sute de franci ca să ne ducem la Paris. De aceea, nu ne mai ducem! Cartea franceză, care a şi început să se vîndă prost în Franţa, cum vreţi să se vîndă bine la noi? Librarii noştri, Socec, Cartea Românească, Hasefer, Agenţia de Librărie, Kohn, se străduiesc cît pot, dar cărţile voastre sunt prea scumpe, mai ales pentru studenţii noştri. Iar colecţiile voastre ieftine nu ajung pînă la noi; de ce nu înfiinţaţi o bibliotecă franceză bine aprovizionată, care ar fi deschisă pentru toţi? Cărţile ar putea fi împrumutate chiar cu riscul de a nu mai fi restituite; „sînt cazuri în care trebuie să ştii să pierzi", îmi
- Formulă interogativă: Ce (doriţi)?
• , •

spunea tocmai un francez. Radiofonia Dumneavoastră? Abia reuşim uneori să ascultăm, slab, Toulouse-ul... (franceza de la Toulouse: încă o limbă străină de învăţat). In ce le priveşte, Germania şi Rusia ne dau excelente programe, muzică clasică şi nu publicitate... De ce nu primim noi de la Paris, din timp în timp, cîte o scurtă emisiune de politică externă, în care ne-aţi aduce la cunoştinţă punctele dumneavoastră de vedere?
- Aveţi ziarele noastre; nu le citiţi?

- Citim revistele dumneavoastră săptămînale. Ele nu strălucesc prin optimism. Şi totuşi, sînteţi cu siguranţă de părere că influenţa morală a unei ţări asupra alteia trebuie să preceadă influenţa intelectuală, care condiţionează, la rîndul ei, influenţa politică...
- Desigur. Alte motive de nemulţumire?
- In timpul războiului şi după aceea, francezii i-au hărţuit cam prea de aproape pe românii noştri...
- Dragă prietene, ce înseamnă asta după succesele voastre, de un secol încoace, pe lîngă parizience...
- Unii dintre romancierii dumneavoastră nu ne-au cruţat mai mult decît căpitanul Conan şi oamenii lui, cărora li s-a dat drumul prin Bucureşti73. Ofiţerii dumneavoastră aflaţi în misiune etalau adesea un aer de superioritate! Pe deasupra, ei se înşelau fără să clintească în alegerea relaţiilor lor.
- şi încă? - făcui eu.
- Domnii Rist şi Auboin au fost chemaţi să facă ordine în finanţele noastre. Sunt oameni cinstiţi şi inteligenţi, dar ce energie! Ei se bazau pe principii; noi, noi nu vedem decît oamenii; ei vorbeau în cifre, iar noi în nume proprii... In fond ei aveau dreptate, însă noi preferam să greşim. In sfîrşit, ne reproşaţi că ne închidem graniţele pentru mătăsurile şi articolele voastre de lux, dar voi ce cumpăraţi de la noi? Dacă vă

oferim porumbul nostru, deputaţii din cîteva departamente franceze care produc porumb se năpustesc la Paris... şi iată-ne înlăturaţi; ministrul dumneavoastră al Agriculturii dă cu pumnul în masa de la Elysee de fiecare dată cînd colegul lui de la Comerţ vrea să aprobe un acord cu noi. Iar petrolul îl luaţi mai ales de la americani şi de la ruşi. Totul e atît de ocazional la dumneavoastră, încît nu vă putem vinde nimic. Fiecare dintre împrumuturile pe care aţi consimţit să ni le acordaţi a rămas în Franţa, iar prin tratat ne constrîngeţi să cumpărăm produse de care nu avem nevoie. Iar dacă, murind sufocaţi şi de foame, vrem să facem schimburi cu Germania, strigaţi că trădăm; ca şi cum comerţul cu o ţară ar implica neapărat intrarea în orbita ei politică; aduceţi-vă totuşi aminte că am fost cu mult mai mult decît clienţii Germaniei: am fost aliaţii ei timp de patruzeci de ani; făceam parte din Tripla Alianţă; ne-a împedicat acest fapt să facem războiul alături de dumneavoastră?
- Nu mai trimiteţi aproape deloc studenţi la Paris, spusei eu cu convingere.
- Dar cu ce? Şi viaţa scumpă! şi manifestanţii din Cartierul Latin care-i iau pe nesupuşii evrei din Moldova drept români... dar voi merge la motivaţii mai adînci: Franţa actuală a pierdut ceva din prestigiul ei.
- Asta-i bună! Strălucirea ei...
- Este strălucirea aurului. In realitate, ea încheie marşul. E nobila ariergardă a unei civilizaţii care se retrage în dezordine. Nu-i nou ceea ce vă spun aici: toate ziarele dumneavoastră scriu despre asta. Franţa înseamnă înţelepciune, însă tineretului nu-i place înţelepciunea. Rezultatul este că şase luni petrecute în Cartierul Latin în 1830 şi sub al doilea Imperiu îl marcau pe un străin pentru toată viaţa; toţi fiii noştri de

boieri cîntau Marsilieza şi Scrisoarea către Metella. Astăzi, ei se întorc după patru ani de la Paris mult mai puţin impresionaţi decît părinţii lor de puterea civilizaţiei dumneavoastră şi de vitalitatea culturii dumneavoastră. Sînt încă seduşi, dar nu mai sînt deloc vrăjiţi.
- Pe de altă parte, întrerupse bancherul, veniţi mai des la noi decît altădată... şi efectul nu e întotdeauna fericit! Nu vă supăraţi; aţi spus dumneavoastră înşivă ce trebuie gîndit despre francez în străinătate.
O anexă a Bucureştiului: Sinaia •*
• i
Chiar şi pentru un francez obişnuit să vadă în ţara lui contrastele naturale ivindu-se de la o oră la alta, opoziţia dintre Bucureşti şi Sinaia, reşedinţă de vară a Curţii, este surprinzătoare. Ceva mai mult de 100 de kilometri te fac să treci din China în Savoia. Situată aproape de Predeal şi de fosta frontieră maghiară, într-un cadru plăcut sălbatic, Sinaia nu e decît izvoare, linişte, umbră, răcoare, granit, păstrăvi şi răşinoase, pe cînd Bucureştiul nu-i decît zgomot, praf, cegi, soare şi moloz. După apăsătoarea călătorie dintr-un sfîrşit de vară prin neteda Serbie, îmi amintesc bucuria pe care am avut-o um-plîndu-mi plămînii de aerul minunat al muntelui; o lumină albastră şi roz scălda căderea abruptă a brazilor; pornii pe jos, lăsîndu-mi bagajele la hotel, uitînd trenul; din cincizeci în cincizeci de metri, printre crengi strălucea oţelul cîte unei căşti şi se zărea o santinelă îmbrăcată în cafeniu închis, care se confunda cu frunzele de toamnă; agenţii de poliţie circulau în număr mai mare pe serpentinele şoselei, pe măsură ce mă apropiam de castelele regale, printre arborii atît de înalţi şi

de drepţi în armura lor de scoarţă, încît ar putea rivaliza cu giganţii din pădurile californiene.
In 1866, regele Carol I se instala la poalele muntelui Furnica, pe contraforturile care domină una dintre marile intrări ale cîmpiei valahe, torenţii văii Prahovei şi ultimele pante pline de sonde de petrol. Castelul Peleş, construit într-un stil de Renaştere germană, e locuit de regina Măria iar Pelişorul de regele Carol al Il-lea. Acolo m-au condus, în urmă cu cinci ani, nişte aghiotanţi ai căror eghileţi aurii strălucesc pe uniforma kaki, prin coridoare de pin lustruit şi parfumat, pînă la acel birou scund şi întunecat unde covoarele româneşti îşi desenează geometriile, tot aşa cum carpetele indiene împodobesc ranchurile din Arizona; regelui României îi place să trăiască şi să lucreze în acest cadru în care i s-a desfăşurat copilăria; în faţa ferestrei cu vitralii în reţele de plumb, el poate vedea cum trece încoace şi încolo pana de vultur prinsă la pălăria tiroleză a^ger-ului* de gardă şi cum strălucesc dedesubt, prin pădure, crucile aurii, prinse cu lanţuri, ale mănăstirii, care se afundă în norii joşi. Mă învîrtisem atunci în jurul zidurilor oarbe ale acestei mănăstiri din care ţîşnesc ici-colo contraforturi şi ieşituri, dar fără să trec vreodată pe sub bolta de la intrare. In ianuarie anul trecut, pe un frig îngrozitor în care umezeala muntelui se adăuga muşcăturilor iernii, am pătruns acolo însoţit de profesorul lorga. Doi brazi înalţi acoperiţi de promoroacă ne salutau, stînd în poziţie de drepţi, pe cînd intram în întunecoasa biserică, mai mică şi mai preţioasă decît un sipet; o binevenită sobă sporea miresmele de tămîie şi făcea să se înroşească icoanele; regăseam umbra

sacră a peşterilor şi a desişurilor sub aceste boltituri groase. Pîcla înnegrea acoperişurile
* Vînător (germ.). , ,, ,

din solzi de lemn. Salpetrul se prelingea în afara zidurilor ca grăsimea dintr-o prăjitură turcească, în timp ce iubitul lorga, sub toca lui de lutru, făcea să plouă asupra mea, strănutînd mereu, torenţii tumultuoşi şi nesecaţi ai erudiţiei sale şi ai amintirilor sale politice.
lorga este geniul muntelui. Castelul din Carpaţi7* al acestui vrăjitor este cabana lui de la Sinaia, una dintre cele mai înalte din partea locului. Lucrează acolo ca pretutindeni, acest om extraordinar care predă chiar şi la masă (iar cînd doarme, sînt sigur că învaţă). Fie aici, fie printre cele cincizeci de mii de volume din locuinţa sa bucureşteană de pe Şoseaua Bonaparte, deschisă în mod atît de liberal tineretului, ori la Vălenii de Munte, lîngă Ploieşti, la Universitatea lui de vară, sau la Fon-tenay-aux-Roses, la Şcoala românească, ori la Veneţia, în palatul ce adăposteşte şcoala lui bizantină, lorga proiectează peste tot asupra contemporanilor săi, sub formă de idei, de opinii, de paradoxuri, de sisteme pasionate şi umoristice, masa nemaipomenită a documentelor pe care o memorie fără greş i-a îngăduit să le acumuleze şi pe care le-a elaborat geniul său ciudat, însă sigur.
îmi plăcea să-mi înfig pînă la curele schiurile, drepte în zăpada deasă, şi să urc apoi în minusculul cabinet de la etajul al doilea, unde scrie lorga. Din sertarele lui pline evadează tragedii, poeme, eseuri politice şi tablouri istorice strălucitor de vii şi de pestriţe...
Servitoarea ne aduce sus o carafă cu vin alb, mai pune lemne în sobă, căldura atinge patruzeci de grade. Patriarhul muntelui surîde în lunga-i barbă altdeutsch* şi contemplă la picioarele sale, asemenea Creatorului, acea mare Românie la construirea căreia a contribuit şi generaţiile cărora le-a fost profesor.
De modă veche nemţească (germ.).

Şef al unei organizaţii electorale în care preoţii şi profesorii fac, în mod curios, casă bună, lorga găseşte timp să se intereseze de politică fără a înceta să-şi ţină cursurile ori să descifreze slavona sau greaca bizantină a vechilor cărţi cu scrisuri neînţelese. El vorbeşte şi scrie în toate limbile şi are un răspuns la toate întrebările mele:
... Turcii? Dar ei n-au trăit niciodată în Principate. Se înălţau minarete în Grecia şi în întreg imperiul lor pînă în Ungaria, dar nu la noi.
...Ţăranii noştri nu vor fi niciodată bolşevici. Ca ai voştri, ei sunt nişte individualişti înverşunaţi şi nişte zgîrciţi, adesea foarte bogaţi. Fiecare casă pare că întoarce spatele celorlalte, dar tineretul care se adună să danseze reuşeşte să străpungă această izolare teribilă a satelor.
...Armata rusă? Fu serios! Ai auzit vreodată vorbindu-se despre un general rus?
...Clerul ortodox? A avut o excelentă influenţă asupra formării poporului român. Legenda pretinde că popii noştri sînt destrăbălaţi şi îndobitociţi; te asigur că sînt mulţumitori şi deschişi la minte; au slujit foarte mult ţara.

...Boierii? Cu cît îi studiez mai mult, cu atît îi admir mai mult; şi ei sînt victimele unei legende. Erau oameni serioşi şi cultivaţi. Astăzi, ruinaţi, ei s-au pus cu toţii vitejeşte pe lucru şi au acceptat fără să protesteze cele mai dure spolieri...
...Universitatea? Invadarea claselor noastre de către proletariatul ţărănesc e o problemă care mă nelinişteşte.
...Nu, tinerele generaţii nu sînt la fel de valoroase ca cele mai în vîrstă decît ele. Manierele lor sînt jalnice. Studentele se rujează şi-i corup pe băieţi; eu sînt obligat să-i chem la ordine pe aceşti netrebnici, în plin curs; aşa ceva nu se producea niciodată, odinioară...

...Dictatura? La ce ar folosi? Nici un popor nu e mai uşor , de condus decît poporul român. Eu mă încumet să guvernez • chiar şi cu Parlamentul actual. j
...Ce e nou în politică? Da, e faptul că ţăranul a devenit (politician pe măsură ce politica aducea venituri mai mari decît munca la cîmp. S-a scufundat în demagogie; îşi vinde votul J tuturor candidaţilor; are în buzunar frumoase eşantioane de } carnete ale tuturor partidelor. De altfel, ce ar putea cere par- ţ tidul ţărănesc (acest partid în care sînt de toate, numai ţărani ţ, nu)... A obţinut deja totul, la maximum.
(>
ţ Afară, îmi regăsesc, la căderea nopţii, schiurile şi tăcerea K nemişcată a pădurii, copacii uriaşi, trunchiuri drepte şi goale ca ale arborilor sequoia canadieni. Adierea vîntului face să ş.. cadă cu un zgomot surd cîte-un pachet de zăpadă. In depăr-, tare, zurgălăii unei sănii, avertismentul unei săniuţe care ia ,;< curba cam prea repede... De la poienile albe ale lăptăriei re- \» gale, situate la o mie cinci sute de metri, schiorii coboară din nou în grup, înainte de căderea întunericului (căci n-ar fi bine să rămîi singur cu un picior rupt în vreo văgăună; lupii şi un ger de - 20 grade te-ar da gata). In spatele meu, mai zăresc lumina cabinetului în care lucrează lorga... Deodată, voci proaspete mă cheamă: nişte spiriduşi blonzi mă înconjoară rîzînd şi turtindu-şi pe pămîntul tare spatulele schiurilor: profesorul lorga îşi trimite fetele să mă escorteze pînă la hotelul ce străluceşte în fundul văii.

,,,#> *
...Dictatura? La ce ar folosi? Nici un popor nu e mai uşor de condus decît poporul român. Eu mă încumet să guvernez chiar şi cu Parlamentul actual.
...Ce e nou în politică? Da, e faptul că ţăranul a devenit politician pe măsură ce politica aducea venituri mai mari decît munca la cîmp. S-a scufundat în demagogie; îşi vinde votul tuturor candidaţilor; are în buzunar frumoase eşantioane de carnete ale tuturor partidelor. De altfel, ce ar putea cere partidul ţărănesc (acest partid în care sînt de toate, numai ţărani nu)... A obţinut deja totul, la maximum.
Afară, îmi regăsesc, la căderea nopţii, schiurile şi tăcerea nemişcată a pădurii, copacii uriaşi, trunchiuri drepte şi goale ca ale arborilor sequoia canadieni. Adierea vîntului face să cadă cu un zgomot surd cîte-un pachet de zăpadă. In depărtare, zurgălăii unei sănii, avertismentul unei săniuţe

care ia curba cam prea repede... De la poienile albe ale lăptăriei regale, situate la o mie cinci sute de metri, schiorii coboară din nou în grup, înainte de căderea întunericului (căci n-ar fi bine să rămîi singur cu un picior rupt în vreo văgăună; lupii şi un ger de - 20 grade te-ar da gata). In spatele meu, mai zăresc lumina cabinetului în care lucrează lorga... Deodată, voci proaspete mă cheamă: nişte spiriduşi blonzi mă înconjoară rîzînd şi turtindu-şi pe pămîntul tare spatulele schiurilor: profesorul lorga îşi trimite fetele să mă escorteze pînă la hotelul ce străluceşte în fundul văii.

BUCUREŞTJUL, ORAŞ VESEL

,' . J."! ,
< ir*. (
U-UJ.I \
«t,'1 -.

Este acesta un oraş frumos, o fată frumoasă? Cîtuşi de puţin; trăsăturile călătorului novice se contractă de deziluzie, la ieşirea din gară. Este o cetate antică? încă şi mai puţin; regele Franţei şi cei doisprezece pairi ai săi locuiau deja la „Chatelet du Louvre" cînd legendarul ţăran Bucur abia începea să-şi modeleze zidurile colibei. Este Bucureştiul unul dintre acele noduri internaţionale vitale, în care se joacă destinele imperiilor? Nu, fiindcă el întoarce spatele ungurilor, şi prin urmare Europei occidentale, pune Dunărea între el şi bulgari, se rupe deci de Europa meridională şi opune moscoviţilor o pantă uşoară de şesun pe care nu le opresc nici vînturile nici oamenii şi sînt un adevărat coridor al invaziilor. Are, măcar, Bucureştiul, ca Viena sau Stambulul, privilegii geografice care-l vor impune în faţa istoriei? Nici atît; principii săi au încercat trei alte reşedinţe înainte de a se fixa aici; el ar fi putut, ar fi trebuit să se nască în altă parte. Este Bucureştiul una dintre acele capitale care rezumă şi exprimă un întreg popor? Românii o să vă spună că Bucureştiul nu e Romînia, că, adeseori, este chiar contrariul ei.

Bucureştiul este automobilul şi radioul, cinematograful şi zgîrie-norii; România înseamnă florile brodate, vasele de lut arhaice, natura sălbatică, minunatele costume ţărăneşti pe care

drumul de fier e pe cale să le ucidă, aşa cum scînteile locomotivei pîrjolesc iarba.

Bucureştiul este tencuiala făcută în grabă, moda, ultimul strigăt; România este pădurea şi cea mâi de preţ dintre bogăţiile omeneşti, timpul, tată al vechii credinţe şi al vechilor tehnici; este ţara unde nimic nu e aparenţă care înşeală ochiul, în care blana se poartă înăuntru şi nu în afară, în care cultul lui Mithra, atît de multă vreme viu, a stropit pentru totdeauna pămîntul cu sîngele taurilor şi, lăsînd femeilor admirabila şi complicata ţesătură a năframelor, încă mai acoperă capetele bărbaţilor cu acele diademe de astrahan, cu acele mitre moştenite de Biserică şi pe care le purtau deja preoţii lui Mithra; este pămîntul păgîn care-şi aduce aminte de trecutul lui tracic: luna nouă e sărbătorită aici la fel ca la vrăjitorii vaudou din Antile; la Crăciun, bărbaţii se travestesc în animale, aducînd aminte de frescele de la Altamira sau de tam-tamurile de pe Niger; fetele îngroapă ritualic, primăvara, figurine de lut, perpetuînd astfel cultul lui

Adonis; morţii sînt înmormîntaţi cu un bănuţ în mînă; în anotimpurile de vînătoare, dansuri de magie imitativă - dansul ursului, dansul corbului - le evocă pe cele din Columbia britanică ori din Mexic; în vreme de secetă, ţigăncile goale se înveştmîntează cu frunze, aleargă pe uliţa mare a satului şi casele se golesc de locuitorii lor care ies să stropească acest arbore omenesc în mers, lacom de ploaie (şir James Frazer ar adăuga o frumoasă mlădiţă Crengii sale de aur 75, dacă ar consacra o monografie ţăranilor de la Dunăre). Multă vreme Bucureştiul şi România au fost în întîrziere, o întîrziere istorică, o întîrziere artistică. In epoca în care Ludovic al XlV-lea cina cu Moliere, prinţii Valahiei şi ai Moldovei mai semănau cu nişte ciudaţi regi de cărţi de joc, care-şi trăiau cîntecele de gestă. Renaşterea nu ajunge la

246

Bucureşti, pierzîndu-şi suflul, decît către sfîrşitul secolului al şaptesprezecelea; enciclopediştii nu-şi fac simţită influenţa decît în 1830; stilul Ludovic Filip76 apare cu puţin înainte de 1900. Astăzi, însă, civilizaţia nu mai înaintează cu atîta greutate trecînd prin Dalmaţia sau prin Serbia; Dunărea n-o mai opreşte; ea vine prin văzduh, cade la Bucureşti, produce aici stil neo-bizantin, american, sovietic, colectiv; ea recuperează dintr-o dată timpul pierdut, însă numai la Bucureşti; n-a atins încă arta ţărănească; aceasta nu are nimic colectiv, e individuală rămînînd în acelaşi timp anonimă (abia dacă se mai păstrează o dată, un nume, ici-colo, pe un covor, ca în Spania); ea reflectă seninătatea sufletească a celor izolaţi şi a simplilor ciobani, contemplatori de stele. Ea a creat şi va mai crea obiecte ce ştiu să moară, dar forme care rămîn. Incîntătoare case ţărăneşti din Oltenia sau din Bucovina, albe ca o spumă. Au cinci mii de ani, - spuneam? De fapt, durata lor nu depăşeşte viaţa unui om; din lipsă de piatră, sînt făcute din lut şi din paie tocate: însă modelate şi remodelate într-un tipar etern, cel al unei credinţe şi al unei tradiţii, ele înfruntă veacurile mai bine decît au făcut-o palatele din Bucureşti.

Dacă Bucureştiul nu este România, cum o repetă românii care caută şi găsesc în viaţa cîmpenească şi în arta rustică izvorul unic al geniului moldo-valah, el este totuşi o minunată încrucişare de neamuri, de figuri, de moravuri şi de aventuri. Jobenurile şi căciulile de astrahan scite, automobilele americane şi căruţele ostrogote defilează aici cu voioşie. De nenumărate ori devastat, jefuit, ars, zguduit de cutremurele de pămînt, de ciume şi de armate, de nenumărate ori reclădit, istoria lui a fost aceea a unei hăituieli; vecinii aşteptau la ieşirea din crîng vînatul românesc: l-au rănit, însă fără să-l de-a gata. Acest popor de douăzeci de milioane de suflete e greu de

247

distrus, şi cititorul a putut să-şi dea seama că feluritele flageluri pe care Dumnezeu i le-a trimis, de la Attila la Lenin, n-au reuşit aici. Elanul său vital e aşa de mare, încît în mai puţin de un sfert de secol el a făcut dintr-o ţară aproape nimicită şi abia conştientă de sine, o naţiune perfect utilată, prosperă şi înţeleaptă, şi pe care Europei îi plăcea s-o dea drept exemplu popoarelor balcanice.

In sînul unei naturi generoase, românul a învăţat să nu posede nimic, fiindcă i s-a luat mereu totul. Să construiască? El n-a putut să-şi ridice

niciodată casa mai sus de primul etaj fără ca o invazie ori o catastrofă geologică să vină să-l recheme la modestie. Un grec din vremurile trecute îi dădea fiului său acest sfat: „Nu construi niciodată în Principate".

„Valahia, ţară a nenorocului!" - scrie Paul de Alep. Dintre toţi prinţii care au domnit în ţară, nu se cunoaşte decît unul singur al cărui mormînt să nu fi fost violat. Dacă românul i-a închinat lui Dumnezeu atîtea biserici, n-a făcut-o decît ca să-i mulţumească pentru că i-a lăsat pielea pe oase. Dar „românul nu piere". El cade fără să se spargă. Dacă e lovit, se ridică şi zîmbeşte, cu acea politeţe firească ce ţîşneşte dintr-o inimă bună şi nu dintr-o bună educaţie. El este ultimul reprezentant al „gentilezzei".

Bucureştiul, care nu mai este un oraş al plăcerilor, şi-a păstrat toată buna dispoziţie şi n-a încetat să vestească: bucurie. In toiul crizei mondiale, pot fi văzuţi aici oameni ruinaţi rîzînd şi instalîndu-se fiecare în plină nenorocire, ca să trăiască aici comod. Occidental cu fruntea ridată de griji, am învăţat aici că nefericirea te poate face uneori să zîmbeşti. E învăţătura pe care ne-o dăruieşte acest popor, unul dintre cele cu care cuceritorii săi s-au purtat cel mai rău; popor elastic, care posedă în măsura cea mai înaltă experienţa efemerului şi

fatalismul a ceea ce este trecător, popor care ştie bine să înoate şi care se lasă să plutească şi să coboare în voia valurilor ge-mînd încet şi fără să se neliniştească prea tare, căci ştie că va da de fund la momentul potrivit; popor realist, pe care soarta l-a aşezat la frontierele Asiei ca pe o santinelă a bunului simţ, acest frate mai mic al raţiunii cugetătoare.

Românii nu se mărginesc să vorbească limba noastră latină, ei înţeleg limbajul nostru francez, cel al ironiei, ironie care se opreşte la Nistru (înamtînd către Răsărit, va trebui, ca s-o regăseşti, să te afunzi pînă în China). Românul, mai ales moldoveanul, are numeroase trăsături comune cu ruşii; ca şi ei, nu e burghez, nu e meschin, e pe de-a-ntregul lipsit de ruşine, e sinceritate crudă, are porniri miloase; însă niciodată nu se transformă, ca ei, într-o fiară; acesta să fie motivul pentru care Keyserling a spus că este un rus fără viaţă lăuntrică? Intr-adevăr, n-o să-l vedeţi prea des îngenunchind în faţa prostituatelor sau căutînd desfrîul ca fiind drumul cel mai scurt către rai, ci îl veţi vedea mereu scuzînd furtul, greşeală ce poate fi iertată: corupţie, delapidare, jafuri, spargeri, datorii făcute la jocuri, datorii urgente, escrocherii, toate acestea nu sînt foarte grave într-o ţară unde parazitismul are o tradiţie, unde casele nu sînt prea închise, unde ce-i al meu şi ce-i al tău nu sînt, ca la noi, riguros definite şi sever protejate. „Avea nevoie de bani, a furat, săracul", se spune cu un oftat.

„Românul nu-i burghez, e-adevărat, însă e banal!". Mai întîi, toţi latinii sînt aşa, şi adeseori mai mult decît el; iar apoi, cînd este distins, e cu mult mai puţin bine; marele lui farmec este tocmai naturaleţea, această francheţe pe care ai putea s-o crezi cinică dacă n-ar fi atît de simplă, omenoasă şi ţîşnită spontan. Pe măsură ce popoarele îmbătrînesc, îşi pierd această nevinovăţie edenică ce sporea strălucirea virtuţilor lor şi

înlătura orice aciditate a defectelor. România nu e o ţară toxică; rănile ei sunt arătate la soare; ploaia din cer, lumina plină, praful marilor drumuri

sînt pansamentele ei cele mai bune; vindecarea ei e încredinţată harului lui Dumnezeu şi îngăduinţei diavolului.
Românul a văzut atîtea, încît nu se mai teme de mare lucru. Cîteodată se minunează, însă nu e uluit niciodată. Prefecţii lui Traian îi predicau că dacă Imperiul ar fi invadat de barbari ar fi sfîrşitul lumii; Traian a murit, barbarii au trecut, el e încă aici. Cu puţini ani în urmă, ţara trăia din exportul de cereale şi preţul vagonului de porumb îi plătea traiul; astăzi exportul s-a oprit, dar România continuă să trăiască, şi chiar foamea bîntuie mai puţin aici decît prin alte părţi.
Cînd fiul Dunării şi al Carpaţilor nu-şi mai poate satisface nevoile, le reduce ori le suprimă. Poate aştepta fără să se mişte fiscul şi revoluţia: nu e ca noi, legat cu înverşunare şi disperare de obiecte. (E amuzant, din acest punct de vedere, să-l comparăm cu saşii din Transilvania, ori chiar cu românii influenţaţi de saşi; aceştia sînt nişte elveţieni rătăciţi în Carpaţi: viaţă burgheză, flori la ferestre, sobe de stil nemţesc, farfurii pictate pe perete şi dulapuri, adevărate cabane, împodobite cu figuri, pline de rufe frumoase). Românul curat e un nomad; ca şi ţăranul rus, el sare în fiecare tren gata de plecare, fericit să se ducă oriunde, să asculte de anticul său instinct de fugă din faţa năvălirilor; el ştie că posesiunea atrage spolierea şi că singura mobilă nepericuloasă e lada lui uşoară, în formă de sarcofag, amintind de marea plecare, - această ladă pe care femeile din popor o lucrează toată viaţa, pe măsură ce fac economii, ca s-o umple cu lucrurile necesare pentru viitoarea lor înmormîntare, - şi totuşi, aflat ca toţi oamenii în prada unei contradicţii fundamentale, aspiră, mai mult decît la orice
250
altceva, să fie proprietar al pămîntului pe care-l cultivă; el nu e însă sclavul pămîntului său în măsura în care ţăranul nostru e aservit faţă de al lui, în care nobilul nostru de ţară aparţine castelului său. Fondul naturii sale e un fel de fatalism care-i îngăduie să domine cu umor feluritele nenorociri omeneşti: recrutarea, tuberculoza, războiul, sifilisul, ruina, deşi le plăteşte un însemnat tribut.
Vom merge deci la Bucureşti ca să facem, la apusul civilizaţiei noastre capitaliste, o cură de nepăsare. Vom învăţa să nu acordăm lucrurilor decît o valoare trecătoare şi un preţ relativ, fapt care, în epoca noastră saturată de preocupări financiare şi economice, este singura şcoală de ţinută aristocratică. Vom vedea practicîndu-se acolo acel dispreţ, ce merge pînă la inconştienţă, faţă de trebuie şi de a avea, baze solide ale civilizaţiei noastre mercantile. Românul s-a odihnit întotdeauna pe seama celorlalţi de grija pentru treburile sale. E treaba grecilor, a nemţilor, a belgienilor, a francezilor, a englezilor să-i construiască drumuri, canale, fabrici (adesea, ei nu vor trage, de altfel, nici un folos din asta), dar el nu e sclavul confortului, se poate lipsi de maşmism şi cunoaşte arta de a trăi într-un efemer belşug ascunzînd o permanentă sărăcie. I-au trecut prin mînă mari averi; nu-i mai rămîne nimic din ele. Dintre primele familii de boieri care, în secolele al şaisprezecelea şi al şaptesprezecelea, au stăpînit Bucureştiul, nici una n-a mai păstrat din el vreo parcelă oricît de neînsemnată. „Există trei clase de români, îmi spunea unul dintre urmaşii lor: cei săraci, cei foarte săraci şi cei peste măsură de săraci".

Mai degrabă decît o capitală, Bucureştiul este un loc de întîlmre. Este o piaţă publică unde vii să-ţi rezolvi afacerile, să protestezi ori să ceri, să baţi la uşa, ieri, a prinţului, astăzi a statului. Aici îţi goleşti punga şi te umpli de idei şi de

moravun din Occident. Cele mai frumoase reşedinţe n-au fost multă vreme aici decît nişte locuinţe provizorii ale unor rurali. Aţi căutat în zadar aici mozaicurile de la Muntele Athos, bolţile Sfintei Sofia, aurăriile din Kiev, cupolele de aramă verde ale Vienei. N-aţi găsit aici urbanismul nostru francez, bulevardele noastre în linie dreaptă, pieţele noastre semănînd cu nişte saloane de societate plăcută, unde monumentele sînt ca nişte mobile de familie cărora secolele nu le-au tulburat rînduiala. Zgîrie-norii se întîlnesc aici, alături de dezolarea ruinoasă a Orientului. Aceşti fii ai Romei n-au moştenit rigiditatea romană; la ei nimic nu e drept, totul merge strîmb, politica şi străzile, hainele şi automobilele; trotuarele se coşcovesc, şoselele se ridică precum lespezile de la Judecata de apoi; construcţii şi prăbuşiri se perindă prin cartierele inerte ori exaltate.
Bucureştiul n-a avut niciodată nici spiritul de cetate, cu libertăţi şi tradiţii corporative bine apărate înăuntru ca şi în afară; ca să posede o centură de fortificaţii, de altfel inutile, a trebuit să aştepte sosirea unui rege german. Trepidaţia occidentală, figurile crispate ale spectatorilor sînt absente de aici: pe afaceriştii din Bucureşti îi cunoaşte fiecare, sînt doi şi sînt străini. Acel ritm de bursă care ne-a trecut tuturor în sînge nu s-a transmis pînă aici şi dacă bucureşteanul parcurge dintr-o privire pagina financiară a ziarelor, este ca să se vaiete o clipă de anemia schimbului şi de coma valorilor petrolifere. Nu aici trăiesc oamenii cu nervii extenuaţi. Bulevardul se înflăcărează de toate firmele lui luminoase şi seamănă un moment cu Strada 42, dar asta te face să rîzi: a vrut, pe distanţă de o sută de metri, să facă pe New-York-ul. La Bucureşti, ziua de ieri e repede uitată, ziua de azi este fără valoare, şi singurul cuvînt cu care ţi se răspunde şi pe care-l învaţă pînă la urmă,

cu furia în inimă, după lungi aşteptări pe la ministere, americanul ori suedezul care s-au rătăcit pe-aici în speranţa vreunei concesionări ori a vreunei adjudecări, este mîine.
Lecţia pe care ne-o oferă Bucureştiul nu e o lecţie de artă, ci o lecţie de viaţă; el te învaţă să te adaptezi la toate, chiar şi la imposibil. El încarnează bme, sub acest raport, sufletul unui popor a cărui răbdare e nesfîrşită, sublimă ca aceea a animalelor, şi al cărui optimism îngăduitor a inventat această zicală: „Mare-i grădina lui Dumnezeu". Capitală a unui pămînt tragic unde adesea totul sfîrşeşte în comic, Bucureştiul s-a lăsat în voia evenimentelor fără acea rigiditate şi, prin urmare, fără acea fragilitate pe care o provoacă mînia. Iată de ce, străbătînd curba sinuoasă a unui destin picaresc, Bucureştiul a rămas vesel.
Bucureşti, decembrie 1934. Versailles, iunie 1935.

R R s. ;;
Nu vreau sa închei această carte fără să le mulţumesc tuturor prietenilor mei români pentru simpatia şi sprijinul lor.

Doamna Eliza Brâtianu, născută Stirbey, mi-a deschis biblioteca lui 1.1.C. Brâtianu, modelul marilor biblioteci particulare, şi mi-a aşezat ea însăşi sub ochi cărţile vechilor călători şi îndeosebi ale celor francezi, despre care a fost vorba aici. Sinteza lucrărilor predecesorilor mei din secolele trecute fusese de altfel făcută de către conservatorul Dl. George Fotino, în modul cel mai strălucit, în discursul său de primire cu ocazia vizitei lui Louis Barthou.

Doamna S. Lahovary, doamnă de onoare a Maiestâţii-sale Regina, mi-a comunicat cu amabilitate notele sale manuscrise despre Bucureşti, din care a binevoit să mă autorizeze să extrag numeroase şi preţioase informaţii.

Profesorul lorga a fost pentru mine ghidul cel mai admirabil şi cel mai doct dintre prieteni. La Bucureşti, la Sinaia, la Paris, al Fontenay-aux-Roses, la Veneţia, am regăsit peste tot prezenţa sa ori urme ale umanismului sau goethean.

Domnului Tzigara Samurcaş, a cărui înaltă erudiţie aliată cu cea mai mare amabilitate sînt cunoscute pretutindeni, îi

l

datorez faptul ca am putut pătrunde repede în etnografia, românească.

Profesorul Oprescu, a cărui ştiinţă e inutil s-o mai laud aici, a binevoit să fie pentru mine un ghid şi o gazdă infinit de curtenitoare.

Se ştie ce admirabilă documentaţie fotografică a ştiut să reunească Dl. Filotti la Serviciul de presă al Afacerilor Externe din Bucureşti. Primească aici mulţumirile mele pentru binevoitorul său sprijin.

Dl. Brâiloiu şi Dl. George Cruţescu (a cărui monografie despre Calea Victoriei o aştept cu nerăbdare77) m-au ajutat foarte mult, unul prin erudiţia sa muzicala, celălalt prin cunoaşterea mediilor celor mai diverse şi mai pitoreşti.

Iubitului meu prieten George Cantacuzino, şeful necontestat al tinerei şcoli de arhitectură, îi sînt dator cu tot ceea ce ştiu despre arta de a construi, din prezent şi din trecut, în ţara sa.

Voi spune, în sfîrşit, că am găsit pe lîngă Dl. A. Dupront, director al Institutului Francez din Romînia, cel mai bogat izvor de informaţie, mai ales în ceea ce priveşte mediile intelectuale bucureştene.

P. M.

J s

»

Note

ÎNTRE DUNĂRE ŞI CARPAŢI

1 Edgar Quinet (1803-1875), istoric francez, profesor la College de France, liberal şi republican, ales deputat în 1848; traducător al cărţii lui Herder Idee despre fdiosofia istoriei omenirii (1825); lucrări despre istoria Germaniei, Greciei, Revoluţiile din Italia- (1852), Revoluţia (1865). A susţinut în presa franceză drepturile naţionale ale românilor. In 1867 a fost ales membru de onoare al Academiei Române. A fost căsătorit cu Hermiona, fiica lui Gheorghe Asachi.

2 Herodot (cca.484-420 î. Hr.), istoric grec. Autor al scrierii intitulate Istorii, este considerat a fi „părintele" acestei discipline.
3 Alexandru cel Mare (356-323 î. Hr.), rege ale Macedoniei între anii 336-323, elev al lui Aristotel; unul din marii cuceritori ai lumii, victorios în luptele cu Perşii, cuceritor al Babilonului, ajungînd pînăîn India; întemeietor al oraşului Alexandria din Egipt.
4 Domitianus (51-96), împărat roman între anii 81-96.
5 Publius Ovidius Naso (43 î. Hr. - cea 17 d. Hr.), poet latin, autor al Artei iubirii şi al Metamorfozelor. Exilat la Tomis, în anul 8, de împăratul Augustus, a scris ciclurile de epistole în versuri Tristele ţi Ponticele.
6 Constantin cel Mare (Flavius Valerius Constantinus, cea 270-337), împărat roman între anii 306-337; a mutat capitala imperiului la Bizanţ, devenit Constantinopol; a recunoscut oficial creştinismul în anul 313, prin edictul de la Milano.